

**T.C.
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ**

**LİSE ÖĞRENCİLERİNDE ÖZ DÜZENLEME, YAŞAM MEMNUNİYETİ VE TANRI
TASAVVURU İLİŞKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ersan Nurullah YILDIZ

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Din Psikolojisi Bilim Dalı

Kasım 2024

**T.C.
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ**

**LİSE ÖĞRENCİLERİNDE ÖZ DÜZENLEME, YAŞAM MEMNUNİYETİ VE TANRI
TASAVVURU İLİŞKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ersan Nurullah YILDIZ

**Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Din Psikolojisi Bilim Dalı**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Sakin ÖZİŞİK**

Kasım 2024

TEŞEKKÜR

Çalışmamı tamamlamamda desteklerini esirgemeyen, sözleriyle farkındalık kazandıran, öğrencisine değer veren ve yol gösteren değerli hocam ve danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Sakin ÖZİŞİK’a, bu süreçte yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen, ne zaman ulaşmak istesem sabırla sorularımı cevaplayan ve fikirleriyle tıkanıdığım yerde önümü açan Prof. Dr. Asım YAPICI hocama, değerli öneri ve tavsiyeleriyle araştırmama önemli katkılar sunan Prof. Dr. Behlül TOKUR hocama ve araştırma sürecinde verdiği destek ve yardımlardan dolayı Öğr. Gör. Dilara KEŞŞAFOĞLU, Arş. Gör. Rûmeysa ERGİN ve Arş. Gör. Mevlütcan KARAHAN hocama minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

Ayrıca tez yazma sürecinde anlayışı, ince düşünceliliği, motive etmesi ve varlığıyla bana destek olan çok kıymetli eşime, kızıma ve manevi desteklerini üzerimde her zaman hissettiğim annem, babam ve kardeşlerime teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ŞEKİL LİSTESİ	vii
TABLO LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu	1
Araştırmanın Problemi	1
Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
1.1. Öz Düzenleme	4
1.1.1. Bandura'ya Göre Öz Düzenleme.....	4
1.1.2. Kanfer'e Göre Öz Düzenleme	5
1.1.3 William James'e Göre Öz Düzenleme	5
1.1.4. Piaget'e Göre Öz Düzenleme	5
1.1.5. Vygotsky'e Göre Öz Düzenleme.....	6
1.1.6. Zimmerman ve Schunk'a Göre Öz Düzenleme.....	6
1.2. Yaşam Memnuniyeti	7
1.3. Tanrı Kavramı	9
1.4. Tanrı Tasavvuru	10
1.5. Tanrı Tasavvurunun Oluşuma Etki Eden Faktörler.....	11
1.5.1. Aile	11
1.5.2. Sosyal Çevre.....	13
1.5.3 Bireysel Faktörler	15
1.5.3.1. Mizaç	15
1.5.3.2. Karakter	16
1.5.3.3. Benlik	17
1.5.3.4. Kişilik.....	18
1.6. Tanrı Tasavvurunun Oluşumuyla İlgili Yaklaşımlar.....	21
1.6.1. Freud'un Psikanaliz Kuramına Göre Tanrı Tasavvuru.....	21
1.6.2. Jung ve Analitik Psikolojide Tanrı Tasavvuru	22
1.6.3. Davranışçılık Kuramına Göre Tanrı Tasavvuru	23
1.6.4. Piaget'e göre Tanrı Tasavvuru	24

1.6.5. Nesne-İlişkileri Kuramına Göre Tanrı Tasavvuru.....	25
1.6.6. Bağlanma Kuramına Göre Tanrı Tasavvuru	26
1.7. İnsanın Gelişimsel Sürecinde Ergenlik	28
1.8. Ergenlik Döneminde Dini Gelişim.....	29
1.9. Ergenlik Döneminde Tanrı Tasavvuru	31
İKİNCİ BÖLÜM: YÖNTEM	33
2.1. Araştırmanın Modeli	33
2.2. Araştırmanın Hipotezleri	34
2.3. Katılımcılar/Çalışma Grubu	34
2.4. Veri Toplama Araçları.....	37
2.4.1. Demografik Bilgi Formu	37
2.4.2. Tanrı Tasavvuru Ölçeği.....	37
2.4.3. Öz Düzenleme Ölçeği.....	41
2.4.4. Yaşam Memnuniyeti Ölçeği.....	41
2.5. Verilerin Analizi.....	42
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: BULGULAR.....	44
3.1. Betimsel İstatistikler.....	44
3.1.1. Tanrı Tasavvuru Ölçeği, Ergenler İçin Öz Düzenleme Ölçeği ve Yaşam Memnuniyeti Ölçeği Puanlarının Betimsel İstatistikleri.....	44
3.2. Grup Karşılaştırmaları.....	46
3.2.1. Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Cinsiyet ile İlişkisi	46
3.2.2. Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Alt Boyutlarının Cinsiyet ile İlişkisi	47
3.2.3. Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Lise Türleri ile İlişkisi.....	48
3.2.4. Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Anne Eğitim Durumu ile İlişkisi	49
3.2.5. Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Baba Eğitim Durumu ile İlişkisi	50
3.2.6. Pozitif Tanrı Tasavvuru, Negatif Tanrı Tasavvuru, Öz Düzenleme ve Yaşam Memnuniyeti ile Lise Sınıfları Arasındaki İlişki	51
3.2.7. Negatif Tanrı Tasavvuru ve Yaşam Memnuniyetinin Lise Sınıflarına Göre Çoklu Grup Karşılaştırmaları.....	52
3.3. Korelasyon Analizleri.....	54
3.3.1. Katılımcıların Sosyodemografik Bilgileri (Yaş, Cinsiyet, Liste Türü ve Sınıfı, Anne-Baba Eğitim Düzeyi) ile Tanrı Tasavvuru Ölçeği, Öz Düzenleme Ölçeği ve Yaşam Memnuniyeti Ölçeği Arasındaki İlişki.....	54
3.3.2. Tanrı Tasavvuru Faktörlerinin Alt Boyutları ile Öz Düzenleme ve Yaşam Memnuniyeti Arasındaki İlişki	56

3.4. Yordayıcı Analizler	58
3.4.1. Pozitif Tanrı Tasavvurunu Yordayan Diğer Değişkenlerin Analizi	58
3.4.2. Negatif Tanrı Tasavvurunu Yordayan Diğer Değişkenlerin Analizi.....	59
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: SINIRLILIKLAR	61
BEŞİNCİ BÖLÜM: TARTIŞMA.....	62
5.1. Tanrı Tasavvuru ve Öz Düzenleme Arasındaki İlişki	62
5.2. Tanrı Tasavvuru ve Yaşam Memnuniyeti Arasındaki İlişki	65
5.3. Cinsiyet Değişkeni ile Tanrı Tasavvuru Arasındaki İlişki	70
5.4. Yaş ve Sınıf Değişkeni ile Tanrı Tasavvuru Arasındaki İlişki	73
5.5. Lise Türü ve Tanrı Tasavvuru Arasındaki İlişki	77
5.6. Anne-Babanın Eğitim Düzeyi ile Tanrı Tasavvuru Arasındaki İlişki	79
SONUÇ	82
KAYNAKÇA	85
EKLER.....	96
EK: 1 KİŞİSEL BİLGİ FORMU	96
EK: 2 TANRI TASAVVURU ÖLÇEĞİ	97
EK: 3 ÖZ DÜZENLEME ÖLÇEĞİ	101
EK: 4 YAŞAM MEMNUNİYETİ ÖLÇEĞİ.....	102

ÖZET

Tanrı tasavvuru, her dini inanca sahip olan birey için büyük önem taşımaktadır. Bireyin sahip olduğu Tanrı tasavvuru, hayatın birçok alanını etkileyebilmektedir. Özellikle psikolojik ve fizyolojik değişimlerin yoğun yaşandığı ergenlik evresi, Tanrı tasavvurunun oluşum sürecinde kritik dönemlerden birisidir. Bireyin, hayatında etkisini fazlaca hissettiği diğer durum ise öz düzenleme ve yaşam memnuniyeti konusudur. Bu amaçla, lise öğrencilerinde öz düzenleme, yaşam memnuniyeti ve Tanrı tasavvuru arasındaki ilişki incelenmiştir. Bunun yanında yaş, cinsiyet, lise türü, sınıf düzeyi ve anne babanın eğitim durumu gibi demografik değişkenler arasında da anlamlı bir farklılık olup olmadığı analiz edilmiştir. Araştırma, Aralık 2023 ile Ekim 2024 arasında İmam-Hatip Lisesi, Anadolu Lisesi, Fen Lisesi, Meslek Lisesi ve Mesleki Eğitim Liselerinde eğitim gören 419 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Örneklem grubuna “Tanrı tasavvuru ölçeği”, “Öz düzenleme ölçeği” ve “Yaşam memnuniyeti ölçeği” uygulanmıştır. Araştırmada veri kaynak taraması ve anket çalışması yöntemi, verilerin analiz edilmesinde ise tek yönlü varyans analizi, çoklu lineer regresyon analizi, t-testi, betimsel ve korelasyonel (ilişkisel) analiz yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan analiz çerçevesinde, Tanrı tasavvuru ile öz düzenleme arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Tanrı tasavvurunun yaşam memnuniyeti ile arasında da anlamlı düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Bunun yanında Tanrı tasavvuru ile yaş, cinsiyet, lise türü, sınıf düzeyi ve anne babanın eğitim durumu arasında da anlamlı farklılıklar olduğu bulgulanmıştır. Çoklu regresyon analizinde de kızlardan imam hatip lisesinde eğitim gören öğrencilerin, öz düzenleme ve yaşam memnuniyeti yüksek olan bireylerin pozitif Tanrı tasavvuruna daha çok yöneldiği ve erkeklerden, yaşı yüksek ve öz düzenleme düzeyi düşük olan bireylerin de negatif Tanrı tasavvuruna daha çok yöneldiğini yordamıştır. Araştırma sonucunda elde ettiğimiz verilere göre hipotezlerimizin kısmen desteklendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tanrı tasavvuru, Öz düzenleme, Yaşam memnuniyeti, Ergenlik,

ABSTRACT

The image of God holds significant importance for individuals across different religious beliefs, shaping various aspects of their lives. Adolescence, a period of intense psychological and physiological change, is critical for the formation of one's image of God. Other important factors that influence personal development are self-regulation and life satisfaction. This study aimed to explore the relationship between the image of God, self-regulation, and life satisfaction among high school students. It also examined whether demographic variables such as age, gender, type of high school, grade level, and parents' educational background played a role in these relationships. The research was conducted between December 2023 and October 2024, involving 419 students from a variety of high schools in Turkey, including Imam-Hatip Liseleri, Anadolu Liseleri, Fen Liseleri, Meslek ve Mesleki Eğitim Liseleri. Participants completed the "Image of God Questionnaire," "Self-Regulation Questionnaire," and "Life Satisfaction Questionnaire." The study utilized literature reviews and surveys for data collection, while data analysis was performed using one-way ANOVA, multiple linear regression, t-tests, and descriptive and correlational methods. The results revealed significant differences between the image of God and self-regulation, as well as between the image of God and life satisfaction. Furthermore, significant variations in the image of God were observed across age, gender, school type, grade level, and parents' educational background. Multiple regression analysis indicated that female students, those attending Imam-Hatip Liseleri, and individuals with higher self-regulation and life satisfaction were more likely to have a positive image of God. In contrast, males, older students, and those with lower self-regulation were more inclined toward a negative image of God. The study's findings partially supported the original hypotheses.

Keywords: Image of God, Self-regulation, Life satisfaction, Adolescence

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2.1: Değişkenler Arası İlişkileri Gösteren Araştırma Modeli Şeması.....	33
---	----

TABLO LİSTESİ

Tablo 2. 1. Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımları	35
Tablo 2. 2. Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımı.....	35
Tablo 2. 3. Katılımcıların Okul Türüne Göre Dağılımı	35
Tablo 2. 4. Katılımcıların Lise Sınıfına Göre Dağılımı	36
Tablo 2. 5. Katılımcıların Annelerinin Eğitim Seviyesine Göre Dağılımı	36
Tablo 2. 6. Katılımcıların Babalarının Eğitim Seviyesine Göre Dağılımı.....	36
Tablo 2. 7. Pozitif Tanrı Tasavvuru Alt Boyutları ve İlgili Maddeler	40
Tablo 2. 8. Negatif Tanrı Tasavvuru Alt Boyutları ve İlgili Maddeler.....	41
Tablo 2. 9. Çalışmada Kullanılan Ölçüm Araçlarına İlişkin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri	43
Tablo 3. 1. Ölçüm Araçlarına Dair Betimsel İstatistikler	44
Tablo 3. 2. Lise Türlerine Göre Tanrı Tasavvurlarında Ortalama ve Standart Sapma Değerleri	44
Tablo 3. 3. Yaş Gruplarına Göre Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Ortalama ve Standart Sapma Değerleri	45
Tablo 3. 4. Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Cinsiyete Göre Karşılaştırılması.....	46
Tablo 3. 5. Pozitif ve Negatif Tanrı Tasavvuru Faktörlerinin Alt Boyutlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması.....	47
Tablo 3. 6. Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Lise Türlerine Göre Karşılaştırılması.....	48
Tablo 3. 7. Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Anne Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması.....	49
Tablo 3. 8. Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Baba Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması.....	50
Tablo 3. 9. Pozitif Tanrı Tasavvurunun Lise Sınıflarına Göre Karşılaştırılması (ANOVA)	51
Tablo 3. 10. Negatif Tanrı Tasavvurunun Lise Sınıflarına Göre Karşılaştırılması (ANOVA).....	51
Tablo 3. 11. Öz Düzenlemenin Lise Sınıflarına Göre Karşılaştırılması (ANOVA)	52
Tablo 3. 12. Yaşam Memnuniyetinin Lise Sınıflarına Göre Karşılaştırılması (ANOVA)	52
Tablo 3. 13. Negatif Tanrı Tasavvurunun Lise Sınıflarına Göre Çoklu Grup Karşılaştırması	52
Tablo 3. 14. Yaşam Memnuniyetinin Lise Sınıflarına Göre Çoklu Grup Karşılaştırması.....	53
Tablo 3. 15. Araştırma Değişkenleri Arasındaki Korelasyon Sonuçları.....	54
Tablo 3. 16. Pozitif ve Negatif Tanrı Tasavvuru Faktörlerinin Alt Boyutlarının Öz Düzenleme ve Yaşam Memnuniyeti Arasındaki Korelasyon Sonuçları	57
Tablo 3. 17. Pozitif Tanrı Tasavvuru İçin Çoklu Lineer Regresyon Analizi Sonuçları.....	59
Tablo 3. 18. Negatif Tanrı Tasavvuru İçin Çoklu Lineer Regresyon Analizi Sonuçları	60

KISALTMALAR

Bkz. : Bakınız

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

çev. : Çeviren

M : Ortalama

N : Katılımcı Sayısı

r : Korelasyon Katsayısı

SD : Standart Sapma

SPSS : Statistical Package for the Social Sciences

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

YMÖ : Yaşam Memnuniyeti Ölçeği

MÜİFY : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Bu araştırma, “Lise Öğrencilerinde Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi” üzerine yapılacaktır. Küçük yaşlardan itibaren aile, çevre ve bireysel faktörlere bağlı olarak kişinin kendisine özgü oluşan Tanrı tasavvuru, dini bir inanca sahip olan her bireyin yaşam sürecinde önemli etkiye sahiptir. Kişinin hayatındaki bu önemli unsurun yine bireylerin öz düzenleme becerileri ve yaşam memnuniyeti gibi başka parametrelerle de ilişkili olması beklenebilir. Özellikle kişinin bireysel ve sosyal yaşamını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için öz düzenleme becerisi son derece önemlidir. Bunun yanı sıra kişinin yaşam memnuniyetinin ne düzeyde olduğu bireyin hayattaki motivasyonunu ve beklentilerini belirlemede büyük etkiye sahiptir. Araştırmada Tanrı tasavvuru, öz düzenleme ve yaşam memnuniyeti parametreleri arasındaki ilişkiyi din psikolojisi enstrümanlarıyla ortaya koymaya çalışacağız.

Araştırmanın Problemi

İnanç, insanın yaşam serüveninin en önemli parçasıdır. Tarihte insan bilimleri üzerine yapılan araştırmalarda her çağda toplumların belli bir inanca sahip olduğu aktarılmaktadır. Bu da bizleri insan için bu kadar değerli olan inanç sistemleri ve insan üzerine etkileri konusunu araştırmaya yöneltmektedir. İnanç sistemlerinin temelinde de Tanrı tasavvuru yatmaktadır. Bireyin doğduğu andan itibaren yetiştiği aile ortamı ve çevresel faktörler gibi birçok etkenin katkısıyla oluşan Tanrı tasavvuru, insan hayatını şekillendirmede ve anlamlandırmada oldukça önemlidir. Özellikle hayatında dini baş role koyan insanlar için Tanrı hakkındaki her düşünce ve fikrin bir değeri olduğunu söyleyebiliriz. Kişinin kendine özgü oluşturduğu ve biricik olan Tanrı tasavvurunun bu anlamda anlaşılmasına değer olduğu açıktır. Çünkü bireylerin sahip oldukları tasavvur türüne göre yaşamlarında tatmin veya tatminsizlik, benlik algısı, kaygı düzeyi vb. arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok araştırmada önemli sonuçlar elde edilmiştir.¹ Bu

¹ Rukiye Sağır, *Ergenlerde Dindarlık, Öz Denetim ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019). Veysel Uysal vd., “Ergenlerin Tanrı Algılarıyla Sosyal Kaygı ve Umut Düzeyleri Arasındaki İlişkiler”, *Öneri Dergisi* 11/42 (Ağustos 2014). Züleyha Akyüz, *Gençlerde Benlik Saygısı ve Tanrı Tasavvuru*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

sonuçlarda kişinin hayatında Tanrı'nın yeri, konumu ve zihnindeki tasavvurunun oldukça önemli olduğu görülmüştür.

İçine doğduğumuz aileden itibaren maruz kaldığımız Tanrı algısı, sanattan edebiyata birçok alanda kendini göstermektedir. Özellikle dindar toplumda yaşayan bir birey için bundan kaçınmak pek mümkün gözükmemektedir.² Birey, fiziksel ve ruhsal olarak değişim geçirdiği ergenlik gibi çalkantılı bir evreye ulaştığında din de dahil olmak üzere birçok düşüncenin farklılaştığını söyleyebiliriz. Bireyin kimlik algısı ve benlik saygısının olduğu bu dönemde, din ve Tanrı algısı da değişmektedir. Ergen, Tanrı ve din ile ilgili aile ve çevreden aldığı bilgileri yeni öğrendiği bilgilerle karşılaştırarak belli bir süzgeçten geçirmektedir.³ Bu durum ergenin yaşamında önemli olan Tanrı tasavvurunun akademik başarısında ve yaşam sürecinde ekili olan öz düzenleme becerisi ve yaşam memnuniyeti gibi değişkenlerle arasında bir ilişkinin olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir.

Bu soruya yönelmemizin en temel sebebi ise teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte insanların isteklerine kolaylıkla ulaşabildiği bir çağda yaşamının getirdiği bazı sorunlar olmasıdır. Seçeneklerin çok olduğu ve dikkatin hızla dağılabildiği bu atmosferde, bireyin hayatını düzenli bir şekilde sürdürmesi ve oto kontrolü sağlayabilmesi oldukça zordur. Haz odaklı yaşadığımız bu dönemde, bireylerin yaşamdan aldığı tatmin hissi gittikçe azalmaktadır. Az gayretle birçok şeye ulaşabilen insan, bir nevi tükenmişlik ve bıkmışlık hissi içerisinde bir hayat sürme yolunda ilerlemektedir. Dini öğretilerin insanda bazı eylemleri yapmaktan sakındırma ve belli bir düzen ve disiplin içerisinde yaşamayı öğütlediğini biliyoruz. Aynı şekilde kanaatkarlık ve şükür duygusunu insana aşılayan birçok dini öğretiye de rastlamaktayız. Araştırmamızda bu notayı dikkate alarak bireyin Tanrı ile ilgili tasavvurunun bu durumlara ne gibi etkisi olduğunu inceleyeceğiz.

İnsanlar hayatlarında daha iyi sonuçlar elde edebilmek için bazı isteklerini belli bir zamana kadar erteleyebilmektedirler. Yaşamlarını daha düzenli ve disiplinli oluşturabilmeleri büyük ölçüde buna bağlı olarak şekillenmektedir. Özellikle aile, iş, bireysel ve sosyal alanlarda dengeli bir ilişki kurabilmelerinde öz düzenlemenin önemli rolü bulunmaktadır. Bunun yanında yaşadığı hayattan duyacağı memnuniyet hissinin; insanın huzurlu, sakin ve güven duygusu

² Kristin Laurin, Aaron C. Kay, Gráinne M. Fitzsimons. "Divergent Effects of Activating Thoughts of God on Self-Regulation" *Journal of Personality and Social Psychology* 102/1 (October 2011), 5.

³ Celal Çayır, "Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma", *Bilimname: Düşünce Platformu* 2/27 (2014), 64.

içerisinde bir yaşam sürmesi ve karşılaştığı zorluklarla başa çıkmada bireye birçok katkısı olacaktır.

Özetle araştırmada, ergenin yaşamdan aldığı memnuniyet hissi ve hayatında önemli yeri olan öz düzenleme becerisi üzerinde Tanrı tasavvurunun herhangi bir etkisi olup olmadığını ortaya koymak istiyoruz. Bu kapsamda araştırmamızdan elde ettiğimiz sonuç, Tanrı tasavvuru ile öz düzenleme ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi açıklayacaktır. Elde edilen verilerin günümüzde yaşadığımız bu durumlara yönelik bir bakış açısı sunmasını beklemekteyiz.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Lise öğrencileri üzerinde yapılan Tanrı tasavvuru ile ilgili çalışmalara sıklıkla rastlamaktayız. Tanrı tasavvuru özellikle ergenlerde öz saygı, sosyal kaygı ve benlik algısı gibi bireysel faktörlerle incelenmiş ve bu değişkenler arasındaki karşılıklı ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmamız, geçmiş çalışmalardan farklı olarak lise öğrencilerinde Tanrı tasavvuru, öz düzenleme ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı hedeflemektedir.

İçinde bulunduğumuz Dünya üzerinde yaklaşık 8 milyar insan yaşamaktadır. Bu sayının büyük kısmını ergenlik çağındaki bireyler oluşturmaktadır. Gençler üzerine yapılacak olan her türlü çalışma, onların bir ihtiyaç veya durumunu tespit etmede katkı sağlayıcı olacaktır. Özellikle Lise çağı; yaşamlarıyla ilgili meslek, arkadaşlık vb. önemli kararları almaya başladıkları, öz saygı, kimlik oluşumu ve benlik algılarının büyük ölçüde geliştiği bir dönemdir. Bu dönemle ilgili yapılan çalışmalar gelecekte Lise düzeyindeki gençlerin yaşamlarına katkı sağlayıcı olacaktır. Özellikle Türkiye’de Tanrı tasavvuru ile öz düzenleme ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlayamadık. Bu açıdan yapılan araştırma daha sonra yapılacak araştırmalara fikir verme ve literatüre sağlayacağı katkı bakımından fayda sağlayacaktır.

İş, aile ve sosyal ilişkiler her insanın hayatında önemli bir yere sahiptir. Bunların sağlıklı bir şekilde kurulabilmesi ve devam ettirilebilmesi kişinin hayatında öz disiplin ve yaşamdan aldığı memnuniyet duygusunun gelişmesiyle yakında ilgilidir. Araştırma konusunun, dindar bir kişinin hayatında Tanrı tasavvuru ile öz düzenleme ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiye açıklık getirmesiyle bir bakış açısı kazandırabileceğini düşünmekteyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Öz Düzenleme

Bandura'ya göre öz düzenleme (self-regulation) “Kişisel standartlarımıza uyup uymadığına bağlı olarak, kendi davranışlarımızı bilişsel olarak pekiştirme veya cezalandırma süreci” olarak tanımlanmıştır.⁴ Öz düzenleme, bireyin eğitimsel açıdan disipline edilmesi ve başarı sağlayabilmesi ve yaşam boyu sürdürülebilir bir öğrenme gerçekleştirebilmesi için oldukça önemlidir.⁵ Öz düzenleme, bireyin davranışlarının farkında olup kontrol mekanizmalarını geliştirmesi ve sistematize etmesi şeklinde de ortaya çıkmaktadır. Bu da kişinin otokontrolü sağlama, kabiliyetli olduğu alanları tespit etme ve motivasyonunu o alana doğru yönlendirmede oldukça önemlidir. Aynı zamanda öğrencinin test ve deneme gibi araçlarla kendisini izleme davranışı da eğitimde öz düzenleme sürecinin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.⁶

Öğrencilerin akademik başarı düzeylerinin ölçülmesi ve buna yönelik yapılan araştırmaların hem literatür hem de bireyin eğitim kalitesini iyileştirme konusundaki rolü yadsınamaz. Özellikle öğrencinin eğitim sürecinde aktif rol oynayan aile, akran, okul ve sosyal çevre gibi faktörlerin yanında öz düzenleme kavramı son zamanlarda akademik başarıda özel bir yere sahip olmuştur. Öğrencilerin eğitim sürecindeki başarısında önemli görülen öz düzenleme ile ilgili birçok model geliştirilmiştir.⁷ Bu modellerden bazılarını aşağıda kısaca açıklayacağız.

1.1.1. Bandura'ya Göre Öz Düzenleme

Bandura, bireyin öz düzenleme becerisi kazanmasını etkileşimsel model ile açıklamıştır. Bir insanın davranış kalıplarının oluşmasında pekiştirme ve cezalandırmanın önemli olduğunu ifade etmiştir. Ancak kişinin yaptığı davranış bir cezayı gerektirdiğinde kesin olarak o davranışı terk etmeme ihtimalinin de olduğunu söylemiştir. Bu düşüncede birey isterse ceza aldığı

⁴ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2000), 577.

⁵ Esin Özer, “Mesleki ve Teknik Lise Öğrencilerinde Temel Benlik Değerlendirmesi ve Öz-Düzenleme Arasındaki İlişki / The Relation Between Core Self Evaluation and Self Regulation In Students Who Study Vocational And Technical High Schools”, *Asya Öğretim Dergisi* 4/2 (Aralık 2016), 14.

⁶ Paul R. Pintrich, “The Role of Motivation in Promoting and Sustaining Self-Regulated Learning”, *International Journal of Educational Research* 31/6 (1999), 459-461.

⁷ Işıl Üredi – Lutfi Üredi, “İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Öz-düzenleme Stratejileri ve Motivasyonel İnançlarının Matematik Başarısını Yordama Gücü”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/2 (Ocak 2014), 251.

davranışı devam ettirme eğiliminde olabilir.⁸ Çünkü insan davranışının tek bir faktör üzerinden pekişmesi mümkün değildir. Bunun için bilişsel ve davranışsal faktörlerin birbirini karşılıklı etkilemesi gerekmektedir. Buna rağmen kişi, davranışın oluşmasında etki edecek kabiliyetlerden yoksun ise pekişmesi beklenen davranış ortaya çıkmamaktadır.⁹

1.1.2. Kanfer’e Göre Öz Düzenleme

Kanfer’in öz düzenleme modeli ise kısaca üç ana bileşenden oluşmaktadır: a) kendi kendini izleme (self-monitoring), b) öz değerlendirme (self-evaluation), c) öz pekiştirme (selfreinforcement).¹⁰ Kanfer, kişinin kendini izlemesi ile davranış ve tutumlarına yönelik bir takip sürecini kastetmektedir. Bu sürecin ardında bireyin öz değerlendirme aşamasında yaptığı davranış, belli bir değerlendirme süzgecinden geçmektedir. Son aşamada ise birey süreç içerisinde öğrendiği bilgi birikimini kayıt altına almaktadır. Bu üç aşamayı kişinin bilinçli farkındalıkla gözlemlemesi öz düzenleme için büyük önem taşımaktadır.¹¹

1.1.3 William James’e Göre Öz Düzenleme

James, öz düzenleme modelinde içsel olanın bilgisine vurgu yapmaktadır. Bireyin öz düzenleme becerisi kazanabilmesi içsel dünyasını ne kadar tanıdığıyla doğru orantılıdır. Bu da kişinin farkındalık seviyesi ile ilişkilidir. Kişinin içe dönük gözlem yapabilmesi yüksek dikkat gerektirmektedir. İnsanın olgunlaştıkça kazanabileceği bu durum zamanla alışkanlık haline gelmektedir. James, burada öz düzenlemenin öz farkındalıkla bağlantısına dikkat çekerek aslında elde edilmesi gerekenin bireyin öze olan ilişkisinde farkındalık durumunu geliştirmesi olduğunu ifade etmektedir.¹²

1.1.4. Piage’ye Göre Öz Düzenleme

Piaget, öz düzenlemenin oluşumuna bilişsel temelli yaklaşmaktadır. Ona göre öz düzenlemenin zekâ ve duygulanım olmak üzere iki saç ayağı vardır. Bu, entelektüellik ve ahlaki tutum olarak da düşünülebilmektedir. Öz düzenlemenin oluşumunda ikisinin de etkisi vardır. Entelektüel anlamda öz düzenleme, bireyin içinde taşıdığı niyeti kasıtlı olarak eyleme geçirmesi

⁸ Şafak Ceyhan, *Konservatuvar Ortaokul Devresi Flüt Öğrencilerinin Çalgı Öğrenme Sürecine Albert Bandura’nın Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Yaklaşımlar* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanatta Yeterlilik Tezi, 2019), 12.

⁹ Berna Güloğlu – Aydın Gül, İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Öğrenilmiş Güçlülük ve Otomatik Düşünce Biçimi Arasındaki İlişki, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 33/33 (2007), 157-158.

¹⁰ Charles Richard Spates – Frederick Kanfer. “Self-monitoring, self-evaluation, and self-reinforcement in children's learning: A test of a multistage self-regulation model”, *Behavior Therapy*. 8/1 (1977), 9.

¹¹ Cevat Eker, “Öz-Düzenlemeli Öğrenme Modellerine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *Journal of Turkish Studies* 9/8 (Ocak 2014), 428.

¹² Emily Fox – Michelle Riconscente. “Metacognition and Self-Regulation in James, Piaget, and Vygotsky”. *Educational Psychology Review* 20/4 (December 2008), 375.

ve problem çözme yeteneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahlaki olarak ise kişinin kontrol altında tutması gereken arzu ve duygularına karşı irade göstermesidir. Bu iki alanda birbirini takip ederek gelişim gösterir. Çocuk bir taraftan doğru düşünme yeteneğini elde ederken diğer taraftan iradesini toplumda kabul görmüş davranışlara yönlendirebilir.¹³ Ancak bireyde duygular dışsal kaynaklı oluşmaktadır. Zihnin bu durumdan kurtulabilmesi için farkındalık seviyesini artırması gerekir. Bu da belli psikolojik koşulların varlığıyla ilgili bir durumdur.¹⁴

1.1.5. Vygotsky’ye Göre Öz Düzenleme

Vygotsky, öz düzenleme konusunu ele alırken üstbilis kavramına dikkat çekmektedir. Bu iki kavramın iç içe geçtiğini ifade etmiştir. Üst bilis “Düşünme üzerine düşünme, kişinin kendi düşünsel süreçlerinin farkında olması.” anlamlarına gelmektedir.¹⁵ Vygotsky, bu kavramın öz düzenleme ile beraber düşünülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre üstbilis, ergenlik döneminde ortaya çıkmaktadır. Soyutlama kabiliyetinin olmadığı çocukluk döneminde bu yetinin olmasını mümkün görmemektedir. Çocukların kendilerine öğretilen belli kurallara uymaları onları bilinçli yaptıkları anlamına gelmemektedir. Bilakis sadece kendilerine sözlü olarak söylenen kurallara tabi olmaktadır. Kavram düzeyinde düşünemeyen bir çocuğun bu anlamda üstbilis yetisini kullanması beklenemez. Çocuklarda bilinçli düşünme yeteneği okulla birlikte gelişmektedir. İçsel algı ve içe dönük düşünme süreci okulda oluşmaktadır. Bu sayede çocuk, artık kullandığı kavramlarla ilgili farkındalık geliştirmeye başlamaktadır.¹⁶ Tarih boyunca toplumsal olarak aktarılan kültürün ve davranış kalıplarının önemine dikkat çeken Vygotsky, bireyde öz düzenleme becerisinin kazanılmasında ilk başta ev ortamına vurgu yapmaktadır. Bunun yanında okulda öğretilen davranış kalıplarının da önemine dikkat çekmektedir.¹⁷

1.1.6. Zimmerman ve Schunk’a Göre Öz Düzenleme

Zimmerman ve Schunk, öz düzenleme ile ilgili sosyal bilişsel model geliştirmişlerdir. Dört aşamadan oluşan bu model gözlemsel, öyküncü, öz kontrol ve öz düzenleme olarak ortaya konulmuştur. İlk ikisi sosyal etkenlerle ilgili iken, diğer ikisi öğrencinin bireysel etkisi ile ilgilidir. Örnek olarak öğrenci için ilk aşama konuyu anlatan öğretmeni gözlemlene yoluyla gerçekleşir. Gözlem yoluyla öğrendiği temel özellikler bilişsel olarak öğrencinin edindiği veriye dönüşür. Fakat öğrenci bu aşamada gözlemin dışında herhangi bir eylemsel faaliyette

¹³ Fox – Riconscente. “Metacognition and Self-Regulation in James, Piaget, and Vygotsky”, 380-381.

¹⁴ Jean Piage, *Çocuğun Ahlaki Yargısı*, çev. İdil Dünder, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2015), 405-407.

¹⁵ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 800.

¹⁶ Lev Vygotsky, *Düşünce ve Dil*, çev. Semih Koray, (Ankara: Kaynak Yayınları, 1985), 129-131.

¹⁷ Fox – Riconscente. “Metacognition and Self-Regulation in James, Piaget, and Vygotsky”, 382-385.

bulunmaz. İkinci aşamada ise öğrenci modelleme yapacağı kişinin davranışlarını benimseyerek taklit eder. Modelleme yaptığı kişiye benzediği oranda başarıya yaklaştığı olur. Bu aşamada bir önceki aşamadan farklı olarak eyleme geçiş vardır. Öğrenci modelleyeceği kişinin davranışlarını pratik yaparak öykünme aşamasını gerçekleştirmeye çalışır. Öz kontrol aşamasında ise öğrencinin edindiği beceri ve stratejileri içselleştirebilme yetisi vardır. Ancak içselleştirdiği beceri ve stratejiler, modelleme yapacağı kişiye göre şekil değiştirebilir. Bu da kazanılan becerilerin bağımsız kullanımını engellemektedir. Öz düzenleme dediğimiz son aşamaya gelindiğinde ise öğrenci artık kazanımlarını bağımsız olarak kullanabilme yeteneğine sahip olmaktadır. Öğrenci bu aşamada karşılaştığı durumun farklılaşmasına göre kendini düzenleyebilir hale gelmektedir.¹⁸

1.2. Yaşam Memnuniyeti

Tarih boyunca insan, mutlu olma ve yaşamdan haz alma arayışı içerisinde olmuştur. Aristoteles, M.Ö. III. Yüzyılda etik adlı kitabında insanın mutluluğu aradığından bahsetmektedir.¹⁹ Günümüzde de mutluluk üzerine birçok araştırma yapılmaktadır. Bu çalışmaların insanlığın zaman geçse de değişmeyen bir ihtiyacını ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. İnsan hayatında zamanla gelişen bilimsel faaliyetlerle birlikte teknolojinin getirdiği yeniliklerin yaşamı kolaylaştırdığı apaçık bir gerçektir. Özellikle geçmişte insan gücüyle uzun zamanlar alan işlerin birçoğunun kısa sürede çözülebildiği ve sağlıkla ilgili gelişmelerin hızla ilerlediği günümüzde insanların belki de bir ihtiyaç olarak yaşamdan aldıkları haz ve mutlu bir yaşam sürmek ile ilgili çalışmalara yöneldiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz.²⁰

Yaşam memnuniyeti kavramı literatürde yaşam doyumu olarak da kullanılmaktadır. Bu kavram ilk olarak 1961 yılında Neugarten tarafından ortaya konulmuştur. Yaşam memnuniyeti, bir insanın hayattaki beklentilerini elde etme durumu olarak da ifade etmektedir. Bu da kişinin beklentileri ile sahip olduklarının örtüştüğü ölçüde yaşam doyumu hissettiği anlamına gelmektedir.²¹

Yaşam memnuniyeti ile ilgili kavramlardan biri de öznel iyi oluştür. Mutluluk ve iyi oluş anlamında kullanılan bu kavram bireyin yaşam serüveninde bütünsel açıdan olumlu duyguların ve hayattan aldığı tatmin duygusunun fazla olması ile ilgilidir. Kişinin bu durumda genel olarak

¹⁸ Dale H. Schunk – Barry J. Zimmerman. “Influencing children’s self-efficacy and self-regulation of reading and writing through modeling”. *Reading and Writing Quarterly* 23/1 (December 2006), 7-25.

¹⁹ Nurefşan Bulut Uslu, “Farabî ve Aristoteles’te Mutluluk Ahlâkı”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2 (Temmuz 2018), 470.

²⁰ Mihaly Csikszentmihalyi, *Mutluluk Bilimi*, çev. Barış Satılmış (Ankara: Buzdağı Yayınevi, 2021), 18.

²¹ Melek Özer – Özlem Özsoy Karabulut, “Yaşlılarda Yaşam Doyumu”, *Turkish Journal of Geriatrics* 6/2 (2003), 73.

öznel iyi oluş düzeyinin yüksek olduğu düşünülmektedir.²² Öznel iyi oluş; aynı zamanda öz kabullenme, diğerleriyle olan olumlu ilişkiler, özerklik, çevresel beceri, hayat amacı ve kişisel gelişim gibi birçok faktörün bir arada düşünülerek değerlendirilmesi gereken bir durumdur.²³

Ülkemizde yaşam memnuniyeti ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalardan ilki TÜİK tarafından 2003 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren her yıl yaşam memnuniyeti araştırması yapılmaya devam etmektedir. TÜİK, bu araştırmalarda memnuniyet kavramını “İhtiyaçların ve isteklerin karşılanmasından doğan tatmin duygusu” şeklinde tanımlamıştır.²⁴

Yaşam memnuniyeti insan hayatında önemli bir yer teşkil etmektedir. Her bireyin sahip olmak istediği bu durum tarih boyunca felsefe ve psikoloji gibi birçok alanın ilgilendiği konular arasına girmiştir. Mutluluk ve üzüntünün bir arada bulunduğu dünyada yaşamdan aldığımız tatmin duygusunu etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Kişinin öznel hayatını oldukça etkileyen bu durumlarla ilgili son zamanlarda birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan araştırmalara göre Makro ve mikro yaşam alanları, çalışma şartları, evlilik durumu, sosyal destek, din, eğitim, sağlık durumu ve gelir düzeyi gibi temel yaşam alanlarımızla ilgili faktörler yaşamdan aldığımız memnuniyet düzeyini etkilemektedir.²⁵

Bu faktörlerden bazıları ile ilgili yapılan bir araştırmada Amerika’da yaşayan Türk göçmenlerin etnik kimlik, kültürleşme, dindarlık ve bunların yaşam memnuniyetine etkileri incelenmiştir. Katılımcıların dindarlık ve yaşam memnuniyetleri arasında pozitif bir ilişki görülmüştür. Ancak tek başına bir faktörün bireyde yaşam memnuniyeti sağlamada anlamlı bir ilişkisi olmadığı ifade edilmiştir. Bunun yanında sosyo-ekonomik düzey, yaşadıkları bölgenin kültürü tarafından benimsenme, etnik kimliklerinin tanınması ve kabulü de yaşam memnuniyetini etkileyen faktörler arasında önemli yer teşkil etmektedir.²⁶ Bu konuda yapılan diğer çalışmalarda bireyin benlik algısı ile yaşam memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.²⁷

²² Tuğba Yaşın, *Kişilik Özellikleri ve Psikolojik Sermayenin Psikolojik İyi Oluş, Akış Deneyimi, İş Tatmini ve Çalışan Performansına Etkileri*, (Ankara: Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 24.

²³ Carol D. Ryff, “Happiness Is Everything or Is It? Explorations on the Meaning of Psychological Well-Being”, *Journal of Personality and Social Psychology* 57/6 (1989), 1071.

²⁴ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Yaşam Memnuniyeti Araştırması* (Şubat 2022).

²⁵ Michiel Frijns, *Determinants of Life Satisfaction* (Holland: Maastricht University, School of Business and Economics, 2010), 8-23.

²⁶ Abdurrahim Güler – Tuğça Poyraz Tacoğlu, “Amerika’da Yaşayan Kültürlerde Etnik, Kimlik Kültürleşme, Dindarlık ve Bunların Yaşam Memnuniyetine Etkisi”, *Akademik Bakış Dergisi* 63, (Ekim 2017), 68.

²⁷ Ahmet Akın – Abdullah Yalnız, “Yaşam Memnuniyeti Ölçeği (YMÖ) Türkçe formu: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 14/54 (2015) 96-97.

Bireylerin yaşam memnuniyetlerinin ölçülmesinde kişinin yaşadığı hayatı algılama biçimi de büyük rol oynamaktadır. Kendi yaşamını değerlendirme sürecinde objektif olup olmaması da bireyin bu konudaki algısını değiştirebilmektedir.

Dünya üzerindeki kültürlerin yaşam memnuniyeti ile olan ilişkisi de oldukça önemlidir. Bireyin yaşamdan beklenti ve isteklerini karşılamaya elverişli olan bir yaşam düzeni ile baskı ve gelişimsel sürece engel olan bir yaşam anlayışı arasında farklılıklar bulunmaktadır. Toplumların ve insanların kendine özgü düşünme ve davranış tarzlarının olduğunu düşündüğümüzde farklı kültürlerin insanların mutluluk düzeylerini ne kadar etkilediğini anlamamız zor gözükmemektedir. Bu konuda yapılan araştırmalarda gayri safi milli gelirin yüksek olduğu yerler ile beş on kat az olduğu yerler arasında mutluluk oranlarının birbirine çok yakın olduğu görülmüştür. Ancak büyük ölçekli yapılan araştırmalarda eğitim seviyesi yüksek ve tutumlarında istikrarlı olan hükümetlerin yönettikleri uluslarda yaşamdan alınan memnuniyet oranları yüksek çıkmıştır. Bu araştırmalar bize yaşam memnuniyetinin sadece belli bir faktöre indirgenmesinden ziyade birçok etkeni göz önüne alarak değerlendirmemiz gerektiğini göstermektedir.²⁸

1.3. Tanrı Kavramı

Tanrı kavramı ile Tanrı tasavvuru birbiri ile bağlantılı olan kavramlardır. Bir kavramın oluşması daha önce yaşanmış bir olayı bazı işlemlerden geçirerek benzerlerini gruplara ayırmasıyla gerçekleşmektedir.²⁹ Kavram, “Bir fikir, özellikle de bir kategoriye karşılık gelen ve o kategorinin temel özelliklerinden oluşan soyut, genel bir fikir; şeyleri, anlamlarını ve hangi kategorilere veya gruplara ait olduklarını, ne işe yaradıklarını vb. hatırlamak ve anlamak için kullanılan zihinsel bir temsil” anlamına gelmektedir.³⁰ Bu tanımdan yola çıkarak kavram, bir şeyin anlamını, niteliklerini ve hangi kategoriye girdiğini anlamamız için yardımcı olan, zihinde gerçekleşen soyutlamadır da diyebiliriz.³¹

Tanrı kavramı birçok din ve inanç geleneğinde benzer özellikler taşımaktadır. Bacanlı, Tanrı kavramının dört boyutu olduğunu söylemiştir. Birincisi bütün dinlerde anlatılan, Tanrı’nın kudret ve gücüne vurgu yapan evrensel boyuttur. İkincisi dini metinlerde anlatılan, yerel olarak her dinin kendi yazılı kültürüne ait olan metinsel boyuttur. İslam kültüründeki Esmâ-ül Hüsnâ bunun için güzel bir örnektir. Üçüncüsü İsa’nın Tanrı sıfatıyla nitelendiği, Hint

²⁸ Csikszentmihalyi, *Mutluluk Bilimi*, çev. Barış Satılmış, 122-128.

²⁹ Özer Çetin, “Erich Fromm’da Tanrı Tasavvuru”. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/3 (Aralık 2018), 75-98.

³⁰ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2000), 436.

³¹ Çetin, “Erich Fromm’da Tanrı Tasavvuru”, 75-98.

vb. birçok inanç sisteminde görüldüğü üzere Tanrı'nın insan kılığında yeryüzüne inmesi gibi kültürün etkili olduğu toplumsal boyuttur. Sonuncusu ise bireyin kendi yaşam tecrübeleri üzerinden oluşturduğu kendi ilgi ve yönelimlerinin etkili olduğu bireysel boyuttur.³²

Tanrı kavramının açıklanmasında birçok faktör etkili olduğu için belli bir tanım üzerinde ortak kanaat oluşmamıştır. Mahiyet olarak bilmenin mümkün olmadığı bir varlıkla ilgili söylenen her söz, tanım ve tasavvur gerçeği olduğu gibi yansıtmaktan uzak olacaktır. Geçmişten günümüze farklı dini kültürler Tanrı kavramı üzerine bazı ortak noktalarda birleşmeler de Tanrı tasavvurunda bunu söylemek pek mümkün değildir.

1.4. Tanrı Tasavvuru

Sözlükte “bir şeyi zihinde canlandırmak, tasarlamak”³³ anlamına gelen tasavvur, kavram olarak “Zihinde olayları, olguları ve nesneleri temsil eden, sembolleştiren veya onların yerini alan kavram, imaj veya düşünce; onlara ilişkin bellek izleri” anlamına gelmektedir. Biliş psikolojisinde ise zihnin, nesnelerini doğrudan kazanmadığı, söz konusu nesneleri temsil ettiği düşünülen fikirler ve imajlar aracılığıyla kavradığı kabul edilir.”³⁴ Tasavvur aynı zamanda kişinin duysal verilerle edindiği bilgileri zihinde kendi isteğiyle canlandırıp kendine ait bir şekle bürümesi ile belli bir anlam ifade etmesi olarak da tanımlanabilir.³⁵ Bu tanımlardan hareketle bireyin zihninde oluşan tasavvurun bireysel süreçler neticesinde tecrübenin etkisiyle kişiye göre şekillenebilir olduğunu söyleyebiliriz.³⁶

“Psikolojik düşüncede, özellikle de psikanalizde, Rizzuto ile başlayan Tanrı kavramı (god concept) ile Tanrı tasavvuru/tasarımı (god representation) arasında ayırım yapma yönünde bir eğilim bulunduğu görülmektedir. Psikanalitik düşüncede Tanrı tasavvuru, bireyin Tanrı'yı duygusal olarak tecrübe etmesidir. Tanrı kavramında ise bilişsel veya teolojik Tanrı anlayışına göndermede bulunulur.”³⁷

İnsan, doğası itibarıyla tasavvur etme özelliğine sahip bir varlıktır. Dışardan aldığı verilerle Tanrı'yı veya herhangi bir nesneyi, kültürel gelişimi ve bilgi düzeyi doğrultusunda zihninde

³² Hasan Bacanlı, “Tanrı ve Peygamber Kavramları”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (İstanbul: 1995/2), 156.

³³ Mahmut Kaya, “Tasavvur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/126-127.

³⁴ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 741.

³⁵ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012), 109.

³⁶ Murat Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, (İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları, 2007), 7.

³⁷ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010), 29.

canlandırmaktadır. Bireyin yaptığı bu zihinsel faaliyet hayatı anlamlandırması için bir zorunluluktur.³⁸

Tanrı tasavvuru, inandığı din fark etmeksizin bireyde çocukluktan itibaren oluşmaya başlamaktadır. Küçük yaşlardan itibaren gelişen Tanrı Tasavvuru; yaşın ilerlemesi, tarihsel, sosyo-kültürel, bireysel yaşam tecrübeleri, anne babanın yetiştirme şekli ve kendisine aktarılan dinin sözlü veya metinsel anlatımına bağlı olarak şekillendiği öne sürülmüştür. Bu saydıklarımız arasında çocuğun ilk karşılaştığı aile ortamı olduğundan anne babanın Tanrı ve din anlatımının çocuk üzerindeki etkisi oldukça önemlidir.³⁹ Tanrı tasavvurunun şekillenmesine önemli rol oynadığını düşündüğümüz öğelerin her birisinin kişinin maruz kalma derecesine göre de etkili olduğunu söyleyebiliriz.

1.5. Tanrı Tasavvurunun Oluşuma Etki Eden Faktörler

1.5.1. Aile

Aile, “birbirleriyle kan, evlilik veya evlatlık bağı olan, aynı çatı altında yaşayan ve sosyal, ekonomik bir birim oluşturan bireyler grubudur.”⁴⁰ Başka bir ifadeyle “Aile, ana, baba ve çocuklardan oluşan, üyeleri arasında karşılıklı sevgi, saygı, dayanışma ve birbirlerine ait olma duygusu bulunan bir topluluktur.”⁴¹ Aile, insanlık tarihinin en eski yapıtaşlarından. Yapılan kültürel araştırmalar, geçmişten bugüne kadar her toplumda ailenin var olduğunu göstermektedir. Bu durum ailenin sosyal ve bireysel anlamda ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.⁴²

Aile, her ne kadar farklı bireylerden meydana gelse de aslında bütüncül bir yapı olduğunu söyleyebiliriz. Anne, baba ve diğer aile üyeleri her zaman iletişim içindedir. Bu etkileşim her bireyin kişilik ve benlik algısının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Tabi her aile aynı özelliklere sahip olmadığından kendi içinde farklılaşmalar göstermektedir. Bu da her bireyin kendine özgü kişilik yapısının oluşmasında önemli rol oynamaktadır.⁴³

İnsan, dünya üzerindeki canlılar arasında ihtiyaçları giderilmediğinde hayatta kalması mümkün olmayan varlıklardan biridir. Her insan teki bu açıdan kendisinin dışında bir varlığın

³⁸ Meryem Savrun, *14-18 Yaş Arası Lise Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru Ağrı Örneği*, (Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 19.

³⁹ Murat Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, 10.

⁴⁰ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 25.

⁴¹ M. Faruk Bayraktar, “Ailenin Eğitim Görevi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* /2, (1995), 117.

⁴² Salih Aybey, “Ailenin Dini Değerleri Aktarmadaki Rolü ve Bu Süreçte Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/2, (2018), 545.

⁴³ Doğan Cüceloğlu, *İçimizdeki Çocuk*, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2001), 49-50.

yardımına muhtaçtır.⁴⁴ Bunun sağlandığı en iyi yer ise aile ortamıdır. Güven gibi insanın en çok önem atfettiği duygular burada oluşur. Aile, toplumun en küçük yapı taşı olsa bile bireyin üzüntüyü, sevinci, öfkeyi, sakinliği vb. birçok duyguyu edindiği yerin adıdır.⁴⁵

Kültür farklılıklar ve zamanın geçmesiyle birlikte ailenin temel yapısında meydana gelen değişiklikler hiçbir zaman önemini yitirmesine neden olmamıştır. Ancak geniş ailelilerin zamanla çekirdek aileye dönüşmesi sebebiyle çocuk belli bir yaşa kadar sadece anne ve baba ile iletişim kurabilmiştir. Bu durum ailenin yapısını bozmamakla birlikte bireylerin daha az kişi ile etkileşime girmesiyle kişilik ve davranış biçiminin değişmesine etki edebilmektedir.⁴⁶

İnsan için doğum öncesinden başlayıp ölene kadar devam eden süreç içerisinde aile, her zaman etkisini sürdürmektedir. Çocuğun temel ihtiyaçlarını karşılamasının yanı sıra psikolojik olarak da destekleyici olmaktadır. İnsan, sosyal bir canlıdır. Ailenin insanı topluma kazandırma noktasındaki rolü de yadsınamayacak kadar çoktur.⁴⁷

İdeal bir aile ortamında yetişen bir bireyin ruhsal ve fiziksel durumunun olumlu yönde ilerleme gösterdiğini söyleyebiliriz. Ancak herhangi bir sebeple aile ortamından uzakta büyüyen çocuklar annenin şefkati ve babanın örneğini alamamaktadır. Bu da insanın gelişim dönemleri arasında duygusal açıdan yoğun ve çalkantılı bir süreç olan ‘adolesan’ döneminde ergenlerin üzerinde büyük etki bırakmaktadır. Özellikle hataların çokça yapıldığı ve yaşam tecrübesinin kazanıldığı bu dönemde, destekleyici bir baba ve suçluluk duygusunu hafifletecek bir annenin olmaması bu çocuklarda umutsuzluk veya depresyon gibi ağır duygu durumlarını yaşamalarına neden olabilmektedir.⁴⁸

Ailenin çocuk üzerinde fizyolojik ve psikolojik etkilerinin yanında dini gelişim ve Tanrı tasavvurunun oluşmasında da etkisi büyüktür. Özellikle ebeveynlerin çocuklarla olan iletişimi Tanrı tasavvurunun ne şekilde oluşacağına dair katkı sunmaktadır. Bu konuda geçmişte yapılan araştırmalarda ailenin Tanrı tasavvuru üzerinde etkisinin önemine vurgu yapılmıştır.⁴⁹

⁴⁴ Sinan Canan - Mustafa Acungil, *Dijital Gelecekte İnsan Kalmak*, (İstanbul: Tutukitap, 2018), 17.

⁴⁵ Ahmet Çin, “İlk Çocukluk Döneminde Çocuğun Din Eğitimi ve Ailenin Din Eğitimine Etkisi (Diyarbakır Örneği)”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 19/74 (Nisan 2020), 694.

⁴⁶ Halil Apaydın, "Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 / 12-13 (Nisan 2001), 320-321.

⁴⁷ Hamza Kökçü, *Üniversite Öğrencilerinde Aile İçi Dini Aktiviteler Dini Tutum ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki*, (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 18-19.

⁴⁸ Songül Tümkeya, "Ailesi Yanında ve Yetiştirme Yurdunda Kalan Ergenlerin Umutsuzluk Düzeylerinin Karşılaştırılması" *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 3/4, (Aralık 2005), 445-446.

⁴⁹ Celal Çayır, "Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2, (2013), 29.

Hacıkeleşoğlu ve Karaca'nın ebeveyn tutumlarının Tanrı tasavvuru ile ilişkisini konu edindikleri araştırmasında anne babanın çocuğa karşı sıcak ve içten duygular beslemesinin sevgi yönelimli Tanrı tasavvurunun oluşmasında oldukça önemli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca ebeveynlerin çocuğa karşı olumsuz duygularla yaklaşmasının ilerleyen dönemlerde korku yönelimli Tanrı tasavvuru geliştireceği sonucu da ortaya çıkmıştır.⁵⁰ Bu durum Tanrı tasavvurunun oluşmasında ebeveynlerin çocuk üzerindeki etkisinin somut bir göstergesidir.

Baytemur'un Lise gençlerinde Allah inancının gelişimi üzerine yaptığı araştırmasında da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Özellikle anne babanın dine ve inanç sistemlerine karşı sergilediği tavır öğrencilerde Tanrı tasavvurunun ne şekilde oluşacağına etki etmektedir.⁵¹

Ericson'a göre çocuğun güven duygusu içinde büyümesi ilerleyen yaşlarda oluşacak olan dindarlığın temelini oluşturmaktadır. Bu açılarından yaşamın ilk yıllarında kurulan sevgi ve güven temelli iletişim bireyin dini duygu ve düşüncesinin gelişmesi için çok önemlidir.⁵² Ailenin çocukta Tanrı tasavvurunun şekillenmesindeki etkisi Tanrı tasavvurunun oluşmasıyla ilgili yaklaşımlardan bağlanma ve nesne ilişkileri kuramında daha detaylı incelenecektir.

1.5.2. Sosyal Çevre

Sosyal çevre, “Bir canlının, popülasyonunun veya toplumun işgal ettiği belli bir yerdeki çevresel koşulların toplamı” olarak tanımlanmıştır. Sosyalleşme ise “Bireyin, içinde yaşadığı toplumun normlarını, değerlerini, kendisinden beklenen rolleri, tutumları ve davranış yapılarını, toplumsal etkileşim için gerekli becerileri, benlik ve kimlik duygusunu kazanma, içinde yaşadığı kültürü içselleştirme süreci” olarak tanımlanmıştır.⁵³ Bu ifadelerden yola çıkarak sosyal çevrenin bireyin kişilik ve karakter yapısının oluşmasında ve davranışlarının şekillenmesinde ne kadar önemli bir yer tuttuğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

İnsan, doğduğu andan itibaren çevresel faktörlerin etkisi altındadır. Anne babanın çocuğun üzerindeki etkisi ne kadar fazla olsa da sosyal çevrenin de bu noktada rolü büyüktür. Elbette bu etkilenme herkeste farklı boyutlarda olmaktadır. Bu açıdan çevrenin etki boyutunun

⁵⁰ Hızır Hacıkeleşoğlu – Faruk Karaca, “Ebeveyn Tutumlarının Tanrı Tasavvuru ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* -/53 (Haziran 2021), 226-227.

⁵¹ Kevser Baytemur, *Lise Gençliğinde Allah İnancının Gelişimi ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 85.

⁵² İbrahim Gürses – M. Akif Kılavuz, “Ericson’un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişimin Önemi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2, (2011), 160-161.

⁵³ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 220-690.

sayılamayacak kadar fazla olduğunu ve insanı bir şekilde etkileyen her şeyin bu kapsama girdiğini söylemek mümkündür.⁵⁴

Çevre, insan için bir zorunluluktur. İbn-i Haldun bunu “beşer cinsi için ictimai hayat bir zarurettir” ifadesiyle açıklamıştır.⁵⁵ İnsan, doğduğu andan itibaren ilk bakıcıları olan anne babasıyla iletişime girmektedir. Zaman geçtikçe bu küçük çemberin dışına çıkıp kendisine evine yakın yerlerde oturan yeni arkadaşlar edinerek iletişim halinde olduğu kişilerin sayısını artırmaktadır. İlerleyen zamanlarda bunun yanı sıra gittiği okuldaki akranları ve öğretmenleri ile karşılaşan çocuk sosyal çevresini daha da genişletmiş olur. Etkileşim içerisinde olduğu bu kişilerden yeni şeyler öğrenmesi ve davranış kalıplarını yeni girdiği ortamlara göre oluşturması kaçınılmaz olacaktır.⁵⁶

İnsanın içinde yaşadığı sosyal çevre onun kişiliğini, karakterini, davranış yapısını ve kimlik oluşumunu etkilemektedir. Bu çevre, doğumla beraber kişinin etrafında olan ailesi ve akrabaları ile yaşamın ilerleyen süreçlerinde okul, iş, arkadaş ve diğer görüştüğü kimselerin tamamını kapsamaktadır.⁵⁷ Sosyal çevrenin etki alanı çok geniş olduğu için insan üzerindeki değişime neden olan faktörleri sadece belli bir zaman diliminde değil, geniş bir zaman yelpazesini kapsayan bir süreç içerisinde değerlendirmemiz gerekir.

İnsanın çevreyle girdiği etkileşim karşılıklı bir şekilde ilerlemektedir. İnsan hem etkilenen hem de etkileyen bir varlıktır. Sosyal çevre dediğimizde din, cemaat, cemiyet ve her türlü ideolojik yapı kültürün bir parçasını teşkil etmektedir. Yakın çevremizde ve internetin yaygın olduğu dünyamızın birçok yerinde dine veya bir düşünceye bağlı olan pek çok insan vardır. Bireyin etrafında bulunan herhangi bir dine mensup kimseler bireyde din fikrinin oluşmasında oldukça önemlidir.⁵⁸

Toplumun temelini oluşturan insanın, toplumun kendisinden etkilendiği bir gerçektir. Hatta bu etkilenmenin derecesi diğer uyaranlara göre başat konumdadır diyebiliriz. Bu açıdan

⁵⁴ Çağatay Güler – Zakir Çobanoğlu, *Sosyal Çevre*, (Ankara: Aydoğdu Ofset, 1994), 11.

⁵⁵ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 103.

⁵⁶ Ercan Geçgin, *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi*, (Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 47.

⁵⁷ Ahmet Onay, Batı’da Sosyal Çevre ve Din, Danimarka’da Müslüman Türk Toplumu, *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/33, (Haziran 2017), 140.

⁵⁸ Muammer İpek, “İslam Kültürü Açısından Çevre-İnsan Kültürü Üzerine”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/3, (2014), 229.

çevremizde bulunan dini semboller, ailede ve okullarda verilen dini eğitim, kişide din ve Tanrı hakkında bir düşüncenin oluşmasına belli oranda etki etmektedir.⁵⁹

Gülfil'in psiko-sosyal süreçlerin Tanrı algısına etkisi üzerine yaptığı araştırmada soysal öğrenme ve sosyo-ekonomik refah vb. faktörlerin bireylerin olumlu veya olumsuz Tanrı algısına sahip olmasına neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁶⁰ Aynı şekilde Zurnacı'nın İmam-Hatip ortaokulu öğrencilerde Allah tasavvurunu incelediği araştırmasında, sosyal çevrenin çocuğa öğrettiği bilgilerden yola çıkarak *Allah'tan korkuyor musun?* vb. sorulara kimileri Allah'tan korktuğunu ve korkma sebebinin de aile ve sosyal çevresinde bulunan insanların Allah'ı anlatım tarzı olabileceği söylemiştir. Allah'tan korkmadığını söyleyenlerde ise yine aile ve çevresindeki Allah anlatımının etkisine vurgu yapılmıştır.⁶¹ Tanrı tasavvuru ile ilgili yapılan diğer çalışmalar da sosyal çevrenin bireyin Tanrı tasavvurunun oluşmasında ne kadar önemli olduğu göstermiştir.

1.5.3 Bireysel Faktörler

1.5.3.1. Mizaç

“Mizaç, kişinin genel etkinlik (enerji) düzeyi, duygusal donanımı, tepkilerinin hızı ve şiddeti gibi bünyesel olan ve daha sonra kişiliğinin gelişiminde belli bir rol oynayan davranış, tepki ve yapılarının toplamı” olarak ifade edilmektedir.⁶² Bireyin kişiliğinin oluşmasında en önemli faktörlerden birisi mizaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Fıtrat ve huy olarak da ifade edilen bu kavram kişiye özgü oluşan iç ve dış faktörlerin etkisiyle meydana gelmektedir.⁶³ Doğan her bebeğin belli mizaç özellikleri ile birlikte dünyaya geldiğini biliyoruz. Kızmak, üzölmek, neşeli olmak, vb. duygu durumlarının da bireyin mizaç özellikleri arasında sayıldığı ifade edilmektedir. Bu mizaç özelliklerine özellikle doğum öncesi etki eden kalıtsal ve genetik etkenler bulunmaktadır. Annenin kişilik özellikleriyle çocuğun mizacı arasında bir ilişkinin olup olmadığı konusunda yapılan bir araştırmada, annenin kişilik özellikleri ile çocuğun mizacı arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.⁶⁴

⁵⁹ Geçgin, *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi*, 47-48.

⁶⁰ Derya Gülfil, “Ateistlerde Ölümsüz Tanrı Algısının Psiko-sosyal Açıdan Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Haziran 2019), 1307.

⁶¹ Şükran Öztürk Zurnacı, *İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinde Allah Tasavvuru*, (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 75-80.

⁶² Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 515.

⁶³ Hızır Hacıkeleşoğlu, *Ebeveyn Tutumları ve Kişilik Özelliklerinin Tanrı Tasavvuru ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 154.

⁶⁴ Abide Güngör Aytar vd., “Anne Kişiliği ve Çocuğun Mizaç Özelliği”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/3 (2014), 239-249.

Mizaç konusunda yapılan araştırmaların ilki 1956 yılında Stella Chess ve Alexander Thomas'ın birlikte yürüttüğü bir çalışmadır.⁶⁵ 1977 yayımlanan bu çalışmada 9 mizaç türü tespit edilmiştir. Bunlar “aktivite düzeyi, ritmiklik, çekingenlik, uyumluluk, tepkisellik, uyarılma eşiği, huyların niteliği, dikkat dağınıklığı ve dikkat süresi ve devamlılık” olarak sıralanmıştır.⁶⁶ Yapılan diğer araştırmalara baktığımızda mizacın kişiliğin oluşma sürecinde önemli etkenlerden birisi olduğu görülmüştür.⁶⁷ Ancak kişilikle karıştırılamaması gerekmektedir. Çünkü kişilik daha çok doğum sonrasında bireyin yaşam tecrübeleri sonucunda oluşurken mizaç ise biyolojik etkenlerin ağırlıkta olduğu bir süreçte oluşmaktadır.⁶⁸ Bu anlamda bireyin sahip olduğu mizacın hayatında vereceği birçok kararda önemli olduğunu düşündüğümüzde kişi üzerindeki etkisinin yadsınamayacak kadar çok olduğunu söyleyebiliriz.

1.5.3.2. Karakter

Karakter, “bir bireyin kendine özgü yapısı, onu başkalarından ayıran temel belirti ve bireyin davranış biçimlerini belirleyen, üstün ana özellik; öz yapı, ıra, seciye ve ruh” olarak tanımlanmıştır.⁶⁹ Tanımdan hareketle karakterin kişiye ait olan ve onu diğer bireylerden ayırt etmemizi sağlayan özelliklerin bütünü olarak ifade edebiliriz.

Fromm, karakteri kişiliğin bir özelliği olarak görmektedir. Fromm’a göre karakter, bireyin içgüdüsel olmaktan ziyade toplumsallık anlayışının gelişerek sosyalleşme ile elde ettiği bir özelliktir. Bundan dolayı karakter gelişiminin temeli sosyalleşmeye dayanmaktadır. Aile ve çevrenin etkisiyle oluşan karakter, bireyin sosyal hayata uyum sağlamasına da önemli ölçüde katkı sağlamaktadır.⁷⁰

Fromm, karakteri yaratıcı olan ve yaratıcı olmayan olmak üzere iki tipe ayırmıştır. Yaratıcı olmayan karakteri “Alıcı yöneliş, sömürücü yöneliş, biriktirici yöneliş, pazarlayıcı yöneliş” olmak üzere dörde ayırmıştır. Yaratıcı olmayan karakter tipine sahip kimselerin genel özelliklerinde her şeyin kaynağını dışarıda arama yönelimi vardır. Bu durum sağlık, ekonomi, din vb. ne olursa olsun geçerlidir. Bu tip karaktere sahip kimseler herhangi bir dine inanıyorlarsa Tanrı ile olan ilişkileri yine bu şekilde gerçekleşmektedir. Hayatta

⁶⁵ Stella Chess - Alexander Thomas, *Temperament Theory and Practice*, (New York: Brunner/Mazel, 1996).

⁶⁶ Aytaç vd., “Anne Kişiliği ve Çocuğun Mizaç Özelliği”, 239.

⁶⁷ Jerry M. Burger, *Kişilik*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016), 356.

⁶⁸ Helin Aburşu Uslu, *Çocuk ve Ergenlerde Yıkıcı Duygudurumu Düzenleyememe Bozukluğu ile Majör Depresif Bozukluğun Klinik, Mizaç ve Uyku Özelliklerinin Karşılaştırılması*, (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıpta Uzmanlık Tezi, 2024), 26-27.

⁶⁹ TDK, “Karakter” (Erişim 26 Ağustos 2024).

⁷⁰ Erich Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, çev. Ayda Yörük, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994), 81.

gerçekleşmesini istedikleri her şeyi hiçbir çaba harcamaksızın Tanrı'dan beklerler. Herhangi bir dine inanmayanlarda da durum aynıdır. Tanrı yerine kendilerine yardım edecek bir kurum ya da kişi ararlar. Bu durum Fromm'a göre sağlıklı bir karakterin göstergesidir. Fromm, yaratıcı olan karakterin en sağlıklı karakter tipi olduğunu düşünmektedir. Yaratıcı olan karakter tipine sahip kimselerde durum farklıdır. Onlar her türlü iyi şeyi kendi içlerinde ararlar. Dışarıdan bir beklentileri yoktur ve kurdukları ilişkilerde ona göre şekillenmektedir. Yaratıcı karakter elinde bulunan olanakları akıl ve hayal gücü ile yararlı bir duruma dönüştürecek yeteneğe sahiptir. Ancak bu yeteneği yitirdiğinde ya aşırıya kaçacaktır ya da hiçbir şey yapmama yoluna gidecektir.⁷¹

1.5.3.3. Benlik

Budak, benliği “kişinin kendini başka herkesten ve her şeyden ayrı, eşsiz bir bütünlük olarak hissetmesi, bunun bilincinde olması ve bu şekilde bilincinde olunan tümel varlık olarak” tanımlamıştır.⁷² Tanımdan anlaşılacağı üzere benliği bireyin zihninde kendini temsil etme şekli ve kendine yönelik yaptığı atıflar bütünü olarak düşünebiliriz. Benlik kavramı aynı zamanda hafıza ile ilişkilendirilen bir kavramdır. Bireyin geçmişte yaşadığı tecrübeler, edindiği bilgiler ve inançları onun benliğinin hafızadaki oluşum şeklini göstermektedir.⁷³

Bazı psikologlar bireyin zihnindeki temsil sürecinin gerçek yaşamındakinden biraz farklılaşabileceğini söylemektedirler. Aslında bu durum kişinin kendine yönelik inançlarını temsil etme özelliği taşımaktadır. Örnek olarak bir öğrencinin akademisyenlerin olduğu bir yerde kendini daha zeki ve çalışkan göstermesi ve arkadaşlarıyla birlikte iken dışa dönük biri olarak kendini tanımlaması verilebilir. Akademisyenlerin yanında akademik benliğini, sosyal ortamlarda ise sosyal benliğini ön planda tutmaktadır. Bu da bize insanın farklı ortamlarda farklı benlik türleri geliştirdiği düşüncesine yönlendirmektedir.

W. James ise benliği maddi, sosyal ve manevi olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Maddi benlikten kastettiği bebeklerin büyüdükçe iç ve dış uyaranların etkisiyle kendi bedenlerinin farkına varması durumudur. Bundan dolayı en erken fark edilen benlik türü maddi benliktir. Sosyal benlik ise zamanla çocuğun diğer insanlarla olan etkileşiminin bir sonucu olarak gelişme

⁷¹ Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, 82-130.

⁷² Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 123.

⁷³ Betül Aydın, “Benlik Kavramı ve Ben Şemaları”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 8/8 (Ekim 2013), 41.

göstermektedir. Manevi benlikte gelişim diğer ikisine göre biraz geç olmaktadır. Bu durum bireyin öznellik-nesnellik sürecini, ben ve öteki algısını sonradan kavramasından dolayıdır.⁷⁴

Benlik saygısı üzerine yapılan araştırmalarda bireyin benlik saygısının din ile doğrudan ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Buna göre kişinin dindarlık algısına göre benlik saygısı arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bireyin dindarlığı arttıkça benlik saygı düzeyinin de arttığı görülmüştür.⁷⁵ Bu da bize benlik oluşumunu etkileyen faktörlerin arasında dinin oldukça önemli olduğunu göstermektedir.

1.5.3.4. Kişilik

Burger'e göre kişilik kuramcılarının kişiliğin tanımıyla ilgili birçok farklı görüşü vardır. Yapılan bu farklı tanımlamaların ise kişiliği anlamada bir zenginlik olduğunu düşünmektedir.⁷⁶ Ancak, Hipokrat'tan itibaren tanımlanmaya çalışılan kişilik, daha sonra alanla ilgili birçok kişi tarafından tanımlanmaya gayret gösterilse de net bir tanımlanamamıştır. Jung'a göre de kişiliğin tam tanımını yapmak nerdeyse mümkün değildir. Jung kişilik ile ilgili iki unsurdan bahseder. Birincisi "bilinçlilik hali", ikincisini ise bilinçdışının sınırsız hinterlandı olarak ifade etmiştir. Bilinçlilik hali durumunun sınırlarını bilebiliriz ancak bilinçdışının gözlemlenmesi mümkün olmadığı için onu bilmek oldukça zordur.⁷⁷ Kişilik, oluşum itibarıyla bireyin doğum öncesi ve doğum sonrası kapsayan uzun bir süreçtir. Özellikle biyolojik ve çevresel faktörlerin etkisiyle kişiye özgü davranış, düşünme ve birçok özelliği içinde barındıran biçimlerin toplamıdır diyebiliriz.⁷⁸

Kişiliği oluşturan faktörlerin başında her ne kadar biyolojik temel gelse de doğduğu aile, sosyo-kültürel çevre, din vb. birçok etken bu süreçte etkilidir. Özellikle çevre ve din faktörü kişiliğin oluşumunda baş rol oynamaktadır. Ancak hangisinin ne kadar etki ettiğine dair birçok araştırma yapılmaktadır.⁷⁹ Bunun yanında bu sayılan uyarıcılara maruz kalma düzeyinin önemli olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle dini, hayatının önemli bir parçası olarak gören birisi için din,

⁷⁴ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2016), 53.

⁷⁵ Adem Şahin, "Ergenlerde Dindarlık- Benlik Saygısı İlişkisi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/19 (Ağustos 2005), 187-188.

⁷⁶ Burger, *Kişilik*, 22-23.

⁷⁷ Carl Gustav Jung, *Keşfedilmemiş Benlik*, çev. Canan Ener Silay, (İstanbul: İlhan Yayınevi, 1999), 64-65.

⁷⁸ Demet Zihni Çamur, *Cloninger'in Mizaç ve Karakter Envanteri ile Akıskal'ın Temps-A Ölçeğine Göre Mizaç Özellikleri ile Ağrı Eşiği ve Toleransı Arasındaki İlişki*, (İstanbul: Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıpta Uzmanlık Tezi, 2016), 6.

⁷⁹ Fatma Yüce, *Gençlerde Dini Yönelim ve Kişilik*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 57.

bireyin kişiliğinin oluşmasında oldukça etkilidir. Ancak bunun tersi düşünüldüğünde dinin bir etkisinin olduğunu söylemek zordur.⁸⁰

Hökelekli, iman ile kişilik arasında karşılıklı bir iletişim olduğunu ifade etmektedir. Buna göre bireyin sahip olduğu imanın kuvvet bakımından derecesi ne kadar yüksek ise kişiliğine olan etkisi o derece yüksek olacaktır. Aynı şekilde kişiliği sağlıklı temellere dayanarak oluşmuş bir bireyin inançlarına da bu durumu yansıttığını söyleyebiliriz.⁸¹

Din eğitiminin kişilik üzerine etkileri ile ilgili yapılan bir araştırmada din eğitimi alan bireylerde almayanlara göre farklı kişilik tiplerine sahip oldukları tespit edilmiştir.⁸² Ergen kişiliği ve din üzerine yapılan bir çalışmada da dinin kişilik gelişimi üzerinde ne kadar etkili olduğu öne sürülmektedir. Uzun bir sürece yayılan kişilik gelişiminde din, bireyin hayatında başrolde dir. Özellikle yaşamla ilgili sorulara verdiği cevaplarla ergenin istek ve hedeflerini düzenlemede, kendini tanımasında, yapabileceklerinin farkında olmasında, zihinsel ve ruhsal olarak sağlıklı olmasında, engellere karşı daha dirençli olmasında vb. birçok şeyde din faktörünün etkisini görmekteyiz.⁸³

Psikologların ortaya koyduğu kişilik kuramları kişiliğin oluşum süreci ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Freud'un gelişim kuramında öne çıkan id, ego ve süper ego olmak üzere üç kavram bulunmaktadır. Bunlar birbiri ile etkileşim içerisinde kişiliği oluşturmaktadırlar. Freud, id kavramıyla insanın aslında dürtüsel ve içgüdüsel tarafına atıf yapmaktadır. İd ile kastedilen insanın haz odaklı yönüdür. Haz ve tatmin duygusunun sağlandığı kısım insanda id olarak tanımlanır. Ancak ego gerçeklik prensibi üzerine kurulduğundan id'den ayrılmaktadır. Ego'da insan artık etrafındaki yaşantıyı analiz eder ve hayatta kalmak için mantıklı düşünme sistemini devreye koyar. Ego aynı zamanda id'in sağlamış olduğu tehlikelerden insanı koruma, güven temelli ve emniyet içinde tatmin sağlama görevini taşımaktadır. Aynı zamanda ego, id ile süper ego arasında id'den gelen tepkilere karşı bir savunma mekanizması gibi hareket ederek tampon bölge görevi görmektedir. Süper ego ise bireyde ödipal dönemden sonra gelişmeye başlamaktadır. Süper ego insanda ahlaki, vicdani ve düşünsel yapının oturması sürecidir. İstek

⁸⁰ Hacıkeleşoğlu, *Ebeveyn Tutumları ve Kişilik Özelliklerinin Tanrı Tasavvuru ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, 153.

⁸¹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 188.

⁸² İbrahim Gürses, "Din Eğitimi Kişilik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (Haziran 2007), 118.

⁸³ Abdülkerim Bahadır, "Ergen kişiliği bağlamında din-kişilik ilişkisi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/14 (2002), 120.

ve beklentilerini haz odaklı değil, doğruluk ve yanlışlık temeli üzerine kurmaktadır. Bu anlamda her davranışta en ideal olanı hedeflemektedir.⁸⁴

Jung ise kişiliği ego, bilinçdışı, kolektif bilinç, dışa dönüklük ve içe dönüklük kavramları ile açıklamıştır. Kişiliği bunların bütünleşmiş hali olarak görmektedir. Jung, ego'yu bireyin düşünen ve bilinçli yönü olarak tanımlarken, bilinçdışını ise kişinin travmaları, hatıraları, duyguları ve yaşam tecrübelerinin bulunduğu bir yer olarak tanımlar. Ancak kolektif bilinçdışı dediğimizde bunu bilinçdışı kavramından ayrı tutarak toplumun ortak mülkü olarak ifade etmektedir. Bu anlamda bilinçdışı kişiye özelken kolektif bilinçdışı kişinin dışında tüm insanlık adına düşünebileceğimiz genel bir kavramdır. Jung, ayrıca dışa dönük ve içe dönük olmak üzere iki kişilik tipinden bahsetmektedir. Dışa dönük kişilik tipine sahip olan kimse mutluluk ve hayattan tatmin hissinin dış kaynaklı olduğunu düşünür. Hatta bu konuda aşırıya gittiğinde içsel olanın önemi ve değerini yitirerek motivasyonunu dışarıdan bekler hale gelir. Ancak içe dönük kişide ise durum tam tersidir. Burada birey mutluluğu ve huzuru kendi içerisinde aramaktadır. Bu kişilik tipinin olumsuz tarafı ise utangaç ve çekingen tavırlarla kendi hayatını dışarıdan gelebilecek müdahalelerden korumak için bir duvar örmesidir.⁸⁵

Allport ise kişiliği “bireyin çevresine eşsiz bir şekilde uyum sağlamasına neden olan psikofizik sistemlerin dinamik organizasyonu” olarak tanımlamıştır. Bu tanımda psikofizik kavramını aslında insanın akıl ve bedeninin bütünleşik yapısını kastederek söylemiştir. Allport, kişiliğin oluşmasını bir süreç olarak değerlendirir. Bu süreçte kişi ilk önce gelen uyarıcıya tepki vermeyi öğrenir. Daha sonra bu durum alışkanlık haline gelir ve ileriki aşamada bireyde bir tutum olarak devam eder. Bu sürecin oluşması için kalıtsal yatkınlık olarak ifade ettiği üç tip özelliğin olması gerekir. Bunlar içgüdüsel davranış, kalıtsal özellikler ve öğrenme kapasitesidir. Bireyde bu özellikler olduğu sürece yetişkinliğe ulaşma potansiyelinin var olduğundan bahsetmektedir. Allport aynı zamanda kişilik gelişiminin benliğin gelişimiyle bağlantılı olduğunu söyler. Benliğin gelişimi için ise bireyin; bedensel duyu, öz kimlik, egonun pekiştirmesi, ego genişlemesi, rasyonel faktör, öz imaj, benlik arayışı ve feraset sahibi olmak konusunda farkındalığının oluşması gerektiğini ifade etmektedir.⁸⁶

⁸⁴ James Forsyth, *Psikolojik Din Kuramları*, çev. Metin Güven, ed. Mustafa Ulu, (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2007), 15-16

⁸⁵ James Forsyth, *Psikolojik Din Kuramları*, çev. Metin Güven, ed. Mustafa Ulu, 96-102.

⁸⁶ James Forsyth, *Psikolojik Din Kuramları*, çev. Metin Güven, ed. Mustafa Ulu, 248-252.

1.6. Tanrı Tasavvurunun Oluşumuyla İlgili Yaklaşımlar

1.6.1. Freud'un Psikanaliz Kuramına Göre Tanrı Tasavvuru

Psikanaliz kuramının kurucusu olan Freud'un ortaya koyduğu fikirler kendi dönemi ve daha sonraki dönemlerde birçok kimseyi etkilemiştir. Kendisine gelen hastalardan yola çıkarak Tanrı inancını psikolojik açıdan ele alan Freud, bu konuda birtakım sonuçlara ulaşmıştır. Baba ile Tanrı arasında güçlü bir ilişki olduğuna inanan Freud kişinin dünyaya geldiği andan itibaren yaşadığı tüm sıkıntılara karşı kendisini kurtaracak bir sığınak arayışı içerisinde olduğunu söyler. Yaşamın ilk yıllarında bunu somut Baba figürü üstlenir. Ancak babanın çaresizliği zaman içinde anlaşılınca bu görev soyut Tanrı'ya verilir.⁸⁷ Freud, bu durumu Oedipus kompleksi ile açıklayarak yüceltilmiş baba figürüne vurgu yapmıştır.

Freud, bireyin çocukluğundaki yüceltilmiş babayı Tanrı'ya atfetmesini sırasıyla baba, totem ve Tanrı üçlemesiyle açıklamıştır. Dinin kaynağının ne olduğuyla ilgili araştırmalar neticesinde bu üçlemeyi ortaya koymuştur. Ortaya çıkan sonuca göre eski kabilelerde kabile lideri her şeye sahiptir. Lider olan babanın altında bulunan oğullar ise nefret ettikleri aynı zamanda da hayranlık duydukları babalarını öldürürler. Bundan sonra pişmanlıklarını telafi etmek için aynı aile bireylerinin evlenmesinin yasaklanması gibi kurallar koyup bunları sürdürerek işledikleri suçtan arınmaya çalışırlar. Daha sonra öldürdükleri babanın yerine güçlü ve korkunç bir hayvanı totem olarak gösterirler. Bu hayvan zaman geçtikçe Tanrı'nın prototipi olur.⁸⁸

Freud, dinin kökenini araştırırken bazı gruplarla yaptığı araştırmalarında Tanrı'nın sevilen baba figürünün yanında kendisinden korkulan bir baba imajı olduğunu da ortaya koymuştur. Bunun da odipal dönemde babaya karşı hissedilen ikircikli duygulardan kaynaklı olduğunu ifade etmiştir. Bu ilişki baba figürünün hem seven ve koruyan hem de buyurgan bir dil kullanan Tanrı'ya yansıtılmasına yol açmıştır.⁸⁹

“Freud'a göre Tanrıya bağımlı olma, açık bir çocuksu hal ve insanın gerçekliğine yabancı bir durumdur.” Kişinin kendi gerçekliğinin farkında olarak bu durumdan kurtulması gerekir.⁹⁰ Freud, düşüncesini Oedipus kompleksi ve totemizm üzerinden açıklamaya çalışarak kurguyu baba-oğul üzerinden devam ettirmiştir. Konu bu durumun kadınlarda nasıl olduğuna geldiğinde

⁸⁷ Sigmund Freud, *Uygurlık, Din ve Toplum*, çev. Selçuk Budak, (Ankara: Öteki Yayınları,1997), 215.

⁸⁸ Ali Ayten, *Psikoloji ve Din*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 32.

⁸⁹ James Forsyth, *Psikolojik Din Kuramları*, çev. Metin Güven, ed. Mustafa Ulu, 31.

⁹⁰ James Forsyth, *Psikolojik Din Kuramları*, çev. Metin Güven, ed. Mustafa Ulu, 28.

aynı sistemi onlar içinde geçerli saymıştır. Ancak bu düşünce kadınlarda ilkel babanın nasıl oluştuğunu açıklamada eksik kalacaktır.⁹¹

1.6.2. Jung ve Analitik Psikolojide Tanrı Tasavvuru

Jung, rahip amcalarının teoloji ile ilgilenmeleri sebebiyle din ile daha küçük yaşlardan itibaren tanışmıştır. Hristiyan bir ailede büyüyen Jung, okul yıllarından itibaren ekmek şarap ayini vb. birçok dini ritüele katılmıştır. Ancak katıldığı bazı ritüeller kendisinde olumsuz etki bıraktığından Tanrı ile ilgili sorgulamalara başlamıştır. Tanrı'nın nasıl algılanması gerektiği ve Tanrı kavramı hakkında babasının evinde bulunan kütüphanede okumalar yapmıştır. Yaptığı araştırmalarla kendisine anlatılan Tanrı'nın üçlü birliği düşüncesinden kuşku duymaya başlamıştır.⁹²

Jung, yaptığı derinlikli çalışmalar neticesinde ailesinin kendisine öğrettiği inançtan farklı olarak Tanrı Tasavvurunu arketiplerle anlatmıştır.⁹³ O, Tanrı arketipinin insan davranışlarını şekillendirdiğini söyler. Arketipler, kişinin yaşam tecrübeleriyle elde edemediği, kendisinde kalıtsal olarak bulunan psişik güçlerdir. Bundan dolayı arketipler sabit ve özerktirler. Aynı zamanda kişinin bilinç dışını oluştururlar.⁹⁴

Ona göre kişinin bilinçli olarak inandığı Tanrı, bilinçdışı arketipin bir yansımasıdır. Bu da Jung'un Tanrı'nın dışsal gerçeklikten ziyade 'içsel' olduğu düşüncesini biraz da olsa açıklayabilir.⁹⁵ Jung, Tanrı'nın diğer simgeler gibi herhangi bir simge olduğundan bahseder ve insanlığın "Tanrı'nın bilincine simgenin gerçekliğini kabul ederek" vardığını söyler. Ona göre Tanrı simgesi yaşamdaki tecrübenin bizzat kendisidir.⁹⁶ Bu ifadelerle Tanrı'nın yaşayan bütün canlılarda bulunan 'öz' olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷

Tanrı arketipi insanlar üzerinde bilinçdışından bilince ulaşarak etki eder. Jung'a göre bu etki kolektif bilinç dışından gelmektedir. Kolektif bilinçdışı kaynağı bilinip bilinmemesi önemli olmaksızın insanda var olup, tüm insanlığın ortak malı gibidir.⁹⁸ Kolektif bilinçdışında bulunan bu arketipler Jung'a göre Tanrı Tasavvurunun oluşmasının temelini oluşturur.

⁹¹ Çiğdem Asar, *Tanrı Tasavvuru ve Değerler*, (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2021), 41.

⁹² Cal Gustav Jung, *Anılar, Düşler, Düşünceler*, çev. İris Kantemir, (Can Yayınları, 2009), 58-62.

⁹³ Çiğdem Asar, *Tanrı Tasavvuru ve Değerler*, 43.

⁹⁴ Ali Ayten, *Psikoloji ve Din*, 50.

⁹⁵ James Forsyth, *Psikolojik Din Kuramları*, çev. Metin Güven, ed. Mustafa Ulu, 116.

⁹⁶ Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji*, çev. Erol Güngör, (İstanbul: Payel Yayınları, 2006), 79.

⁹⁷ Çiğdem Asar, *Tanrı Tasavvuru ve Değerler*, 43.

⁹⁸ Carl Gustav Jung, *Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri* çev. Kamuran Şipal, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1998) 50.

1.6.3. Davranışçılık Kuramına Göre Tanrı Tasavvuru

Davranışsal yaklaşıma göre bireyin dışarıdan gözlemlenebilir ve ölçülebilir davranışlarını incelemek; fizik, kimya, biyoloji vb. alanlarda olduğu gibi bilimsel bir araştırma yöntemi olarak görülmüştür. Duygu ve düşünce boyutunun incelenmesi nesnel olmaktan uzak olup içinde öznellik taşıdığından bilimsel araştırma yöntemi kapsamına dahil edilmemiştir. B. F. Skinner bu yöntemle yaptığı araştırmalarla meşhur olmuştur.⁹⁹ Davranışçı yaklaşıma göre kişinin bir davranışı öğrenebilmesi davranış ve davranışı pekiştiren pekiştirecin gelmesiyle açıklanır.¹⁰⁰ Dolayısıyla davranışçılar dinin ruhsal ve zihinsel boyutu ile ilgilenmeyip sadece davranışa yansıyan tarafına dikkat çekmişlerdir.

Davranışçılara göre çocuk, dini inançları ve kavramları anne-baba, ilk bakıcı, öğretmen ve akranları gibi sosyal çevresinde bulunanlar tarafından öğrenir. Dini ritüellerin tamamı, çocuk üzerinde söz sahibi olan kimseler tarafından davranış ve pekiştireç birlikteliği ile öğretebilmektedir. Örneğin, Anne veya babasını Kur'an-ı Kerim okurken gören çocuğun bu davranışı bir ödülle pekiştirildiği takdirde Kur'an okuma davranışı çocuğa kazandırılmış olur. Dindar ailelerde sıkça görülen çocukların anne-babaları yanında namaz kılmaları, dua etmeleri veya bu esnada okunan sureler ve dualardaki ağız kıpırdatma davranışlarının tekrar edilmesi bir pekiştireç ile pekiştirildiğinde o davranışın öğrenme süreci gerçekleşmiş olur.¹⁰¹

İnsan psikolojisini anlamayı davranışlara indirgeyen davranışsalcı yaklaşıma göre din, metafizik konulardan bahsetmesi sebebiyle pek ilgi görmemiştir. Bundan dolayı dinin manevi boyutu ile ilgili yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Onlara göre dini davranışların oluşması aynı diğer davranışlar gibi uyarıcılara verilen tepkilerden meydana gelmektedir. Örnek olarak B. F. Skinner, davranışların şekillenmesinde cenneti olumlu pekiştireç, cehennemi ise olumsuz pekiştireç olarak adlandırmış ve bunların bireyleri iyi olan şeyleri yapıp, kötü olan bir şeyi yapmaktan alıkoymada etkili olduğunu söylemiştir.¹⁰²

Bu anlattıklarımıza göre bireylerin küçük yaştan itibaren cehennem veya Tanrı'nın cezalandırıcı yönü ile korkutularak büyümesi, ilerleyen yaşlarda Tanrı tasavvurunun olumsuz yönde oluşmasında etkili olabilmektedir. Bundan dolayı dini davranış ve düşüncelerde çocuğa

⁹⁹ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019), 24-25.

¹⁰⁰ İsmail Sağlam, "Bazı Öğrenme Kuramları ve Din öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2009/2), 18/257.

¹⁰¹ Asım Yapıcı, "Müslüman Türk Kültüründe İnanç Gelişimi (Bir Model Denemesi)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Din Psikolojisi Özel Sayısı* (Nisan 2016), 86.

¹⁰² Sevde Düzgüner, *Dine Psikolojik Yaklaşımda Değişimin Dinamikleri*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 78-79.

öğretilen sevgi temelli dini eğitimin olumlu Tanrı tasavvuru oluşturmaya katkı sağlayacağını söyleyebiliriz.¹⁰³

1.6.4. Piaget'e göre Tanrı Tasavvuru

Piaget, çocuğun dini gelişimini müstakil olarak ele almamakla beraber yaptığı çalışmalarla ilgili açıklamaları bu yöndeki fikirlerini anlamamıza yardımcı olmuştur. Bunun yanı sıra araştırmalarının sonucunda ortaya koyduğu kavram ve kuramlar bize bazı noktaları açıklığa kavuşturmamızda önemli katkılar sunmuştur. Özellikle soyut işlemler dönemine geçilmeden Tanrı vb. soyut kavramların anlaşılamayacağı düşüncesi Tanrı tasavvurunun oluşum süreçlerini anlamamız açısından oldukça önemlidir.¹⁰⁴

Piaget'e göre çocuğa 4-7 yaşları arasında verilen dini eğitim onun animizm ve yapaycılık anlayışının oluşmasında ve şekillenmesinde oldukça önemlidir. Çocuk küçük yaşlardan itibaren etrafında olan nesnelerin bir yaratıcısının olduğu düşüncesine sahip olmaya başlar. Yapaycılık anlayışı bunun en temel göstergesidir. Çocuk, anne babasıyla kurduğu ilişki neticesinde dinlere atfedilmesi gereken 'kutsal güç, her şeye güç yetirme, sonsuz bilgi sahibi olma ve her yerde bulunabilme' gibi vasıfları Tanrı yerine ebeveynlerine atfeder.¹⁰⁵

Ona göre çocuk, insanın sınırlılıklarıyla ilgili bilgi sahibi olmaya başlayıp anlamlandırabildiğinde bu nitelikleri Tanrı'ya atfetmeye başlar. Ancak bu sürece kadar yıldızları, gökyüzünü ve daha birçok varlığı insana bağlamıştır. Ancak bunların kökeni ile ilgili zihninde herhangi bir şey oluşmamıştır. Burada aşama olarak çocukta önce insani sonrada Tanrısal yapaycılığın geliştiğini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra Piaget 4-12 yaş arası dinsel bir eğitim almadığı düşünülen çocuklara yönelttiği sorulara karşı aldığı cevaplar sonucunda bu yapaycılığın kısmi spontane olabileceğini de söylemiştir. Piaget'in bunu söylemesinin sebebi; dini içerikli eğitim alan sağır ve dilsiz çocukların anlamama durumu olduğu halde bile gök gürültüsü vb. olayları bir devin yaptığını söylemeleri olmuştur. Aynı şekilde özellikle 2-3 yaş aralığında olan ve daha dinsel eğitime maruz kalmayan çocukların etrafında olup biten olaylarla ilgili "bunları kim yaptı?" soruları da onun böyle düşünmesini sağlamıştır.¹⁰⁶

¹⁰³ Ahmet Albayrak, *Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği*, (Uludağ: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), 133.

¹⁰⁴ Murat Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, 53.

¹⁰⁵ Jean Piaget, *Çocukta Zihinsel Gelişim*, çev. Hasan Portakal, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1999), 92.

¹⁰⁶ Jean Piaget, *Çocuğun Gözüyle Dünya*, çev. İsmail Yerguz, (Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2013), 301-304.

Sonuç olarak Piaget, erken çocukluk döneminde anne baba ile kurulan iletişimin Dünyada olup bitenlerin kökenine ve Tanrı tasavvurunun gelişimine etkisinin olduğunu söylemiştir.¹⁰⁷

1.6.5. Nesne-İlişkileri Kuramına Göre Tanrı Tasavvuru

Nesne ilişkileri; Klein, Fairbairn ve Winnicott gibi psikanalistlerin savunuculuğunu yaptığı bir kuramdır. Özellikle nesnelerle girilen ilişkinin kişinin ilerleyen hayatında önemli etkiye sahip olduğu düşüncesi, kuramın temel doktrini oluşturmaktadır.¹⁰⁸ Onlara göre bu ilişki insan dışında kalan diğer nesneleri de kapsamaktadır. Freud bu konuda insanın ilişki içinde olduğu nesne kavramı ile kastedilen şeyin “insan veya eşya ne olursa olsun bir dürtünün amacı olan şey” olduğunu söylemiştir.¹⁰⁹

Winnicott, anne baba ve diğer insanlarla gerçekleşen tecrübelerin oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle anneye vurgu yapan Winnicott, çocuğun küçük yaşlarda kurduğu sağlıklı iletişimin daha sonra inanma kapasitesini etkilediğini söylemiştir. Hristiyan Eğitim Enstitüsünün “Ailenin İncil Öğrenmesi” adlı konferansında tam da bu noktaya değinmiştir. Sunumunu yaparken orada bulunan din adamlarına dinin çocuklara anlatımıyla ilgili “Benim bakış açımdan, öğrettiğiniz ancak, çocuk bireyde zaten mevcut bulunan kapasitenin üzerine yerleşebilir, bu kapasite ilk deneyimlere ve giderek genişleyen aile, okul ve sosyal yaşam ortamı çerçevesinde güvenilir tutmanın sürdürülmesine dayanır” demiştir. Bu da çocuğun inanma kapasitesinin küçükken iletişime girdiği her nesnenin onun inanma kapasitesini etkilediğini bize açıkça göstermektedir.¹¹⁰

Winnicott’un nesne ilişkileri kuramında öne çıkan kavramlardan birisi de geçiş nesnesidir. Geçiş nesnesi, annenin bebeğin bütün ihtiyaçlarını karşılaması sonucu ortaya çıkmaktadır. Annenin ilgisini tamamen çocuğa vermesiyle çocuk annenin kontrolünün bütünüyle kendisinde olduğunu düşünür. Daha sonra çocuk etrafındaki diğer nesnelerle tanışmaya başlayınca annenin kendisinden ayrı bir parça olduğunu zamanla fark etmeye başlar. Bu durum, annenin kendi ihtiyaçlarını gidermek için ayrı kalma süresinin artmasıyla birlikte çocukta kaygının artmasına neden olur. İşte bu süreçte çocuk oyuncak ayı, bez parçası vb. bir nesneyi güven duygusu

¹⁰⁷ Cemil Oruç, “Erken Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (Ankara: 2013/8), 971-987.

¹⁰⁸ Murat Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, 18.

¹⁰⁹ Akif Hayta, Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı tasavvuru Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme, *Değerler Eğitimi Dergisi* 8/20, (Aralık 2010), 41-42.

¹¹⁰ Donald Woods Winnicott, *Başlangıç Noktamız Ev*, çev. Nüket Diner, Nur Nirven, (İstanbul, Pinhan Yayıncılık 2014), 152.

oluşturması için yanında saklar. Geçiş nesnesi çocuğun gerçeklikle karşılaşmasında bir ara evre görevi görmektedir diyebiliriz. Winnicott geçiş nesnesinin sadece çocukluk döneminde değil bireyin yaşamı devam ettiği sürece kullanıldığını söylemektedir. Özellikle yetişkinlikte kişinin içsel ve dışsal gerçekliğin ortaya çıkardığı kaygı durumundan kurtulması için din ve sanat gibi farklı düşüncelerde geçiş alanı gözlemlenebileceğini söylemiştir.¹¹¹ Bunun yanı sıra simgesel olarak geçiş nesnesi Tanrı imgesine dönüşebilmektedir. İnsanın kendisinden aşkın bir varlıkla iletişimi doğrudan olamayacağı için onunla ilgili tasavvurları küçüklüğünden itibaren yaşadığı deneyimlerle ve kurduğu ilişkilerle şekillenmektedir. Ayrıca geçiş nesnesinin Tanrı ile iletişime geçebilmede önemli etkisi vardır.¹¹²

Nesne ilişkileri kuramının önemli isimlerinden Rizzuto, Tanrı'nın gerçekliğini fiziki alem ile fizik dışı alem arasında orta noktada bir yerde konumlandırarak geçiş alanı kavramına katılmakla beraber geçiş nesnesinde kullanılan objeleri Tanrı ile aynı konumda değerlendirmemektedir. Ona göre çocuğun geçiş nesnesi olarak kullandığı oyuncak ayı, bez parçası vb. şeyler bir süre sonra unutulabilir. Ancak Tanrı imgesi için bu söz konusu değildir. Rizzuto, Yahudi ve Hristiyan hastalar üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda da kişilerin Tanrı imgesinin oluşumunda duygusal ve bireysel yaşantıların önemli olduğunu ifade etmiştir.¹¹³

Özetle bireyin anne babası, ilk bakıcısı, çevresindeki insanlar veya eşyalarla girmiş olduğu her türlü ilişkinin onun benlik algısını, kişiliğini, değer yargılarını ve Tanrı tasavvurunu etkilediğini söyleyebiliriz.

1.6.6. Bağlanma Kuramına Göre Tanrı Tasavvuru

Bağlanma kuramı ile ilgili yapılan araştırmalar son yüzyılda başlamış ve geçtiğimiz senelerde güvenli bağlanmanın çocuğun hayatında ne kadar önemli olduğu hakkında birçok çalışma yapılmıştır.¹¹⁴ Bu teoriyi savunanların önde gelenlerinden John Bowlby, nesne ilişkileri kuramcılarının eğitim almasına rağmen bağlanma kuramını geliştiren kişi olmuştur.¹¹⁵ Bowlby'e göre bağlanma, çocukla annenin karşılıklı fiziksel ve duygusal aktarımları ile olmaktadır. Bu da annenin çocuğun davranışlarına karşı duyarlılığı ve onunla olan etkileşimin

¹¹¹ Cihad Kısa, *Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2013), 158-162.

¹¹² Akif Hayta, *Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2017), 57.

¹¹³ Hayta, *Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, 58-59.

¹¹⁴ Akif Hayta, "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru", *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/12, (2006), 30.

¹¹⁵ Hayta, *Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, 67-68.

miktarı ile ilgilidir. Çocuk için merkezi konumda olan ilk bakıcının onun jest ve mimiklerine karşı verdiği tepki bağlanmanın sağlıklı olması için oldukça önemlidir.¹¹⁶

Ona göre anne ile çocuk arasında güvenli bağlanmanın olması çocuğun gelişimini olumlu yönde etkilemektedir. Bu noktada insan ile maymunda gözlemlenen bağlanma davranışının birbirine benzediğini düşünmektedir. Şayet bağlanmanın kesintiye uğraması ve sağlıklı olmamasının çocukta ilerleyen yaşlarda zihinsel ve psikolojik açıdan bazı sıkıntılara yol açabileceğini ve kişilik oluşumuna olumsuz yönde etkisi olabileceğini belirtmiştir.¹¹⁷

Bowlby, genellikle bu konudaki araştırmalarını yetimhanede anne babasız büyüyen ve hastanelerde kalan çocuklar üzerine yapmıştır. Araştırmalar neticesinde bu çocukların kaygı stres, gerginlik, kaçınan davranışlar ve uyum problemi gibi olumsuz duygu durumlarına sahip olduklarını gözlemlemiştir. Özellikle anneden ayrı kalan çocuklarda annenin yerine bakımını yapan kişi, sevgi ve güven duygusunu veremeyen biriye o zaman bu çocuklarda iletişim bozukluğu ve çekingenlik gibi durumların ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra ebeveyninden ayrı büyüyen çocuklarda da toplumsal ahlak kurallarına uyum sağlayamama ve bazı suçlara karışma gibi davranışların görüldüğünü ve bunun kökeninde de anne yoksunluğu olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı kişinin küçüklüğünde annesi ile olan iletişimi anlaşılmadan gelişimsel sürecinin de anlaşılamayacağını söylemiştir.¹¹⁸

Bağlanma kuramı çerçevesinde bireyin ilk bakıcısı ile sağladığı güvenli bağlanma Tanrı ile olan bağlılık ilişkisini olumlu yönde etkileyecektir. Bu konuda yapılan çalışmalar anne ile Tanrı'ya bağlanma şekli arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu da Tanrı'nın bireyin yaşamış oluğu yalnızlık, suçluluk ve üzüntü gibi duygu durumlarında güvenilir bir dayanak olmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyin deneyimlediği olumsuz yaşam tecrübelerinde dine yönelişinin bu sebepten kaynaklanabileceğini unutmamamız gerekir.¹¹⁹

İnsanın Tanrı ile kurduğu iletişimin güven temelli olması bağlanmanın ilk tohumlarının sağlıklı atıldığını göstermektedir. Bu durumun insanların inançlarında olumlu yönelimler gösterdiği görülmektedir. Ancak güvensiz ve kaçınan bağlanan insanların Tanrı ile

¹¹⁶ John Bowlby, *Bağlanma*, çev. Tuğrul Veli Soylu, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012), 11.

¹¹⁷ Kemal Sayar, Olcay Tüzün, "Bağlanma Kuramı ve Psikopatoloji", *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi* 1/19, (2006), 25. 24-39

¹¹⁸ Hayta, *Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, 67-68.

¹¹⁹ Meryem Berrin Bulut - Murat Yıldız, "Tanrıya Bağlanma Biçimlerinin Beş Faktör Kişilik Özelliklerine Göre Yordanması", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 44/1, (Haziran 2018), 82.

ilişkilerinde sıcak ve içtenlik yerine uzak durma davranışının ortaya çıktığını söyleyebiliriz.¹²⁰ Konuyu genel bağlamda ele aldığımızda bireyin bağlanma şekli, ilerleyen zamanlarda aile hayatı, iş yaşamı, sosyal çevresi ve Tanrı ile kurduğu bağın sağlıklı olup olmamasında önemli ölçüde etki sahibidir.

1.7. İnsanın Gelişimsel Sürecinde Ergenlik

Ergenlik, 13-20 yaşları arasını kapsayan bir dönemdir. “Erinlik” dönemi olarak da ifade edilmektedir. Çocuklukla yetişkinlik arasına tekabül ettiğinden yetişkinliğe bir geçiş evresidir, diyebiliriz. Gelişimsel olarak fiziksel ve zihinsel değişimlerin ön planda olduğu ergenlik, bireyin olgunlaşma serüveninde yaşadığı çalkantılı süreçlerindendir.¹²¹

Çocukluk döneminde etkisini sürdüren genetik ve çevresel faktörler, ergenlikte de etkisini korumaktadır. Ergenlik dönemi öncesi anne-baba, akran ve öğretmenleriyle yoğun bir ilişki içerisinde olan ergen, aile ve sosyal çevresiyle yeni ilişkiler kurmaya başlamaktadır. G. Stanley Hall, ergenlikteki değişim ve dönüşümü anlatırken bu dönemi fırtına ve stres dönemi olarak tanımlamıştır. Yetişkinliğe geçiş olan bu dönemi ergenlerin çoğu olumlu yönde atlattırken, bazıları bunu başaramamaktadır. Bu durumda sosyo-ekonomik, etnik ve kültürel yaşam tarzları gibi faktörlerin ve her insanın bireysel olarak farklı koşullarda yetişmesinin pek çok etkisi vardır.¹²²

Ergenlik döneminde fiziksel değişimin yanında zihinsel değişim de oldukça önemlidir. İnsan beyninin ön kısmına yakın bir yerde bulunan prefrontal korteks; kişinin karar verme, günlük planlama yapma ve geleceği düşünme gibi görevlerini yerine getirmesinde etkili olan bölgedir. Yapılan araştırmalar ergenlerde bu bölgenin hala gelişim aşamasında olduğu ve bir yetişkin gibi olaylar arasında muhakeme yeteneği ve karar verme gibi becerilerinin tam olarak gelişmediğini göstermiştir.¹²³ İnsan beyni, 11 yaşından itibaren genç yetişkinliğe kadar olan dönemde esnekliği sebebiyle büyük değişikliklerle karşı karşıya kalır. Bu sebepten ergenin yaşamış olduğu her türlü olumlu veya olumsuz tecrübeler beynin yönetim merkezini oluşturan prefrontal korteksin gelişimini etkileyebilmektedir.¹²⁴

¹²⁰ Saffet Kartopu, “Yaşamı Sürdürme Nedenlerinin Tanrı Algısıyla İlişkisi”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/2, (2014), 890-891.

¹²¹ Ramazan Arı vd., *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, (Konya: Mikro Yayınları), 18.

¹²² John W. Santrock, *Yaşam Boyu Gelişim*, çev. Galip Yüksel, (Ankara: Nobel Yayınları 2018), 352.

¹²³ Adriana Caballero vd., “Mechanisms contributing to Prefrontal Cortex Maturation during Adolescence”, *Neurosci Biobehav Rev.* 70, (Kasım 2016), 4–12.

¹²⁴ Rod Plotnik, *Psikoloji’ye Giriş*, çev. Tamer Geniş, (İstanbul: Kaknüs Yayınları 2009), 411.

Bireyin gelişiminde en önemli evrelerden biri olan ergenlikte ortaya çıkan birçok faktörün arkasında kimlik ve benlik kavramlarının gelişmesi olduğunu söyleyebiliriz. Bunda çocuğun yetiştiği aile ortamının etkisi oldukça yüksektir. Anne baba ile kurulan iletişimin başarısı ne kadar çoksa gelişimin sağlıklı bir şekilde ilerlemesine o derecede katkıda bulunur. Ancak anne babaları olmayan çocuklarda veya olsa bile psikolojik olarak ilgisiz ebeveynlerin çocuklarında bu konuda birçok farklı problemin doğması olasıdır.¹²⁵

1.8. Ergenlik Döneminde Dini Gelişim

Ergenlik döneminde dini gelişim bir anda ortaya çıkan bir durum değildir. Bu gelişimin seyrini kişinin ergenlik öncesi iletişim içinde olduğu anne babası, sosyal çevresi, akranları ve okuldaki öğretmenleri gibi birçok faktör etkilemektedir. Bu etkenlerin her biri zaman içerisinde bireyde bazı dini duyguların oluşmasına yardımcı olmaktadır. Çocukluk dönemi, insanın etrafında olan birçok şeye anlam veremediği bir evre olsa bile tedrici olarak gelişen dini düşüncenin oluşumunda önemli rol oynamaktadır.¹²⁶ Bu açıdan düşündüğümüzde her gelişim evresinin kendine ait ön plana çıkan bazı özellikleri vardır. Ergenlik, bu evrelerin sadece bir bölümünü kapsamaktadır.

Birey, ergenliğe ulaşmakla beraber artık soyut kavramları idrak edebilme kapasitesini de edinmeye başlamaktadır. Ergen, o ana kadar din ile ilgili öğrendiği pek çok şeye yeniden anlam ve değer atfeder. Bu da onda dini duygu ve düşüncenin yeniden şekillenmesi anlamına gelmektedir. Din ile ilgili öğrendiği olumlu veya olumsuz anlatımların bu evrede yaşanan en büyük problemlerden birisi olan kimlik arayışında önemli ölçüde etkili olduğunu söyleyebiliriz.¹²⁷

Ergenlikle beraber kişide meydana gelen fiziksel değişimlerin yanında psikolojik değişimlerde yoğun olarak yaşanmaktadır. İnsan psikolojisini bütünsel olarak düşündüğümüzde dini duygu ve düşünceler de bu değişimden etkilenmektedir. Söz konusu dönemde kişinin çocukluktan yetişkinliğe geçiş evresine tekabül etmesiyle birlikte zihnin soyutlama ve kavrama yeteneğinde artış görülmektedir. Bu da ergeni duygusal olarak çalkantılı bir sürecin beklediğini

¹²⁵ Mary J. Gander - Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, çev. Ali Dönmez vd., (Ankara: İmge Kitapevi Yayınları 2007), 512.

¹²⁶ Walter Houston Clark, "Çocukluk Dönemi Dini", çev. Neda Armaner, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/01, (1981), 181-182.

¹²⁷ Abdülkerim Bahadır, *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 31.

bize göstermektedir. Dine karşı eleştirel bakış, mesafeli tutumlar, kararsızlık, şüphe ve tereddütler de bu dönemin vazgeçilmezleri olarak sayabileceğimiz durumlardır.¹²⁸

Yapıcı'ya göre özellikle bağımsız düşünme, çatışma ve sorgulamanın yoğun bir şekilde yaşandığı bu dönemde ergen “*başarılı, ipotekli, gölgeli, ertelenmiş, dağınık ve ters kimlikler*” oluşturabilmektedir. Bu kimliklerin özelliklerine kısaca değinecek olursak; başarılı kimlikte ergen, dini anlamda sorgulama sürecini sağlıklı bir şekilde gerçekleştirip inandığı dini değerleri özümlediğinde *başarılı* bir kimliğe sahip olmuş olur. Bunun yanında aile ve çevresel etkilerle öğrendiği dini bilgileri ters düşmeden, sorgulamadan veya gerçeğe dair bir arayış içinde olmadan olduğu gibi kabul ederse *ipotekli* kimlik geliştirmiş olur. Kendisine öğretilen dini bilgiler ile ilgili bireysel olarak bir sorgulama içinde olduğu halde aile ve çevre gibi dış nedenlere bağlı olarak inançlarında bir değişiklik göstermeyen ergen *gölgeli* bir kimliğe sahiptir. *Ertelenmiş* kimlik geliştiren ergenler ise sorgulama olduğu halde inanç konusunda kararsız kalması sebebiyle ertelenme durumu yaşayan kimselerdir. Dini inançları konusunda herhangi bir kriz veya bunalım yaşamayan, kendisini geri planda tutarak belli bir inanç sistemine mensup olmayan, ancak anlık olarak bazen dindar, teist veya seküler olabilen bireyler ise *dağınık* kimliğe sahiptirler. Yetiştigi aile ve sosyo-kültürel çevrede kendisine öğretilen inanç sistemine karşı tavır takınan ve bu değerlere aykırı düşünen ergenler ise *ters kimlik* sahibidir diyebiliriz.¹²⁹

Ergenlik döneminde kişi çocukluk döneminde kendisine öğretilen birçok bilgiyi eleştirel bir şekilde sorgulamaya başlar. Din, bu süreçte varoluşsal bir mesele olduğu için eleştiriye en çok maruz kalanlar arasındadır. Ergen, hayatın anlamıyla ilgili derin ve felsefi sorulara anlam bulmaya çalışırken kendisine bu soruların cevabını hazır olarak önüne sunan din ile olumlu yönde ilişki geliştirmeye başlar. Bu şekilde din, ergeni ikilem içerisinde bırakacak kaygı durumundan kurtarmaktadır.¹³⁰

Sonuç olarak ergenlik dönemi, gelişim evreleri göz önünde bulundurulduğunda birey için oldukça önemlidir. Özellikle bu dönemin sağlıklı bir şekilde atlatılması ilerleyen zamanlarda kişinin yaşamına olumlu yönde yansımaktır. Yapılan eleştirilere ve akla takılan sorulara sağlam temellere dayandırılarak cevaplar verilmesi, zihnin bütünlüğe ulaşması ve karmaşa

¹²⁸ Mustafa Koç, “Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi”, *Ekev Akademi Dergisi* 9/25, (2005), 76.

¹²⁹ Asım Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kısacında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, *İlahiyat Akademi* 12 (Aralık 2020), 10-11.

¹³⁰ Filiz Orhan - Abdullah Dağcı, “Ergenlikte Dini Kimliğin İnşası: Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2015), 126.

yaşamaması açısından oldukça önemlidir. Bu noktada ergenlik, çocuklukta öğrenilen dini duygu ve düşüncelerin sorgulanıp yeniden şekillendirildiği ve anlam kazandığı aynı zamanda da dini gelişim açısından önemi yadsınamayacak bir evredir.

1.9. Ergenlik Döneminde Tanrı Tasavvuru

Ergenlik yaşı 13-20 yaşları arasına denk gelen dönemi kapsamaktadır.¹³¹ Bu dönemde muhakeme yeteneği gelişen ergen, olaylar arasında sebep sonuç ilişkileri kurmaya başlar. Bu durum kendi benliği, kimliği ve etrafında yaşanan gelişmelerle ilgili ergeni düşünceye sevk etmektedir. İnsanın sahip olduğu bu düşünceler onu bir arayışa yönlendirmektedir. Bu da ergenin zihninde oluşan belirsizliği giderme ve aklına takılan sorulara cevap verme ihtiyacını doğurmuştur. Bireyin tüm bu sorulara cevap aradığı ergenlik dönemi, çoğu kimse tarafından dini uyanış olarak adlandırılmıştır. Ergenlik öncesi yaşamadığı bu duygular kişinin beyin fonksiyonlarının gelişmesi, olayların arka planını düşünebilmesi ve zihnin soyut kavramları algılayabilmesi ile ilgilidir.¹³²

Bu dönemde bireyin vücudunda meydana gelen fiziksel değişimler aynı zamanda psikolojik durumunu da etkilemektedir. Özellikle cinsel yöne olan eğilim kişinin suçluluk duygusuna kapılmasına sebep olmaktadır. Bununla birlikte ergenin benlik arayışı, bağımsız olma isteği ve çevresiyle girdiği iletişim onun dini düşüncesini de etkileyebilmektedir.¹³³

Denonchy'in erkek çocuklar üzerine yaptığı araştırmada 9-10 yaşlarında çocuklar Tanrı'yı kendilerine anlatılan sıfatlarıyla düşünmektedir. Ancak 12-13 yaşlarına geldiklerinde bu sıfatlandırmalar Tanrı'nın yüceliğini ifade etmede yeterli gelmemeye başlamaktadır. Bundan dolayı Tanrı ile ilişki "Rab Allah, Kurtarıcı Allah ve Baba modeli" üzerinden şekillenmektedir. Ancak 15-16 yaşlarına geldiğinde bu kişiselleştirme ortadan kalkar ve yerini daha soyut ve derin anlam kazanan bir Tanrı tasavvuruna bırakır.¹³⁴

Tanrı tasavvurunun oluşmasında ergenlikte edinilen zihinsel ve psikolojik değişimlerle birlikte çocuğun yetiştiği aile ortamı ve kültürel yapı, etkili olan faktörlerin başında gelmektedir. Bu sebeple ergenlik dönemindeki Tanrı tasavvurunu incelerken ergenlik öncesi yaşamın etkisini göz ardı etmememiz gerekir. Bunun yanı sıra bireyin kişilik özellikleri, yönelimleri ve dini öğretiler de tasavvurun oluşum sürecinde etkilidir. Birçok karmaşık faktörü

¹³¹ Ramazan Arı vd., *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, 18.

¹³² Belma Özbaydar, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, (İstanbul: Baha Matbaası, 1970), 13.

¹³³ Akyüz, *Gençlerde Benlik Saygısı ve Tanrı Tasavvuru*, 42.

¹³⁴ Antonie Vergote, "Ergenlikte Din", çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/01 (1981), 583.

içinde barındıran bu dönemde ergenin Tanrı algısı onun yaşamında etkin bir biçimde rol oynamaktadır.¹³⁵

Tanrı'ya karşı olumlu duygular besleyen birisinin hayata, insanlığa ve tüm canlılığa bakışı da o yönde olumlu olmaktadır. Ancak kendisinden korkulan, negatif yönde bir Tanrı tasavvuru gelişmişse, bu durumun kişinin anlam dünyasını olumsuz yönde etkileyeceğini söyleyebiliriz. Bireyin Tanrı tasavvurunun olumlu veya olumsuz yönde şekillenmesinde o zamana kadar ailesinde veya çevresinde yaşamış olduklarından geriye kalan duygu durumları etkilidir. Bu çerçevede bakıldığında Tanrı tasavvurunun bireyin yaşamını etkilemesi karşılıklı işleyen bir süreçtir.¹³⁶

¹³⁵ Merve Bayraktutar, *İmam Hatip Lisesi Öğrencileri Örnekleminde Dini Başa Çıkma ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 72.

¹³⁶ Mualla Yıldız – Feride Göregen, “Ergenlerde Tanrı Algısı, Affetme Eğilimi ve Öfke İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Dini Araştırmalar* 24/61 (Aralık 2021), 434.

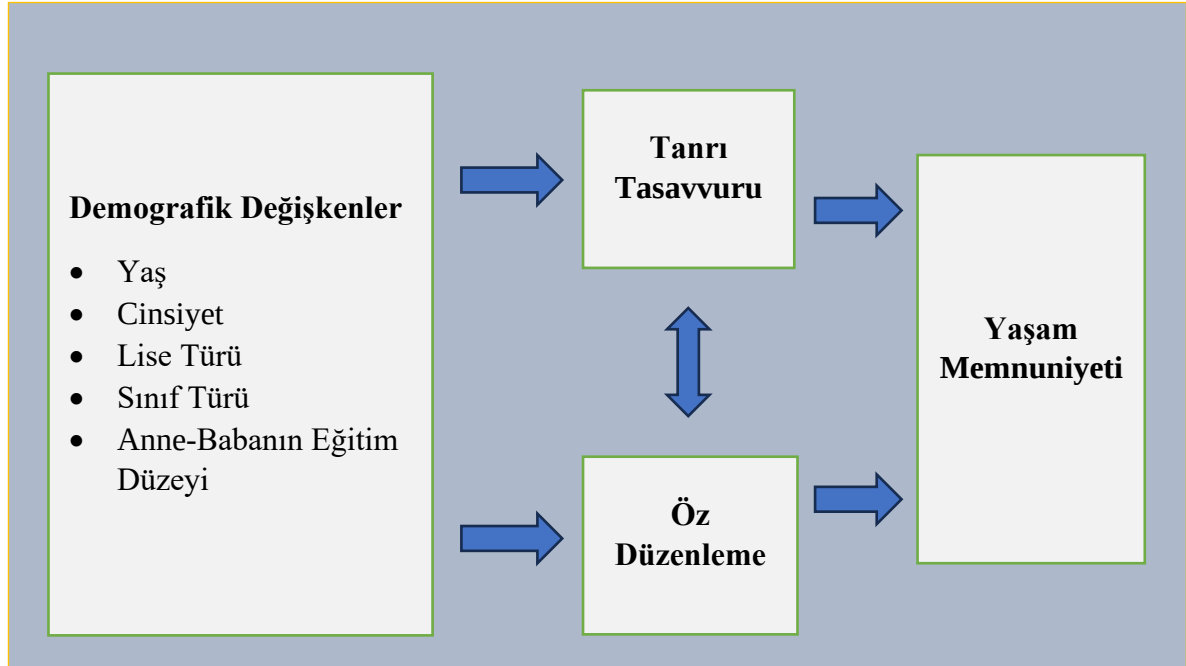
İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmamızda veri kaynak taraması ve anket çalışması yöntemi, verilerin analiz edilmesinde ise betimsel ve korelasyonel (ilişkisel) analiz yöntemleri kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişteki ve şu andaki durumları koşullarına müdahale etmeden incelemeyi ve betimlemeyi amaç edinir. Tarama modellerinin altında genel tarama modeli, onunda altında ilişkisel tarama modeli gelir. İlişkisel tarama yönteminde iki veya daha fazla değişken arasındaki farklılıklar tespit edilmeye çalışılır. İlişkisel tarama modelinin altında ise korelasyonel tarama modeli gelir. Bu model, değişkenlerin birlikte değişip değişmemeleri veya bu değişimin nasıl olduğuna yönelik bilgi sağlar. Korelasyon analizlerinde de birden fazla değişken ve değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı ve derecesi irdelenmek istenir.¹³⁷ Bu güncel çalışmada da demografik özellikler (örn. yaş, cinsiyet), Tanrı Tasavvuru, öz denetim ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Şekil 2.1: Değişkenler Arası İlişkileri Gösteren Araştırma Modeli Şeması

¹³⁷ Adile Aşkın Kurt (ed.), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 2013), 26-27.

2.2. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmamızın temel hipotezleri “Öz düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvuru arasında anlamlı bir ilişki vardır” şeklindedir. Temel hipotezlerimizle birlikte demografik özellikler arasındaki ilişkiyi incelemek için alt hipotezler oluşturulmuştur.

H1: Pozitif Tanrı tasavvuruna sahip öğrencilerin yaşam memnuniyeti, negatif Tanrı tasavvuruna sahip öğrencilerden anlamlı düzeyde yüksektir.

H2: Negatif Tanrı tasavvuruna sahip öğrencilerin yaşam memnuniyeti oranlarının düşük olması yönünde, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Pozitif Tanrı tasavvuruna sahip öğrencilerin öz düzenleme düzeyleri, negatif Tanrı tasavvuruna sahip olanlardan anlamlı düzeyde yüksektir.

H4: Negatif Tanrı tasavvuruna sahip öğrencilerin öz düzenleme oranlarının düşük olması yönünde, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H5: Kızların pozitif Tanrı tasavvurları, erkeklere göre anlamlı düzeyde yüksektir.

H6: Erkeklerin negatif Tanrı tasavvurları, kızlara göre anlamlı düzeyde yüksektir.

H7: Yaş yükseldikçe pozitif Tanrı tasavvurunun artması yönünde, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H8: Yaş azaldıkça negatif Tanrı tasavvurunun artması yönünde, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H9: İmam-Hatip lisesi öğrencilerinin pozitif Tanrı tasavvurları, diğer liselerde okuyanlara göre anlamlı düzeyde yüksektir.

H10: Diğer liselerde okuyan öğrencilerin negatif Tanrı tasavvurları, İmam-Hatip lisesinde okuyanlara göre anlamlı düzeyde yüksektir.

H11: Anne-babanın eğitim düzeyi ile Tanrı tasavvuru arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

2.3. Katılımcılar/Çalışma Grubu

Çalışmanın amacı doğrultusunda Türkiye’de yaşayan lise öğrencilerinin araştırmaya katılması hedeflenmiştir. Sosyal medya hesapları ve lise WhatsApp öğrenci grupları aracılığıyla katılımcılara ulaşılmıştır. Anketi doldurabilmek için en az 14, en fazla 18 yaşında olmak

gerekmektedir. Katılımcılar, analize dahil edilebilmesi için bütün sorulara cevap vermiş olmalıdır. Toplamda 437 katılımcıya ulaşılmıştır. Katılımcılardan 4 tanesi bütün sorulara cevap vermediği için veri setinden çıkarılmıştır. Katılımcıların 14'ü ise uç değerler olarak tespit edilmiş ve veri setine dahil edilmemiştir. Özetle örneklemimiz; 419 kişiden oluşmaktadır. Katılımcılarla ilgili sosyo-demografik veriler; Tablo 2.1., Tablo 2.2., Tablo 2.3., Tablo 2.4., Tablo 2.5, ve Tablo 2.6'da gösterilmiştir.

Tablo 2. 1. Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımları

Değişken	<i>n</i>	%
Cinsiyet		
Kız	194	46.3
Erkek	225	53.7
Toplam	419	100

Tablo 2. 2. Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımı

Yaş Grupları	<i>n</i>	%	$\bar{x}$	<i>ss</i>
14	67	16.0	15.86	1.25
15	112	26.7		
16	102	24.3		
17	90	21.5		
18	48	11.5		

Tablo 2. 3. Katılımcıların Okul Türüne Göre Dağılımı

Okul Türü	<i>n</i>	%
İmam Hatip Lisesi	165	39.4
Diğer		
Anadolu Lisesi	191	45.6
Meslek Lisesi	40	9.5
Fen Lisesi	17	4.1
Mesleki Eğitim	5	1.2

Tablo 2. 4. Katılımcıların Lise Sınıfına Göre Dağılımı

Lise Sınıfı	<i>n</i>	%
Lise 1	98	23.4
Lise 2	87	20.8
Lise 3	123	29.4
Lise 4	111	26.5

Tablo 2. 5. Katılımcıların Annelerinin Eğitim Seviyesine Göre Dağılımı

Eğitim Düzeyi	<i>n</i>	%
Lise ve altı eğitim		
İlkokul terk	111	26.5
İlkokul-ortaokul	154	39.1
Lise ve dengi	88	21.0
Üniversite ve üstü eğitim		
Üniversite/Lisans	49	11.7
Yüksek Lisans veya Doktora	7	1.7

Tablo 2. 6. Katılımcıların Babalarının Eğitim Seviyesine Göre Dağılımı

Eğitim Düzeyi	<i>n</i>	%
Lise ve altı		
İlkokul terk	64	15.3
İlkokul-ortaokul	129	30.8
Lise ve dengi	131	31.3
Üniversite ve lisansüstü		
Üniversite/Lisans	76	18.1
Yüksek Lisans veya Doktora	19	4.5

Örneklem cinsiyet durumuna göre incelendiğinde %46.3'ü (n=194) kızlardan, %53.7'si (n=225) ise erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaşa göre dağılımında; %16'lık kısmını 14 yaş, %26.7'lik kısmını 15 yaş, %24.3'lük kısmını 16 yaş, %21.3'lük kısmını 17 yaş, %11.5'lik kısmını ise 18 yaşında olan lise öğrencileri oluşturmaktadır. Okul türlerine göre katılımcıların %39.4'ü İmam Hatip Lisesi, %45.6'sı Anadolu Lisesi, %9.5'i Meslek Lisesi, %4.1'si Fen Lisesi, %1.2'i ise Mesleki Eğitim Lisesi öğrencilerinden oluşmaktadır. Sınıf türlerine göre dağılımda katılımcıların %23.4'ünü Lise 1 öğrencileri, %20.8'ini Lise 2 öğrencileri, %29.4'ünü Lise 3 öğrencileri ve %26.5'ini ise Lise 4 öğrencileri oluşturmaktadır. Annenin eğitim durumuna göre dağılımı incelendiğinde; %26.5'i İlkokul terk, %39.1'i İlkokul-ortaokul, %21'i Lise ve dengi, %11.7'si Üniversite/Lisans, %1.7'si Yüksek Lisans veya Doktora programlarından mezun olmuşlardır. Babanın eğitim durumuna göre dağılımında ise; %15.3'ü İlkokul terk, %30.8'i İlkokul-ortaokul, %31.3'ü Lise ve dengi, %18.1'i Üniversite/Lisans, %4.5'i Yüksek Lisans veya Doktora programlarından mezun olmuşlardır.

2.4. Veri Toplama Araçları

Çalışmamızda aşağıda anlatılan ölçme ve değerlendirme araçları kullanılmıştır. Veriler, Aralık 2023 ve Ekim 2024 tarihleri arasında Qualtrics Çevrimiçi Anket Yazılımı aracılığıyla, WhatsApp, Twitter, Facebook, Instagram vb. sosyal medya aracılığıyla anonim bir şekilde toplanmıştır. Anket çalışması, T.C. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları ve Bilimsel Yayın Etik Kurulu tarafından 28.11.2023 tarihinde 97191 numaralı karar ile onaylanmıştır.

2.4.1. Demografik Bilgi Formu

Demografik bilgi formu ile öğrencilerin yaşı, cinsiyeti, kayıtlı oldukları okul türü, kaçınıcı sınıfta oldukları ve anne babalarının eğitim düzeyi sorulmuştur.

2.4.2. Tanrı Tasavvuru Ölçeği

Katılımcıların Tanrı Tasavvuru, Ali Ulvi Mehmedoğlu tarafından 2011 yılında geliştirilen “Tanrı Tasavvuru Ölçeği” kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu ölçek, din psikolojisi ve din sosyolojisi literatürü incelenerek oluşturulmuştur. Ölçekte 2 Faktör bulunmaktadır. Birinci faktör “Pozitif Tanrı Tasavvuru” ikinci faktör ise “Negatif Tanrı Tasavvuru”dur. Ölçek toplam 76 maddeden oluşmaktadır. Katılımcılardan her bir maddeyi 1 (Kesinlikle katılmıyorum), 2 (Katılmıyorum), 3 (Kararsızım), 4 (Katılıyorum) ve 5 (Kesinlikle katılıyorum) şıklarından birini seçerek puanlamaları istenmiştir.

İlk faktör olan Pozitif Tanrı Tasavvuru, Allah tasavvuruyla ilgili olumlu nitelikler içeren 9 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar ve boyutların madde sayısı şu şekildedir: Koruyup Gözeten (8 madde), Merhametli (11 madde), Teslim Olunan (5 madde), Yetkin/Aşkın (12 madde), Dost (7 madde), Müdahale ve Kontrol Eden (6 madde), Yakın/İçkin (7 madde), Seven ve Aşırı Talepte Bulunmayan (2 madde). İkinci faktör olan Negatif Tanrı Tasavvuru, Allah tasavvuruyla ilgili olumsuz nitelikler içeren 2 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar ve boyutların madde sayısı şu şekildedir: Cezalandıran (7 madde) ve İntikam Alan (3 madde).

İki faktör için iki ayrı skor elde edilmiştir. Pozitif Tanrı Tasavvuru için olumsuz veya ters ifadeler içeren cümleler, ters çevrilerek kodlanmıştır. Her bir alt boyut için toplam skor elde edilmiş, bu boyutlara ait skorlar da toplanarak Pozitif Tanrı Tasavvuru değeri elde edilmiştir. Birinci faktör için elde edilen yüksek puanlar pozitif tutum ve tasavvurun göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Mevcut çalışmada elde edilen birinci faktör olan Pozitif Tanrı Tasavvuru için Cronbach alfa katsayısı ile hesaplanan iç tutarlılık değeri 0.98'dir. Negatif Tanrı Tasavvuru için ise olumlu veya ters ifadeler içeren cümleler ters çevrilerek kodlanmıştır. İki alt boyut için toplam skorlar elde edilmiş, bu iki boyuta ait skorlar da toplanarak Negatif Tanrı Tasavvuru değeri elde edilmiştir. İkinci faktör için yüksek puanlar Allah'ın "Cezalandıran" ve "İntikam Alan" olduğu yönündeki tutumlara daha fazla sahip olunduğuna işaret etmektedir. İkinci faktör olan Negatif Tanrı Tasavvuru için bu çalışmada elde edilen Cronbach alfa katsayısı ile hesaplanan iç tutarlılık değeri 0.66'dir.

Her bir alt boyutun açıklaması ve bu çalışma için geçerli olan Cronbach alfa katsayısı ile hesaplanan iç tutarlılık değerleri aşağıda listelenmiştir. Tablo 2.7. ve Tablo 2.8. üzerinde ise her bir alt boyuta ait maddeler sunulmuştur.

1. Faktör: Pozitif Tanrı Tasavvuru

Koruyup Gözeten: Koruyup gözeten Allah tasavvurunda bireyde, yaşam süreci içerisinde karşılaştığı zorluklar, sıkıntılı durumlar ve baş edemediği olaylarla yüzleştğinde; Allah'ın kendisini bu durumlarda koruyup gözeten, her türlü ihtiyacını gideren pozitif bir Allah tasavvuru düşüncesi bulunmaktadır. Bu alt boyut için "Allah bana iyi bir ana-baba gibi yol gösterir" maddesi bir örnektir. Mevcut çalışmada elde edilen maddelerin iç tutarlılık değeri 0.91'dir.

Merhametli: Merhametli Allah tasavvurunda bireyde, zorluğa düştüğünde, yardıma ihtiyacı olduğunda ve işlediği kötü fillerden dolayı pişmanlık duyduğunda; esirgeyici, bağışlayıcı ve her türlü ihtiyacını gideren pozitif bir Allah tasavvuru düşüncesi bulunmaktadır. Bu alt boyut

için “Yardım istediğimde Allah bana yardım eder” maddesi bir örnektir. Bu çalışmada elde edilen maddelerin iç tutarlılık değeri 0.89 olarak bulunmuştur.

Teslim Olunan: Teslim olunan Allah tasavvurunda bireyde, yaşamı boyunca başına gelen iyi veya kötü şeylerin tamamının Allah tarafından verildiğini ve bunlara karşı sabredip sonuçlarını her zaman Allah’a havale ettiğinde Allah’ın rızasına uygun bir davranış sergilediğini düşünen pozitif bir Allah tasavvuru düşüncesi bulunmaktadır. Bu alt boyut için “Hayatın zorluklarını Allah’ın armağanı olarak görürüm” maddesi bir örnektir. Maddelerin bu çalışmadaki iç tutarlılık değeri 0.90’dır.

Yetkin/Aşkın: Yetkin/Aşkın Allah tasavvurunda bireyde, evrende olan her şeyin tek yaratıcısının Allah olduğu, Dünyada meydana gelen değişimlerin, insanın yaptığı davranışlar ve içinden geçirdiği düşüncelerinden bile Allah’ın haberdar olduğunu düşündüğü, pozitif bir Allah tasavvuru düşüncesi bulunmaktadır. Bu alt boyut için “Evrendeki her şeyi yaratan Allah’tır” maddesi bir örnektir. Mevcut çalışmada maddelerin iç tutarlılık değeri 0.95 olarak bulunmuştur.

Dost: Dost olan Allah tasavvurunda bireyde, istediği zaman dertlerini ve sıkıntılarını paylaşabildiği, kendisini büyütüp yetiştirenin o olduğu, her ihtiyacında yakınında olduğu ve her durumda Allah’a güvendiği pozitif bir Allah tasavvuru düşüncesi bulunmaktadır. Bu alt boyut için “Allah ile bir dost gibi konuşabilirim” maddesi bir örnektir. Bu çalışmada maddelerin iç tutarlılık değeri 0.86’dır.

Yatkın/İçkin: Yatkın/İçkin Allah tasavvurunda bireyde, yaptığı her davranışında, olumsuz duygular içerisinde olduğunda; Allah’ın kendisine şah damarından daha yakın olduğunu, Allah’ın kendisine vakit ayırdığını ve ona kendisini özel hissettirdiğine dair pozitif bir Allah tasavvuru düşüncesi bulunmaktadır. Bu alt boyut için “Allah’ı ruhumun derinliklerinde hissedebilirim” maddesi bir örnektir. Maddelerin iç tutarlılık değeri mevcut çalışmada 0.74 olarak bulunmuştur.

Müdahale ve Kontrol Eden: Müdahale ve Kontrol Eden Allah tasavvurunda bireyde, Allah’ın evreni yarattıktan sonra boş bırakmadığını, yaşadığımız Dünya’ya belli düzen ve sınırlılıklar koyduğunu, bunların kontrolünü sağladığını ve insanın yaşamında dikkat etmesi gereken kuralları belirlediğine dair pozitif bir Allah tasavvuru düşüncesi bulunmaktadır. Bu alt boyut için “Allah uyacağım kuralları belirlemiştir” maddesi bir örnektir. Maddelerin iç tutarlılık değeri bu çalışmada 0.64’tür.

Seven: Seven Allah tasavvurunda bireyde, iyi veya kötü her ne yaparsa yapsın Allah'ın kendisini her zaman seveceği ve onun sevgisinin sınırsız olduğu şeklinde pozitif bir Allah tasavvuru düşüncesi bulunmaktadır. Bu alt boyut için “Mükemmel olmadığımı biliyorum, ama Allah beni her halükârda sever” maddesi bir örnektir. Bu çalışmada maddelerin iç tutarlılık değeri 0.81 olarak bulunmuştur.

Aşırı Talepte Bulunmayan: Aşırı Talepte Bulunmayan Allah tasavvurunda bireyde, Allah'ın kendisine kaldıracabileceği kadar sorumluluk yükleyeceğini, yapamayacağı şeylerden sorumlu tutmayacağını ve onları istemeyeceğine dair pozitif bir Allah tasavvuru düşüncesi bulunmaktadır. Bu alt boyut için “Allah bana kaldıramayacağım kadar çok yük yüklemesin” maddesi bir örnektir. İki madde ile ölçülen bu boyutun mevcut çalışmadaki iç tutarlılık değeri 0.39'dur.

Tablo 2. 7. Pozitif Tanrı Tasavvuru Alt Boyutları ve İlgili Maddeler

Alt Boyutlar	Madde Numaraları
Merhametli	(9-13-12-17-16-15-26-28-25-31-37)
Koruyup Gözetken	(2-4-6-10-14-19-24-27)
Teslim Olunan	(52-54-56-60-66)
Yetkin/Aşkın	(1-29-33-32-34-35-39-38-43-44-46-48)
Dost	(53-55-58-63-69-72-74)
Yatkın/İçkin	(7-5-22-21-18-23-49)
Müdahale ve Kontrol Eden	(11-20-40-45-50-51)
Seven	(57-59-61-65-70-73-75-76)
Aşırı Talepte Bulunmayan	(62-67)

2. Faktör: Negatif Tanrı Tasavvuru

Cezalandıran: Cezalandıran Allah tasavvurunda bireyde, yaptığı yanlış davranışlarında Allah'ın kendisinden yüz çevireceği, işleri doğru yaptığında Allah'ın onu seveceği veya her ne yaparsa yapsın Allah'ın affedici olduğu gibi ters ifadeleri de barındıran, negatif bir Allah tasavvuru düşüncesi bulunmaktadır. Bu alt boyut için “Yanlış yaptığım zaman Allah benden yüz çevirir” maddesi bir örnektir. Mevcut çalışmada maddelerin iç tutarlılık değeri 0.46 olarak bulunmuştur.

İntikam Alan: İntikam alan Allah tasavvurunda bireyde, yaptığı kötü davranışların bir sonucu olarak Allah’ın intikam almaktan hoşlandığını ve Allah’ın zulmettiğini düşündüğü, negatif bir Allah tasavvuru düşüncesi bulunmaktadır. Bu alt boyut için “Bazen Allah’ın bana zulmettiğini hissedirim” maddesi bir örnektir. Maddelerin iç tutarlılık değeri bu çalışma için 0.69’dur.

Tablo 2. 8. Negatif Tanrı Tasavvuru Alt Boyutları ve İlgili Maddeler

Alt Boyutlar	Madde Numaraları
Cezalandıran	(3-8-30-36-41-42-47)
İntikam Alan	(64-68-71)

2.4.3. Öz Düzenleme Ölçeği

Katılımcıların öz düzenleme becerileri, Furkan Kaşıkçı ve Selahiddin Ögülmüş tarafından 2023 yılında geliştirilen “Ergenler için Öz Düzenleme Ölçeği” kullanılarak değerlendirilmiştir. Ölçek 5’li Likert tipi olarak hazırlanmıştır ve tek bir boyutu ölçen toplam 11 maddeden oluşmaktadır. Katılımcılardan, her bir maddeyi 1 (Kesinlikle katılmıyorum), 2 (Katılmıyorum), 3 (Ne katılıyorum ne katılmıyorum), 4 (Katılıyorum) ve 5 (Kesinlikle katılıyorum) şıklarından birini seçerek puanlamaları istenmiştir.

Bireyin yaşamında hedeflerine ulaşması, hedeflerine ulaşmada takip edeceği yol ve yöntemler için plan yapması ve karşılaşacağı problemleri çözmesine yönelik ölçekte kullanılan maddelerden birkaç tanesi şunlardır; “Herhangi bir problem durumunda çözüm yolları üretebilirim”, “Hedeflerime ulaşmak için ilerlemelerimi izlerim”, “Herhangi bir hedefe ulaşmak için planlar yaparım”. Öz düzenleme ölçeğinin puanlanması ve değerlendirilmesi ise toplam puan üzerinden yapılmaktadır. Toplam ölçek puanları 11 ile 55 arasında değişmektedir. Ters çevrilecek madde bulunmamaktadır. Toplam puan üzerinden değerlendirildiğinde yüksek puanlar daha yüksek öz düzenleme becerisine işaret etmektedir. Mevcut çalışma için maddelerin iç tutarlılık değeri 0.88’dir.

2.4.4. Yaşam Memnuniyeti Ölçeği

Katılımcıların yaşam memnuniyetleri, Mehmet Fatih Köse, Gözde Çobanoğlu ve Rahime Mercan Sarı tarafından 2022 yılında geliştirilen “Yaşam Memnuniyeti Ölçeği” kullanılarak değerlendirilmiştir. Ölçek 5’li Likert tipi olarak hazırlanmıştır. Ölçeğin orijinali 2 alt boyut ve 8 maddeden oluşmaktadır. *Kişisel/sosyal yaşamdan memnuniyet* boyutu 4 madde ile, *ekonomik*

yaşamdan memnuniyet boyutu da 4 madde ile ölçülmektedir. Ters puanlanması gereken madde bulunmamaktadır. Katılımcılardan her bir maddeyi 1 (Kesinlikle katılmıyorum), 2 (Katılmıyorum), 3 (Orta düzeyde katılıyorum), 4 (Katılıyorum) ve 5 (Kesinlikle katılıyorum) şıklarından birini seçerek puanlamaları istenmiştir. İş yaşamından memnuniyetle ilgili madde, örneklem grubunun lise öğrencilerinden oluşması sebebiyle kullanılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada asıl ölçeğin 7 maddesi yer almıştır. Maddelerin iç tutarlılık değeri bu çalışma için 0.82 olarak bulunmuştur.

Bireyin genel olarak yaşamdan aldığı doyum ve memnuniyeti, özel olarak da kişisel/sosyal ve ekonomik yaşam memnuniyetini ölçmeye yönelik ölçekte kullanılan maddelerden bazıları; “Ekonomik durumumdan memnunum”, “Aile yaşamımdan memnunum”, “Hayat standartlarımdan memnunum” olarak maddelenmiştir. Ölçeğin puanlanması ve değerlendirilmesi toplam puan üzerinden yapılmaktadır. Toplam ölçek puanları 7 ile 35 arasında değişmektedir.

2.5. Verilerin Analizi

Katılımcılardan elde edilen demografik bilgiler, Tanrı tasavvuru, öz düzenleme ve yaşam memnuniyeti nicel verilerinin analizleri SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) 23.0 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Qualtrics aracılığıyla elde edilen veri seti SPSS programına aktarılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

Popülasyonun 1.000.000 ve/veya daha fazla insanı içerdiği durumda, bu popülasyonu uygun bir biçimde temsil edebilmek adına gerekli olan minimum katılımcı sayısı 384 olarak belirlenmiştir.¹³⁸ Mevcut çalışmanın veri setinden, araştırmayı tamamlamayan 4 adet katılımcıyı ve uç değer (outlier) olarak tespit edilen 14 katılımcıyı çıkartmasının ardından hala, minimum gerekli katılımcı sayısı olan 384 değerini aşkın bir değer olan 419 katılımcıya sahip olması, toplanmış olan verinin normal dağıldığına işaret etmektedir. Buna ek olarak, Tanrı tasavvuru, öz düzenleme ve yaşam memnuniyeti ölçeklerinden elde edilen verilerin normal dağılımı karşılama durumu için basıklık ve çarpıklık değerleri de incelenmiştir. Tablo 2.9. içerisinde bulunabilecek olan çarpıklık ve basıklık değerleri +2 ve -2 aralığında olduğu elde

¹³⁸ Robert V. Krejcie - Daryle W. Morgan, “Determining Sample Size for Research Activities”, *Educational and Psychological Measurement* 30/3 (1970), 607–610.

edilen veri setinin normal dağılımı karşıladığı gözlenmiştir.¹³⁹ Bu nedenle mevcut çalışma verileri parametrik testler kullanılarak analiz edilmiştir.

İlk olarak, katılımcıların sosyodemografik bilgileri için ortalama, standart sapma, frekans ve yüzdelik değerleri raporlanmıştır. Bunu takiben araştırmada kullanılan ölçüm araçlarına (Tanrı Tasavvuru Ölçeği, Öz Düzenleme Ölçeği ve Yaşam Memnuniyeti Ölçeği) ilişkin betimleyici analizler yürütülmüştür.

Ardından, çalışma hipotezleri ile uyumlu olarak, katılımcıların çeşitli sosyodemografik verileri (cinsiyet, lise sınıfı/türü, anne-baba eğitim düzeyini içeren) ile çalışma değişkenleri (Tanrı tasavvuru, öz düzenleme ve yaşam memnuniyeti düzeyleri) arasında bağımsız gruplar için t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yürütülmüştür. Gerçekleştirilen her bir t-test analizi için Cohen's *d* etki büyüklüğü de hesaplanmıştır.¹⁴⁰ Anlamlı olduğu gözlenen ANOVA sonuçları özelinde ise tam olarak hangi grupların farklılaştığını keşfetmek için Tukey HSD aracılığıyla çoklu grup karşılaştırılmalı (post-hoc) gerçekleştirilmiştir.

Araştırma varsayımlarını test edebilmek için Tanrı tasavvuru, öz düzenleme ve yaşam memnuniyeti düzeyleri ile yaş, cinsiyet, liste türü ve sınıfı, anne-baba eğitim düzeyi gibi katılımcılara ait sosyodemografik bilgiler arasındaki ilişki, Pearson Korelasyon Analizi sayesinde gözlenmiştir. Dahası, negatif ve pozitif Tanrı tasavvurunun çalışma değişkenlerince (yaş, cinsiyet, lise türü, öz düzenleme ve yaşam memnuniyeti) yordanma durumunu incelemek adına Çoklu Lineer Regresyon Analizleri yürütülmüştür.

Tablo 2. 9. Çalışmada Kullanılan Ölçüm Araçlarına İlişkin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Ölçüm Araçları	Çarpıklık	Basıklık
Tanrı Tasavvuru Ölçeği		
Pozitif Tanrı Tasavvuru	-.965	1.250
Negatif Tanrı Tasavvuru	.020	-.460
Öz Düzenleme Ölçeği	-.910	1.630
Yaşam Memnuniyeti Ölçeği	-.786	1.012

¹³⁹ Darren George - Paul Mallery, *IBM SPSS Statistics 26 Step By Step: A Simple Guide and Reference* (New York: Routledge, 2019).

¹⁴⁰ Jacob Cohen, *Statistical Power Analysis for The Behavioral Sciences*, (Newyork, Routledge, 1988). 2. baskı)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

3.1. Betimsel İstatistikler

3.1.1. Tanrı Tasavvuru Ölçeği, Ergenler İçin Öz Düzenleme Ölçeği ve Yaşam Memnuniyeti Ölçeği Puanlarının Betimsel İstatistikleri

Mevcut çalışmada kullanılmış olan Tanrı Tasavvuru Ölçeği (Pozitif ve Negatif Tanrı Tasavvuru), Öz Düzenleme Ölçeği ve Yaşam Memnuniyeti Ölçeği için katılımcılardan elde edilen ortalama, standart sapma, maksimum ve minimum değerleri örneklem geneli için Tablo 3.1., lise türleri özelinde Tablo 3.2. ve yaş gruplarına göre Tablo 3.3. üzerinde sunulmuştur.

Tablo 3. 1. Ölçüm Araçlarına Dair Betimsel İstatistikler

Ölçüm Araçları ve Faktörleri	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>
Tanrı Tasavvuru Ölçeği					
Pozitif Tanrı Tasavvuru	419	256.17	45.73	109	328
Negatif Tanrı Tasavvuru	419	26.39	5.85	12	42
Ergenler İçin Öz Düzenleme Ölçeği	419	40.01	7.57	55	13
Yaşam Memnuniyeti Ölçeği	419	25.05	5.24	35	8

Tablo 3. 2. Lise Türlerine Göre Tanrı Tasavvurlarında Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Yaş Grupları	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>
İmam Hatip Lisesi	165				
Pozitif Tanrı Tasavvuru		266.812	44.588	109.00	328.00
Negatif Tanrı Tasavvuru		25.885	6.221	12.00	40.00
Öz Düzenleme Ölçeği		40.85	7.407	13	55
Yaşam Memnuniyeti Ölçeği		25.92	5.013	8	35
Diğer Liseler	253				
Pozitif Tanrı Tasavvuru		249.431	45.226	111.00	327.00

Negatif Tanrı Tasavvuru	26.708	5.589	14.00	42.00
Öz Düzenleme Ölçeği	39.50	7.629	13	55
Yaşam Memnuniyeti Ölçeği	24.53	5.299	8	35

Tablo 3. 3. Yaş Gruplarına Göre Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Yaş Grupları	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>
14 Yaş	67				
Pozitif Tanrı Tasavvuru		261.627	49.176	109.00	328.00
Negatif Tanrı Tasavvuru		24.985	5.612	12.00	36.00
Öz Düzenleme Ölçeği		38.33	8.121	15	52
Yaşam Memnuniyeti Ölçeği		25.33	5.607	8	35
15 Yaş	112				
Pozitif Tanrı Tasavvuru		257.741	45.412	114.00	325.00
Negatif Tanrı Tasavvuru		25.723	6.325	14.00	42.00
Öz Düzenleme Ölçeği		40.25	7.541	13	55
Yaşam Memnuniyeti Ölçeği		25.43	5.374	8	35
16 Yaş	102				
Pozitif Tanrı Tasavvuru		253.049	42.643	111.00	322.00
Negatif Tanrı Tasavvuru		26.980	5.134	16.00	41.00
Öz Düzenleme Ölçeği		40.27	6.765	20	55
Yaşam Memnuniyeti Ölçeği		24.88	4.990	8	35
17 Yaş	90				
Pozitif Tanrı Tasavvuru		255.422	48.264	114.00	323.00
Negatif Tanrı Tasavvuru		27.056	6.060	13.00	40.00
Öz Düzenleme Ölçeği		39.08	7.859	15	55
Yaşam Memnuniyeti Ölçeği		24.47	4.851	11	33
18 Yaş	48				
Pozitif Tanrı Tasavvuru		252.938	43.971	122.00	325.00
Negatif Tanrı Tasavvuru		27.438	5.735	14.00	38.00

Öz Düzenleme Ölçeği	43.00	7.196	17	55
Yaşam Memnuniyeti Ölçeği	25.27	5.701	11	35

3.2. Grup Karşılaştırmaları

3.2.1. Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Cinsiyet ile İlişkisi

Tablo 3.4'te çalışma örnekleminin Tanrı tasavvuru, öz düzenleme ve yaşam memnuniyet düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amaçlı, bağımsız örneklem için t-testi yürütülmüştür.

Tablo 3. 4. Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	Gruplar	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>t</i> (417)	<i>p</i>	<i>Cohen's d</i>
Pozitif Tanrı Tasavvuru	1 ^a	194	253.78	49.10	1.165	.245	0.114
	2 ^b	225	258.94	41.44			
Negatif Tanrı Tasavvuru	1 ^a	194	27.11	5.92	-2.724	.007	0.267
	2 ^b	225	25.56	5.68			
Öz Düzenleme Ölçeği	1 ^a	194	39.85	8.21	0.468	.640	0.047
	2 ^b	225	40.20	6.76			
Yaşam Memnuniyeti Ölçeği	1 ^a	194	25.32	5.10	-1.135	.257	0.110
	2 ^b	225	24.74	5.39			

Not. ^a 1 = erkek, ^b 2 = kız.

Sunulmuş olan bulgular, analize dahil edilen değişkenler içerisinde yalnızca negatif tanrı tasavvuru değişkeninde cinsiyetler arasında farklılık olduğunu göstermiştir $t(417) = -2.724$, $p < .01$, $d = 0.27$, %95 GA [-2.67, -0.43]. Bu anlamlı fark, erkeklerin ($\bar{x} = 27.11$, $ss = 5.92$), kızlara ($\bar{x} = 25.56$, $ss = 5.68$) oranla daha fazla negatif Tanrı tasavvuru gerçekleştirdiklerini, yani Allah'ın cezalandırıcı ve intikam aldığına dair tutumlara daha fazla sahip olunduğuna işaret etmektedir. Nitekim bu bulgu, erkeklerin negatif Tanrı tasavvurlarının kızlara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğunu öne süren 6 numaralı hipotezi desteklemekle beraber kızların pozitif Tanrı tasavvurlarının, erkeklere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğunu iddia eden 5 numaralı hipotez doğrulanamamıştır.

3.2.2. Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Alt Boyutlarının Cinsiyet ile İlişkisi

Tablo 3.5'te çalışmaya katılan kişilerin negatif (cezalandıran ve intikam alan) ve pozitif Tanrı tasavvuru faktörlerine ait olan alt boyutlarının (merhametli, koruyup gözetken, teslim olunan, yetkin/aşkın, dost, yatkın/içkin, müdahale ve kontrol eden, seven ve aşırı talepte bulunmayan) cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı bağımsız örneklem t-testi ile incelenmiştir.

Tablo 3. 5. Pozitif ve Negatif Tanrı Tasavvuru Faktörlerinin Alt Boyutlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	Gruplar	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>t</i> (417)	<i>p</i>	<i>Cohen's d</i>
Pozitif Tanrı Tasavvuru							
Merhametli	1 ^a	194	45.14	7.39	1.736	.087	0.168
	2 ^b	225	43.78	8.73			
Koruyup Gözetken	1 ^a	194	31.16	6.51	0.975	.326	0.095
	2 ^b	225	30.49	7.44			
Teslim Olunan	1 ^a	194	20.16	4.01	1.380	.173	0.132
	2 ^b	225	19.58	4.71			
Yetkin/Aşkın	1 ^a	194	48.96	9.39	0.517	.605	0.050
	2 ^b	225	48.43	11.37			
Dost	1 ^a	194	26.80	5.21	1.863	.063	0.181
	2 ^b	225	25.79	5.92			
Yatkın/İçkin	1 ^a	194	26.27	4.85	0.464	.644	0.045
	2 ^b	225	26.04	5.20			
Müdahale ve Kontrol Eden	1 ^a	194	22.01	3.63	0.623	.533	0.063
	2 ^b	225	21.76	4.32			
Seven	1 ^a	194	30.73	5.25	0.601	.548	0.059
	2 ^b	225	30.40	5.94			
Aşırı Talepte Bulunmayan	1 ^a	194	7.71	1.76	1.014	.311	0.100
	2 ^b	225	7.53	1.83			

Negatif Tanrı Tasavvuru							
Cezalandıran	1 ^a	194	18.42	3.89	-2.586	.010	0.251
	2 ^b	225	19.42	4.05			
İntikam Alan	1 ^a	194	7.14	2.61	-2.043	.043	0.201
	2 ^b	225	7.69	2.85			

Not. ^a 1 = kız, ^b 2 = erkek.

Analiz sonuçları, hiçbir pozitif Tanrı tasavvuru faktörü alt boyutunun cinsiyetler arası farklılaşmadığını göstermiş olsa da negatif Tanrı tasavvuru faktörünün cezalandıran olarak isimlendirilen alt boyutu ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak farklılaşma gözükmemektedir, $t(417) = -2.586, p < .05, d = 0.25, \%95 \text{ GA } [-1.77, -0.24]$. Cinsiyetler arasında gözlenen bu fark, erkeklerin ($\bar{x} = 19.42, ss = 4.05$), kızlara ($\bar{x} = 18.42, ss = 3.89$) oranla daha çok negatif Tanrı tasavvuru ile ilgili cezalandırıcı olma gibi olumsuz nitelikler yüklediklerini ifade etmektedir. Elde edilen bu bulgu da erkeklerin negatif Tanrı tasavvurlarının kızlara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğunu öne süren 6 numaralı hipotezi, kısmi bir biçimde de olsa, destekleyecek niteliktedir.

3.2.3. Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Lise Türleri ile İlişkisi

Tablo 3.6'da katılımcıların imam hatip lisesi ya da diğer liselerde (Anadolu lisesi, meslek lisesi, mesleki eğitim ve fen lisesi) eğitim görmesine göre Tanrı tasavvuru, öz düzenleme ve yaşam memnuniyetinin değişiklik gösterip göstermediği bağımsız gruplar, t-testi ile incelenmiştir.

Tablo 3. 6. Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Lise Türlerine Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	Gruplar	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>t</i> (417)	<i>p</i>	<i>Cohen's d</i>
Pozitif Tanrı Tasavvuru	1 ^a	165	266.81	44.59	3.862	<.001	0.387
	2 ^b	253	249.43	45.23			
Negatif Tanrı Tasavvuru	1 ^a	165	25.88	6.22	-1.406	.160	0.140
	2 ^b	253	26.71	5.59			
Öz Düzenleme Ölçeği	1 ^a	165	40.85	7.41	1.797	.073	0.180
	2 ^b	253	39.50	7.63			
	1 ^a	165	25.92	5.01	2.688	.007	0.270

Yaşam Memnuniyeti	2 ^b	253	24.53	5.30
Ölçeği				

Not. ^a 1 = imam hatip lisesi, ^b 2 = diğer.

Analiz sonuçları, lise türlerinin pozitif tanrı tasavvuru faktöründe $t(417) = 3.862, p < .001, d = 0.39$, %95 GA [8.53, 26.23] ve yaşam memnuniyeti ölçeğinde $t(417) = 2.69, p < .01, d = 0.27, [-1.97, 0.33]$ istatistiksel olarak farklılığa sahip olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar, imam hatip liselerinde eğitim gören katılımcıların ($\bar{x} = 266.81, ss = 44.59$), diğer lise türlerinde eğitim görenlere ($\bar{x} = 249.43, ss = 45.23$) oranla daha çok pozitif Tanrı tasavvuruna sahip olduğunu göstermiştir. Yani, diğer lise türleri ile karşılaştırıldığında İmam Hatip lisesi öğrencileri, Allah'ın tasavvur edilmesinde, daha olumlu nitelikler yüklediklerine dair tutumlar göstermişlerdir. Buna benzer şekilde, İmam Hatip lisesi öğrencileri ($\bar{x} = 25.92, ss = 5.01$), diğer lise öğrencilerine ($\bar{x} = 24.53, ss = 5.30$) oranla, daha yüksek bir yaşam memnuniyeti düzeyine sahiptir. Tüm bu bulgular beraber değerlendirildiğinde İmam Hatip lisesi öğrencilerinin pozitif Tanrı tasavvurlarının, diğer liselerde okuyanlara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğunu öne süren 9 numaralı hipotez doğrulanmış olsa da diğer liselerde okuyan öğrencilerin negatif Tanrı tasavvurları, imam hatip lisesinde okuyanlara göre anlamlı düzeyde yüksek olacağını varsayan 10 numaralı hipotez desteklenmemiştir.

3.2.4. Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Anne Eğitim Durumu ile İlişkisi

Tablo 3.7'de çalışma örneklemini oluşturan bireylerin Tanrı tasavvuru, öz düzenleme ve yaşam memnuniyet düzeyleri ile katılımcıların annelerinin lise ve altında (ilkokul terk, ilkokul-ortaokul, lise ve dengi) ya da üniversite ve üstünde (üniversite/lisans, yüksek lisans veya doktora) eğitim almış olmalarının farklılaşıp farklılaşmadığı bağımsız gruplar, t-testi ile incelenmiştir.

Tablo 3. 7. Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Anne Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	Gruplar	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>t</i> (417)	<i>p</i>	<i>Cohen's d</i>
Pozitif Tanrı Tasavvuru	1 ^a	363	255.83	45.17	-0.384	.701	0.053
	2 ^b	56	258.36	49.62			
Negatif Tanrı Tasavvuru	1 ^a	363	26.6 3	5.81	2.121	.035	0.302
	2 ^b	56	24.86	5.91			

Öz Düzenleme Ölçeği	1 ^a	363	39.77	7.57	-1.699	.090	0.245
	2 ^b	56	41.61	7.44			
Yaşam Memnuniyeti Ölçeği	1 ^a	363	24.89	5.32	-1.645	.101	0.250
	2 ^b	56	26.13	4.57			

Not. ^a 1 = lise ve altı, ^b 2 = üniversite ve üstü.

Tablo içerisinde sunulan analiz sonuçları, katılımcıların annelerinin eğitim düzeyine göre yalnızca bireylerin negatif Tanrı tasavvuru faktöründe anlamlı farklılık bulunduğunu göstermektedir, $t(417) = 2.121$, $p < .05$, $d = 0.30$, %95 GA [0.13, 3.42]. Buna göre, annesi ilkökul terk, ilkökul-ortaokul, lise ve dengi eğitim düzeyine sahip katılımcılar ($\bar{x} = 24.86$, $ss = 5.91$), annesi üniversite/lisans, yüksek lisans veya doktora düzeyinde eğitimi olanlara ($\bar{x} = 26.63$, $ss = 5.81$) göre Allah'ın daha cezalandırıcı ve intikam aldığına dair tutumlara (yüksek negatif Tanrı tasavvuru) sahiptir. Bu sonuç, anne-babanın eğitim düzeyi ile Tanrı tasavvuru arasında anlamlı bir ilişki vardır şeklindeki 11 numaralı hipotezimizi destekler niteliktedir.

3.2.5. Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Baba Eğitim Durumu ile İlişkisi

Tablo 3.8'de katılımcıların babalarının eğitim durumunun (lise ve altında ya da üniversite ve üstünde) sahip oldukları Tanrı tasavvuru, öz düzenleme ve yaşam memnuniyet düzeylerine göre değişiklik gösterip göstermediği bağımsız gruplar, t-testi ile sorgulanmıştır.

Tablo 3. 8. Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvurunun Baba Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	Gruplar	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>t</i> (417)	<i>p</i>	<i>Cohen's d</i>
Pozitif Tanrı Tasavvuru	1 ^a	324	255.23	44.84	-0.782	.435	0.089
	2 ^b	95	259.40	48.74			
Negatif Tanrı Tasavvuru	1 ^a	324	26.73	5.67	2.172	.030	0.246
	2 ^b	95	25.25	6.33			
Öz Düzenleme Ölçeği	1 ^a	324	39.64	7.39	-1.854	.064	0.210
	2 ^b	95	41.27	8.07			
	1 ^a	324	25.01	5.15	-0.351	.726	0.039

Yaşam Memnuniyeti Ölçeği	2 ^b	95	25.22	5.55
--------------------------	----------------	----	-------	------

Not. ^a 1 = lise ve altı, ^b 2 = üniversite ve üstü.

Analiz sonuçları, katılımcıların babalarının eğitim düzeyleri özelinde, sadece negatif tanrı tasavvuru faktöründe istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde farklılaştığını göstermiştir, $t(417) = 2.172, p < .05, d = 0.25, \%95 \text{ GA } [0.14, 2.81]$. Bu bulgular, babası lise ve altı (ilkokul terk, ilkokul-ortaokul, lise ve dengi) eğitim düzeyine sahip olan katılımcıların ($\bar{x} = 26.73, ss = 5.67$), babası üniversite ve üstü (üniversite/lisans, yüksek lisans veya doktora) eğitim düzeyine sahip olanlara ($\bar{x} = 25.25, ss = 6.33$) oranla daha çok negatif Tanrı tasavvuruna sahip olduklarını göstermektedir. Bu sonuç, anne ve babanın eğitim düzeyi ile Tanrı tasavvuru arasında anlamlı bir ilişki vardır şeklindeki 11 numaralı hipotezimizi destekler niteliktedir.

3.2.6. Pozitif Tanrı Tasavvuru, Negatif Tanrı Tasavvuru, Öz Düzenleme ve Yaşam Memnuniyeti ile Lise Sınıfları Arasındaki İlişki

Tablo 3.9., Tablo 3.10., Tablo 3.11. ve Tablo 3.12. tablolarda katılımcıların devam etmekte olduğu lise sınıflarına (lise 1, lise 2, lise 3 ve lise 4) göre sahip oldukları Tanrı tasavvuru, öz düzenleme ve yaşam memnuniyet düzeylerinin değişkenlik gösterip göstermediği tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılarak incelenmiştir.

Tablo 3. 9. Pozitif Tanrı Tasavvurunun Lise Sınıflarına Göre Karşılaştırılması (ANOVA)

Eğitim Düzeyi	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>F</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	η^2
Lise 1	98	263.35	47.09	1.37	3	.253	.01
Lise 2	87	254.44	47.35		415		
Lise 3	123	251.09	43.32				
Lise 4	111	256.81	45.61				

Tablo 3. 10. Negatif Tanrı Tasavvurunun Lise Sınıflarına Göre Karşılaştırılması (ANOVA)

Eğitim Düzeyi	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>F</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	η^2
Lise 1	98	25,24	6,23	2.94	3	.033	.02
Lise 2	87	25,74	5.78		415		
Lise 3	123	26,95	5,61				
Lise 4	111	27,31	5,66				

Tablo 3. 11. Öz Düzenlemenin Lise Sınıflarına Göre Karşılaştırılması (ANOVA)

Eğitim Düzeyi	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>F</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	η^2
Lise 1	98	39,60	8,04	2.52	3	.058	.02
Lise 2	87	39,31	7,96		415		
Lise 3	123	39,33	6,96				
Lise 4	111	41,68	7,31				

Tablo 3. 12. Yaşam Memnuniyetinin Lise Sınıflarına Göre Karşılaştırılması (ANOVA)

Eğitim Düzeyi	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>F</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	η^2
Lise 1	98	26,48	5,34	3.74	3	.011	.03
Lise 2	87	24,06	5,83		415		
Lise 3	123	24,70	4,78				
Lise 4	111	24,97	4,95				

ANOVA sonuçları, kişilerin devam etmekte olduğu lise sınıflarından oluşan grupların, negatif Tanrı tasavvuru faktöründe $F(3, 415) = 2.94, p < .05$ ve yaşam memnuniyeti düzeylerinde $F(3, 415) = 3.74, p < .05$ farklılık göstermiştir. İstatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilen tek yönlü varyans analizlerini takiben yürütülen ve lise sınıflarının ikili karşılaştırılmasını içeren Tukey HSD testi (post hoc) yürütülmüştür.

3.2.7. Negatif Tanrı Tasavvuru ve Yaşam Memnuniyetinin Lise Sınıflarına Göre Çoklu Grup Karşılaştırması

Tablo 3. 13. Negatif Tanrı Tasavvurunun Lise Sınıflarına Göre Çoklu Grup Karşılaştırması

Değişkenler	Gruplar	<i>n</i>	Ortalama Farkı	<i>p</i>
Negatif Tanrı Tasavvuru	1 ^a	98	-0.491	,940
	2 ^b	87		
	1 ^a	98	-1,706	,134
	3 ^c	123		
	1 ^a	98	-2,061	,053
	4 ^d	111		
	2 ^b	87	-1,216	,442
	3 ^c	253		
	2 ^b	87	-1,571	,235

4 ^d	111		
3 ^c	253	-0,355	,966
4 ^d	111		

Not. ^a 1 = Lise 1, ^b 2 = Lise 2, ^c 3 = Lise 3, ^d 4 = Lise 4.

Tablo 3. 14. Yaşam Memnuniyetinin Lise Sınıflarına Göre Çoklu Grup Karşılaştırması

Değişkenler	Gruplar	<i>n</i>	Ortalama Farkı	<i>p</i>
Yaşam Memnuniyeti Ölçeği	1 ^a	98	2,422	,009
	2 ^b	87		
	1 ^a	98	1,780	,056
	3 ^c	123		
	1 ^a	98	1,507	,156
	4 ^d	111		
	2 ^b	87	-,642	,814
	3 ^c	253		
	2 ^b	87	-,916	,607
	4 ^d	111		
	3 ^c	253	-,274	,978
	4 ^d	111		

Not. ^a 1 = Lise 1, ^b 2 = Lise 2, ^c 3 = Lise 3, ^d 4 = Lise 4.

Tablo 3.13’de Tukey HSD testi ise negatif Tanrı tasavvuru faktöründe ikili grupların birbirleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde farklılaşmadığını göstermiştir. Lise sınıflarından oluşan grupların ikili karşılaştırılmasını gösteren Tablo 3.14’de görülebileceği üzere, Tukey HSD testi sonuçları, lise 1 öğrencilerinin ($\bar{x} = 26,48$, $ss = 5,34$) yaşam memnuniyeti düzeylerinin, lise 2 öğrencilerinininkine ($\bar{x} = 24,06$, $ss = 5,83$, $p < .01$) oranla, anlamlı bir şekilde yüksek olduğunu göstermiştir.

3.3. Korelasyon Analizleri

3.3.1. Katılımcıların Sosyodemografik Bilgileri (Yaş, Cinsiyet, Liste Türü ve Sınıfı, Anne-Baba Eğitim Düzeyi) ile Tanrı Tasavvuru Ölçeği, Öz Düzenleme Ölçeği ve Yaşam Memnuniyeti Ölçeği Arasındaki İlişki

Tablo 3.15'te katılımcıların sahip oldukları sosyodemografik bilgileri (yaş, cinsiyet, liste türü ve sınıfı, anne-baba eğitim düzeyi) ile Tanrı tasavvuru ölçeği, öz düzenleme ölçeği ve yaşam memnuniyeti ölçeği arasındaki ilişki Pearson Korelasyon Analiziyle incelenmiştir.

Tablo 3. 15. Araştırma Değişkenleri Arasındaki Korelasyon Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Yaş	-									
2. Cinsiyet ^a	.043	-								
3. Lise Türü ^b	.158**	-.316***	-							
4. Lise Sınıfı	.806***	-.084	.277***	-						
5. Anne Eğitim Düzeyi ^c	-.050	.027	.030	-.082	-					
6. Baba Eğitim Düzeyi ^c	-.043	.080	-.099*	-.118	.491***	-				
7. Pozitif Tanrı Tasavvuru	-.054	-.056	-.186***	-.056	.019	.038	-			
8. Negatif Tanrı Tasavvuru	.139**	.132**	.069	-.141**	-.103*	-.106*	-.278***	-		
9. Öz Düzenleme Ölçeği	.102*	-.023	-.088	.093	.083	.090	.515***	-.131**	-	
10. Yaşam Memnuniyeti Ölçeği	-.040	.055	-.131**	-.083	.080	.017	.439***	-.081	.483***	-

Not. ^a 0 = kadın, 1 = erkek. ^b 0 = imam hatip lisesi, 1 = diğer liseler. ^c 0 = lise ve altı, 1 = üniversite ve üstü.

* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

Korelasyon analizi sonuçları, pozitif Tanrı tasavvuru faktörünün lise türü ($r = -.19, p < .001$) ve negatif Tanrı tasavvuru faktörüyle ($r = -.28, p < .001$) zayıf ve negatif, öz düzenleme düzeyi ile güçlü ve pozitif ($r = .52, p < .001$), yaşam memnuniyeti düzeyiyle ($r = .44, p < .001$) ise orta güçlükte ve pozitif korelasyonlar göstermiştir. Bu sonuçlar, Allah'ın tasavvur edilmesinde olumlu nitelikler yüklendiğine dair tutumlar (pozitif Tanrı tasavvuru) arttıkça negatif Tanrı tasavvurunun (Allah'ın cezalandırıcı ve intikam aldığına dair tutumlar) azaldığını, öz düzenleme ve yaşam memnuniyet düzeylerinin ise yükseldiğini göstermektedir. Ayrıca, imam hatip lisesi öğrencilerinin daha yüksek pozitif Tanrı tasavvuruna sahip olduklarını da ortaya koymuştur. Yaş ile pozitif Tanrı tasavvurunun istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki göstermemiş olması, yaş yükseldikçe pozitif Tanrı tasavvurunun artması yönünde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu öne süren 7 numaralı hipotezi desteklememektedir. Bununla beraber, analizin gösterdiği pozitif Tanrı tasavvuru ile yaşam memnuniyeti ve öz düzenleme düzeyleri arasındaki pozitif korelasyon 1 numaralı ve 3 numaralı hipotezleri desteklemektedir.

Negatif Tanrı tasavvuru özelinde korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde ise yaş ($r = .14, p < .01$) ve cinsiyet ($r = .13, p < .01$) ile zayıf ve pozitif korelasyon gösteren negatif Tanrı tasavvuru faktörü lise sınıfı ($r = -.14, p < .01$), anne eğitim düzeyi ($r = -.10, p < .05$), baba eğitim düzeyi ($r = -.10, p < .05$), pozitif Tanrı tasavvuru ($r = -.28, p < .001$) ve öz düzenleme düzeyi ($r = -.13, p < .01$) ile zayıf ve negatif bir ilişki göstermiştir. Analiz bulguları, cinsiyeti erkek olan, anne ve babası lise ve altında eğitim düzeyine sahip olan katılımcıların daha çok negatif Tanrı tasavvuruna sahip olduklarını sergilemiştir. Buna ek olarak, Allah'ın cezalandırıcı ve intikam aldığına dair tutumlar (negatif Tanrı tasavvuru) sergileyen katılımcıların yaşlarının daha yüksek, lise sınıflarının ve öz düzenleme düzeylerinin daha düşük olduğu gözlenmiştir. Analizin göstermiş olduğu yaş ve negatif Tanrı tasavvuru arasındaki ilişki 8 numaralı hipotezin (yaş azaldıkça negatif Tanrı tasavvurunun artması yönünde, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır) aksi yönünde olduğu görülmektedir. Her ne kadar negatif Tanrı tasavvuru ile öz düzenleme düzeyi arasında negatif bir korelasyon bulunsa da yaşam memnuniyet düzeyi ile anlamlı ilişki bulunmamıştır. Bu nedenle, korelasyon analizi 4 numaralı hipoteze kanıt göstermekte iken 2 numaralı hipotezi desteklememektedir.

Katılımcıların öz düzenleme düzeyi yaş ile zayıf ve pozitif ($r = .10, p < .05$) bir korelasyon gösterirken yaşam memnuniyeti düzeyi ile orta güçlükte ve pozitif ($r = .48, p < .001$) bir ilişki sergilemektedir. Bu bulgu, yaş arttıkça öz düzenleme düzeyinin de yükseldiğini ve benzer şekilde, öz düzenleme düzeyindeki artışın yaşam memnuniyet düzeyindeki artışla ilişkili olduğunu göstermektedir. Korelasyon analizi ayrıca yaşam memnuniyeti düzeninin lise türü ile

zayıf ve negatif ($r = -.13$, $p < .01$) ilişkiye sahip olduğunu göstermiştir. Yani, yaşam memnuniyeti düzeyi imam hatip lisesinde eğitim gören kişilerin diğer liselerde eğitim gören katılımcılara oranla daha yüksektir.

3.3.2. Tanrı Tasavvuru Faktörlerinin Alt Boyutları ile Öz Düzenleme ve Yaşam Memnuniyeti Arasındaki İlişki

Tablo 3.16’da katılımcıların öz düzenleme ve yaşam memnuniyeti düzeyleri ile negatif tanrı tasavvuru faktörünün alt boyutları (cezalandıran ve intikam alan) ve pozitif tanrı tasavvuru faktörünün merhametli, koruyup gözeten, teslim olunan, yetkin/aşkın, dost, yatkın/içkin, müdahale ve kontrol eden, seven ve aşırı talepte bulunmayan olarak isimlendirilen alt boyutları arasındaki ilişki de Pearson Korelasyon Analiziyle incelenmiştir.

Tablo 3. 16. Pozitif ve Negatif Tanrı Tasavvuru Faktörlerinin Alt Boyutlarının Öz Düzenleme ve Yaşam Memnuniyeti Arasındaki Korelasyon Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. Merhametli ^a	-												
2. Koruyup Gözeten ^a	.792 ***	-											
3. Teslim Olunan ^a	.795 ***	.803 ***	-										
4. Yetkin/Aşkın ^a	.844 ***	.830 ***	.876 ***	-									
5. Dost ^a	.725 ***	.795 ***	.845 ***	.827 ***	-								
6. Yatkın/İçkin ^a	.789 ***	.666 ***	.642 ***	.692 ***	.640 ***	-							
7. Müdahale ve Kontrol Eden ^a	.661 ***	.535 ***	.574 ***	.589 ***	.548 ***	.616 ***	-						
8. Seven ^a	.773 ***	.739 ***	.813 ***	.757 ***	.740 ***	.703 ***	.611 ***	-					
9. Aşırı Talepte Bulunmayan ^a	.659 ***	.565 ***	.598 ***	.604 ***	.545 ***	.675 ***	.536 ***	.641 ***	-				
10. Cezalandıran ^b	-.319 ***	-.134 **	-.120 *	-.159 **	-.130 **	-.367 ***	-.298 ***	-.248 ***	-.309 ***	-			
11. İntikam Alan ^b	-.337 ***	-.075	-.106 *	-.100 *	-.013	-.402 ***	-.327 ***	-.247 ***	-.440 ***	.483 ***	-		
12. Öz Düzenleme Ölçeği	.484 ***	.434 ***	.477 ***	.520 ***	.434 ***	.461 ***	.320 ***	.404 ***	.395 ***	-.120 *	-.105 *	-	
13. Yaşam Memnuniyeti Ölçeği	.364 ***	.405 ***	.449 ***	.419 ***	.401 ***	.358 ***	.250 ***	.395 ***	.349 ***	-.059	-.085	.483 ***	-

Not. ^a Pozitif Tanrı tasavvuru faktörünün alt boyutu, ^b Negatif Tanrı tasavvuru faktörünün alt boyutu

* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

Analiz sonuçları, öz düzenleme düzeyinin pozitif Tanrı tasavvuru faktörünün alt boyutlarından olan yetkin/aşkın ($r = .52, p < .001$) ile güçlü ve pozitif; merhametli ($r = .48, p < .001$), koruyup gözetken ($r = .43, p < .001$), teslim olunan ($r = .48, p < .001$), dost ($r = .43, p < .001$), yatkın/içkin ($r = .46, p < .001$), müdahale ve kontrol eden ($r = .32, p < .001$), seven ($r = .40, p < .001$) ve aşırı talepte bulunmayan ($r = .40, p < .001$) ile orta güçlükte pozitif korelasyonlar göstermiştir. Bu bulgular, Tanrı tasavvurunda merhametli, koruyup gözetken, teslim olunan, yetkin/aşkın, dost, yatkın/içkin, müdahale ve kontrol eden, seven ve aşırı talepte bulunmayan vb. olumlu nitelikler yansıtan katılımcıların öz düzenleme düzeylerinin de yüksek olduğuna işaret etmektedir. Analiz ayrıca, öz düzenleme düzeyinin negatif Tanrı tasavvuru faktörlerinin alt boyutlarından olan cezalandıran ($r = -.12, p < .05$) ve intikam alan ($r = .11, p < .05$) Tanrı tasavvuru ile zayıf ve negatif olarak anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu bulgulanmıştır. Yani, Tanrı tasavvurunda negatif nitelikler (cezalandırıcı ve intikam alıcı) atfedilen katılımcıların öz düzenleme düzeyleri daha düşüktür.

Katılımcıların yaşam memnuniyeti düzeyleri ise müdahale ve kontrol eden ($r = .25, p < .001$) alt boyutu ile küçük ve pozitif; merhametli ($r = .36, p < .001$), koruyup gözetken ($r = .41, p < .001$), teslim olunan ($r = .45, p < .001$), yetkin/aşkın ($r = .42, p < .001$), dost ($r = .40, p < .001$), yatkın/içkin ($r = .36, p < .001$), seven ($r = .40, p < .001$) ve aşırı talepte bulunmayan ($r = .35, p < .001$) şeklinde isimlendirilen diğer tüm pozitif Tanrı tasavvuru faktörü alt boyutları ile pozitif ve orta güçlükte olan korelasyonlar göstermiştir. Temelde bu bulgular, yaşam memnuniyeti arttıkça Tanrı tasavvuruna dair daha fazla olumlu nitelikler (merhametli, koruyup gözetken, teslim olunan, yetkin/aşkın, dost, yatkın/içkin, müdahale ve kontrol eden, seven ve aşırı talepte bulunmayan) atfedildiğini yansıtmaktadır. Dahası, yaşam memnuniyeti düzeyi ile negatif Tanrı tasavvuru faktörü alt boyutları ile arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı da gözlenmiştir.

3.4. Yordayıcı Analizler

3.4.1. Pozitif Tanrı Tasavvurunu Yordayan Diğer Değişkenlerin Analizi

Tablo 3.17’de pozitif Tanrı tasavvuru faktörünü yordamak için yaş, cinsiyet, lise türü (imam hatip lisesi ve diğer liseler), öz düzenleme ve yaşam memnuniyeti düzeyleri çoklu lineer regresyon analizine dahil edilmiştir.

Tablo 3. 17. Pozitif Tanrı Tasavvuru İçin Çoklu Lineer Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	%95 GA için B		SE B	β	R^2	ΔR^2
		AL	ÜL				
1. Model						.34	.33***
Sabit	156.51***	106.59	206.43	25.39			
Yaş	-2.08	-5.04	0.89	1.51	-0.06		
Cinsiyet ^a	-9.57*	-17.24	-1.91	3.90	-0.10*		
Lise Türü ^b	-13.57**	-21.52	-5.61	4.05	-0.15**		
Öz Düzenleme Ölçeği	2.37***	1.82	2.92	0.28	0.39***		
Yaşam Memnuniyeti Ölçeği	2.04***	1.24	2.83	0.40	0.23***		

Not. GA = güven aralığı

^a 0 = kadın, 1 = erkek. ^b 0 = imam hatip lisesi, 1 = diğer liseler

* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

Analiz bulguları, cinsiyet ($\beta = -.10$, $p < .05$), lise türü ($\beta = -.15$, $p < .01$), öz düzenleme düzeyi ($\beta = .39$, $p < .001$) ve yaşam memnuniyeti düzeyinin ($\beta = .23$, $p < .001$) pozitif Tanrı tasavvurunu yordadığını ve bu faktördeki varyansın %33'ünü anlamlı bir biçimde açıkladığını göstermiştir, $R^2 = .34$, $F(5, 412) = 42.39$, $p < .001$. Modele eklenen ve pozitif Tanrı tasavvuru faktörünü yordamayan tek değişkenin yaş olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar, beraber değerlendirildiğinde, kızlardan imam hatip lisesinde eğitim gören öğrencilerin, öz düzenleme ve yaşam memnuniyeti yüksek olan bireylerin pozitif Tanrı tasavvuruna daha çok yöneldiği görülmektedir.

3.4.2. Negatif Tanrı Tasavvurunu Yordayan Diğer Değişkenlerin Analizi

Tanrı tasavvuru ölçeğinin ikinci faktörü olan Negatif Tanrı tasavvurunu yordamak için yaş, cinsiyet, lise türü (imam hatip lisesi ve diğer liseler), öz düzenleme ve yaşam memnuniyeti düzeyleri çoklu lineer regresyon analizine dahil edilmiş ve sonuçları Tablo 3.18. ile sunulmuştur.

Tablo 3. 18. Negatif Tanrı Tasavvuru İçin Çoklu Lineer Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	%95 GA için B		SE B	β	R^2	ΔR^2
		AL	ÜL				
1. Model						.06	.05***
Sabit	19.26***	11.64	26.88	3.88			
Yaş	0,61**	0,16	1,07	0,23	0,13**		
Cinsiyet ^a	1,79**	0,62	2,96	0,60	0,15**		
Lise Türü ^b	1,01	-0,21	2,22	0,62	0,08		
Öz Düzenleme Ölçeği	-0.10*	-0,18	-0,02	0,04	-0,13*		
Yaşam Memnuniyeti Ölçeği	-0,01	-0,13	0,11	0,06	-0,01		

Not. GA = güven aralığı

^a 0 = kadın, 1 = erkek. ^b 0 = imam hatip lisesi, 1 = diğer liseler

* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

Bulgular, negatif Tanrı tasavvuru faktörünü anlamlı bir şekilde yordayan yaş ($\beta = .13$, $p < .01$), cinsiyet ($\beta = .15$, $p < .01$) ve öz düzenleme düzeyinin ($\beta = -.13$, $p < .05$) bu faktördeki varyansın %5'ini anlamlı bir biçimde açıkladığını göstermiştir, $R^2 = .06$, $F(5, 412) = 5.41$, $p < .001$. Negatif Tanrı tasavvuru faktörünün lise türü ve yaşam memnuniyet düzeyini yordamadığı görülmüştür. Tüm bu bulgular, erkeklerden yaşı yüksek ve öz düzenleme düzeyi düşük olan bireylerin negatif Tanrı tasavvuruna daha çok yöneldiğini göstermektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SINIRLILIKLAR

Lise öğrencilerinde öz düzenleme, yaşam memnuniyeti ve Tanrı tasavvuru arasındaki ilişkinin nasıl olacağına dair yaptığımız araştırmada örneklem İmam-Hatip Lisesi, Anadolu Lisesi, Fen Lisesi, Meslek Lisesi ve Mesleki Eğitim Liselerinden oluşmaktadır. Özellikle bu liselerin seçilmesinin nedeni örneklemin yeterliliği açısından öğrencilerin yaygın olarak gittiği okullar olmasıdır. Bununla birlikte araştırmanın belli okullar üzerinde yapılması sonuçların doğruluk oranını olumsuz yönde etkileyebilir.

Araştırmada, katılımcı sayısı 419 ile sınırlıdır. Bu durum verilerin analizinden elde edilecek sonuçların doğruluk oranını olumsuz yönde etkilemiş olabilir.

Araştırma, lise öğrencileri üzerine olduğu için 14-18 yaş arasında belli bir yaş grubu ile yapılmıştır. Bu durum diğer yaş grupları ile ilgili bilgi edinme alanımızı kısıtlamıştır.

Katılımcılar, araştırmanın konusu ile ilgili olarak özellikle Tanrı tasavvuru ölçeğindeki sorulara cevap verirken temkinli davranmış olabilir. Bu durum analiz sonuçlarını etkileyebilir.

Araştırmada, veriler çoğunlukla sosyal medya platformları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu durum verilerin güvenilirliğini zedelemiş olabilir.

Araştırmada, katılımcıların Tanrı tasavvurları ile ilgili bilgiler edindik. Ancak Tanrı'nın soyut bir kavram olması nedeniyle kullanılan ölçek bu konuda yetersiz olabilir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TARTIŞMA

5.1. Tanrı Tasavvuru ve Öz Düzenleme Arasındaki İlişki

Araştırmada, pozitif Tanrı tasavvuruna sahip olan öğrencilerin öz düzenleme becerilerinde artış olduğu, negatif Tanrı tasavvuruna sahip olanların ise öz düzenleme becerilerinde düşüş olduğu görülmüştür. Bu sonuç, öz düzenleme ve Tanrı tasavvuru arasındaki ilişkiye dair hipotezlerimizi destekler niteliktedir. Ayrıca yapılan regresyon analizinde de öz düzenleme becerilerindeki artışın pozitif Tanrı tasavvurunu yordadığı bulgulanmıştır. Bu konuyla ilgili özellikle Türkiye’de yapılmış bir araştırmaya rastlayamadık. Ancak dindarlık ve öz düzenleme üzerine yurt içinde ve yurt dışında yapılan çalışmalar, araştırmamız için katkı sağlayıcı olacaktır. McCullough ve Carter, din ve öz denetim arasındaki ilişki ile ilgili yaptığı araştırmasında, dini inanca sahip olan insanlarda, öz düzenleme becerilerinin yüksek olması yönünde bir eğilim olduğunu söylemiştir.¹⁴¹

Öz düzenleme becerilerinin pozitif Tanrı tasavvuru ile ilişkili olmasında, bireyin inandığı Tanrı’nın uygulamasını söylediği bazı dini pratiklerin etkisi olabilir. Özellikle dini pratikleri uygulayan, belli yasakları yapmaktan kendisini alıkoyan ve istenilen bazı kurallara uyarak hayatını sürdüren ergende öz düzenleme duygusunun gelişebileceğini söyleyebiliriz. Araştırmanın yapıldığı coğrafyanın çoğunluk olarak Müslümanlardan oluşması nedeniyle bazı çıkarımlar yapmak olasıdır. İslam dininin uygulanmasını istediği bazı ibadet türleri vardır. Bunların öz düzenleme becerilerini geliştirmede katısı olması oldukça muhtemeldir. Namaz ibadeti bunların başında gelir. Özellikle belli vakitlerde ve belli hareket tarzlarıyla bu pratiğin yerine getirilmesi ergene bir düzen geliştirme becerisi katmış olabilir. Bunun yanında oruç ibadeti belli süreler içerisinde yiyecek ve içeceğin alınmaması ve cinsel ilişkiye girilmemesi yasaklandığında, bireyin istek ve arzularını erteleyebilme becerisini geliştirmektedir.

Geyer ve Baumeister’in din ile öz düzenleme arasındaki ilişkiye dair yorumları da bu konuda destekleyici niteliktedir. Dinin insan davranışını belli bir düzene sokma, duygularına

¹⁴¹ Michael E. McCullough - Evan C. Carter, “Religion, self-control, and self-regulation: How and why are they related”, *American Psychological Association* 1 (2013), 127.

hâkim olma, arzu ve öfkeye yenilmeme, istenmeyen davranışlardan kendini alıkoyma, bencil düşünce yapısını terk etme vb. birçok öğreti ile kişinin oto kontrol özelliğini geliştirdiğini düşünmektedirler.¹⁴² Dinin insanın bu davranışlarını yönetmede motivasyonel olarak da önemli rol oynadığını söyleyebiliriz.

Dini metinlerde Tanrı'nın özelliklerinden biri de yarattığı insanları gözetleyici olması olarak geçer. Özellikle Kur'an-ı Kerim'de Bakara suresinde "O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir"¹⁴³ ayeti ile Al-i İmran suresinde geçen "İçinizdekileri gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir"¹⁴⁴ ayetleri bu konuda önemlidir. Bu şekilde bir Tanrı algısı ile yetişen bireyde kendisinin biri tarafından gözetlenmesi ve denetlenmesi hissi, onu bazı davranışlardan uzak durmasında önleyici bir etken olabilmektedir.

Özellikle katılımcılar üzerine uyguladığımız Allah tasavvuru ölçeğinde geçen Allah'ın yetkin/ aşkın boyutunu gösteren sorulardan birisi "Yaptığım her şeyden Allah'ın haberi vardır" şeklindedir. Bu soruya verilen cevaplar, Pozitif Tanrı tasavvuruna sahip bireylerin Tanrı'nın yaptıkları her şeyden haberi olduğunu düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Kendisinin bir yaratıcı tarafından gözetlendiğini düşünen bireyin davranış ve tutumlarında, duygu ve düşüncelerinde daha dikkatli ve özenli davranmaya çalışması gayet olasıdır.

Beynin ön kısmında bulunan prefrontal korteks; doğru ve yanlış ayırt etmede, gelecek planlaması yapmada, olumsuz davranışları yapmaya engel olmada, bir işi yaparken dikkatini verebilmede etkin rol oynayan bir bölgedir.¹⁴⁵ Bu bölge kişinin öz düzenleme becerisinin gelişimi ile yakından ilgilidir.¹⁴⁶ Prefrontal korteksin gelişimi bebeklik döneminden ergenlik sonlarına kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu süreçte bireyin duygu, düşünce ve davranışlarında uyumlu bir yaşam sürmesi, stresten uzak kalması, olumsuz durumlarla başa çıkması oldukça önemlidir.¹⁴⁷ Pozitif Tanrı tasavvurunda Tanrı'nın merhametli, koruyup kollayıcı ve sevgi veren yönüyle ilgili bir inanç, bireyin başına gelen zorlu koşullarla başa

¹⁴² Earl D. Bland, "An Appraisal of Psychological & Religious Perspectives of Self-Control", *Journal of Religion and Health* 47/ 1 (Mart 2008), 7.

¹⁴³ *Diyanet Vakfı Meali* (Erişim 10 Ekim 2024), Bakara 2/255.

¹⁴⁴ *Kur'an Yolu* (Erişim 10 Ekim 2024), Âl-i İmrân 3/29.

¹⁴⁵ Adriana Caballero vd., "Mechanisms contributing to Prefrontal Cortex Maturation during Adolescence", 4-12.

¹⁴⁶ Devlet Alakoç vd., "Özdüzenleme Becerilerini Desteklemede Okul Öncesi Öğretmenlerinin İnançları: Özdüzenleme Bilgi, Tutum ve Öz Yeterlik Ölçeği Türkçe'ye Uyarlama Çalışması", *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 24/2 (Eylül 2023), 1329.

¹⁴⁷ Aslıhan Gevrekci vd., *Çocuğumuzun Ruh Sağlığında Önemli Aktörler*, (Ankara: Neyir Matbaacılık, 2017), 40-41.

çıkmasına yardımcı olabilir. Bu durum beynin ön bölgesi dediğimiz kısmın gelişmesinde oldukça etkilidir.

Yapılan araştırmalarda dinin öz denetimi düzenlediği görülmüştür. Özellikle bu durumun toplumların davranışları ve eğilimlerini düzenleme üzerinde de etkisi olduğu ifade edilmiştir. Rounding ve arkadaşlarının dinin öz denetimi desteklemesi üzerine yaptıkları deneysel araştırmada, katılımcılarda dini temaların örtük biçimde etkinleştirildiğinde etkinleştirilmeyenlere göre daha fazla öz denetim davranışı olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle dini kavramların hatırlatılması bireyin olumsuz davranışları yapmaktan vazgeçmesinde yardımcı olduğu görülmüştür.¹⁴⁸

Desmond, Ulmer ve Bader'in din, öz denetim ve madde kullanımı ile ilgili ergenler üzerinde yaptıkları araştırmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Lise öğrencileri üzerine yapılan araştırmada 20.745 kişiye ulaşılmıştır. Elde edilen verilere bakıldığında dinin, öz düzenleme becerilerinde olumlu yönde bir artışa neden olduğu tespit edilmiştir. Buna göre dini inanca sahip olan ergenler, olmayanlara göre daha fazla öz düzenleme becerisine sahip olduğu tespit edilmiştir.¹⁴⁹

Negatif Tanrı tasavvuruna sahip olanların öz düzenleme becerilerindeki düşüşe, pozitif Tanrı tasavvuruna sahip olan sebeplerin oluşmaması neden olmuş olabilir. Allah tasavvuru ölçeğinde sorulan “Allah, bana uzakta olduğu hissini verir” gibi sorulara verilen cevaplarda birey, Allah'ın kendisinden uzak olduğu, yaptığı davranışlardan haberi olmadığı gibi düşüncelere sahip olabilmektedir. Bu da bireyin davranışlarında oto kontrolü sağlama noktasındaki çaba ve gayret düzeyinin düşmesine neden olabilir. Ya da Allah'ın kendisini görüp gözetmesi ile ilgili sorulara olumsuz cevap verenler, davranışsal olarak bir denetim altında olduğu düşüncesini taşımadığı için tutumlarında ona göre değişkenlik görülmüş olabilir.

Araştırmamızda ulaştığımız sonucun aksine, negatif Tanrı tasavvuruna sahip olan bireylerde öz düzenlemenin arttığı yönünde de çalışmalar da mevcuttur. Shariff ve Norenzayan'ın 2011'de yaptığı bir araştırmada katılımcıların Tanrı tasavvuru ve kopya çekme arasındaki ilişki incelenmiştir. Tanrı'nın cezalandırıcı yönüne inanan katılımcıların kopya çekmekten daha çok sakındıkları görülmüştür. Tanrı'nın cezalandırıcı özelliğinin öz düzenleme becerilerinde artış olmasını sağladığı ortaya çıkmıştır. Bu durum, bireyin korku nedeniyle bir davranışı yapmaktan

¹⁴⁸ Kevin Rounding vd., “Religion Replenishes Self-Control”, *Psychological Science* 23/6 (June 2012), 640.

¹⁴⁹ Scott A. Desmond vd., “Religion, Self Control, and Substance Use”, *Deviant Behavior* 34/5 (May 2012), 390–396.

kaçınmasına neden olmuş olabilir. Cezalandıran Tanrı, her ne kadar negatif bir özellik taşıyor gibi görünse de bu araştırmada bireylerin davranışlarını düzenlediği ifade edilmiştir. Ancak araştırmanın Türkiye örnekleminde yapılmamış olması, inanılan Tanrı inancının ve özelliklerinin farklılaşmasına da neden olmuş olabilir. 39 kişi ile yapılan araştırmada katılımcıların çoğu Avrupalı, Doğu Asyalı ve Güney Asyalı bireylerden oluşmaktadır.¹⁵⁰ Bu araştırmadan elde edilen verilerin bizim ulaştığımız sonuçlara ters düşmesinin nedeni bu olabilir.

Araştırmadan elde ettiğimiz veriler ile literatür incelenmesi sonucunda, bireyin inandığı Tanrı tasavvurunun, öz düzenleme becerisi üzerindeki etkisinin oldukça önemli olduğunu görülmüştür. Her ne kadar öz düzenlemeyi etkileyen aile, çevre, sosyo-kültürel yapı vb. birçok faktör olsa da din ve Tanrı anlayışının rolü yadsınamayacak kadar çoktur. Bunun yanında özellikle Türkiye özelinde bu konu ile ilgili yapılan araştırmaların azlığı, ulaştığımız sonucun değerlendirme sürecini etkileyebilmektedir. Bundan dolayı gelecekte yapılacak olan çalışmalar konunun, farklı yönlerini de ortaya koyarak daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

5.2. Tanrı Tasavvuru ve Yaşam Memnuniyeti Arasındaki İlişki

Araştırmada, Tanrı tasavvuru pozitif yönde olan lise öğrencilerinin yaşam memnuniyeti düzeylerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak negatif Tanrı tasavvuruyla yaşam memnuniyeti arasında beklenen ilişki bulunamamıştır. Yapılan regresyon analizinde de yaşam memnuniyetindeki artışın pozitif Tanrı tasavvurunu yordadığı görülmüştür. Bu sonuçlara göre, pozitif Tanrı tasavvuruna sahip öğrencilerin yaşam memnuniyetlerinin yüksek olacağı yönündeki hipotezimiz desteklenmekle birlikte, negatif Tanrı tasavvuru ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiye dair hipotezimiz desteklenmemiştir.

Tanrı tasavvuru ve yaşam memnuniyeti ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde, pozitif Tanrı tasavvuru ile yaşam memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Tanrı tasavvuru ve yaşam memnuniyeti ile bağlantılı olarak yapılan araştırmalar ulaşılan, sonuçları destekler niteliktedir. Kartopu, yaşamı sürdürme nedenleriyle Tanrı algısı üzerine yaptığı çalışmada, olumlu Tanrı tasavvuruna sahip olanların ruh sağlıklarının ve yaşamı sürdürmedeki isteklerinin, olumsuz Tanrı tasavvuruna sahip olanlara göre daha pozitif olduğu görülmüştür. Ayrıca yaşam memnuniyetinin psikolojik sağlık ve iyi oluş ile yakından ilgisi vardır. Tanrı'ya güvenli bağlanan kişilerin; stres, kaygı ve panik sevilerinde düşüş, yaşam

¹⁵⁰ Azim F. Shariff – Ara Norenzayan, “Mean gods make good people: Different views of God predict cheating behavior”, *International Journal for the Psychology of Religion*, 21/2 (April 2011), 90-93.

memnuniyetlerinde ise yükseliş olduğu görülmüştür.¹⁵¹ Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlara göre, pozitif Tanrı tasavvurunun yaşamdan alınan memnuniyet hissini artırması, bireyin psikolojik sağlamlık düzeyine de etki etmektedir. Bireyin belirsizliklerle dolu bir dünyada yaşaması stres ve kaygı durumunu ciddi ölçüde etkilemektedir. Bu durumlarla başa çıkmada Allah'a duyulan güven duygusu ve Allah'ın koruyup kollayıcı özelliklerine olan inancın katkısı oldukça yüksektir.

Kulu'nun Orta okulu öğrencilerinde umut, iyimserlik ve Allah tasavvuru arasındaki ilişki konulu araştırmasında, Allah tasavvuru olumlu olan çocukların hayata karşı daha iyimser ve umutla baktıklarını tespit etmiştir. Ayrıca bu çocukların yaşama karşı daha pozitif ve kendisiyle daha barışık oldukları görülmüştür. Burada sayılan özellikler aynı zamanda bireyin yaşamdan aldığı doyum ve memnuniyeti de artırmaktadır.¹⁵² Araştırmanın sonucunda, İyimserlik ve umudun Allah ile olan ilişkinin durumuna göre şekillendiğini söylemek mümkündür. Bireyin Allah ile ilgili olumlu düşüncelere sahip olmasının, yaşamındaki diğer süreçleri etkilediğini görmekteyiz. Ayrıca umut, gelecekle ilgili bir kavram olmasından dolayı bireyin Allah'la olan ilişkisi, gelecekte başına gelecek olaylarla ilgili güven duygusu hissetmesine neden olmuş olabilir. Özellikle İslam dininin öğretilerinde bir işin olması için gereken çaba harcandıktan sonra sonucunu Allah'a bırakma düşüncesi vardır. Bu da bireyin yaşadığı her olayda, sonuç olumlu da olsa olumsuz da olsa umudunu ve iyimserliğini kaybetmemesine neden olabilmektedir.

Yıldız ve Ünal'ın üniversite öğrencilerine üzerine yaptığı Tanrı tasavvuru ile engelliliğe yönelik tutumlar arasındaki ilişkiye yönelik araştırmada, olumlu Tanrı tasavvurunun yaşamdan alınan memnuniyet düzeyini artırdığı, olumsuz Tanrı tasavvurunun ise azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.¹⁵³ Aynı zamanda Demirkan'da yetişkin kronik hastalarda Allah'a bağlanma, duygu durumu ve yaşam memnuniyeti ilişkisi üzerine yaptığı çalışmada, Allah'a güvenli bağlanan yetişkinlerde yaşam memnuniyetinin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.¹⁵⁴ Doğuştan gelen rahatsızlıklar ve ağır hastalıkların insanın hayatını olumsuz yönde etkilemesi oldukça normaldir. Ancak bu zorlu zamanlarda Allah ile olan güvenli bağın bu hastalar üzerinde olumlu etkileri olduğu görülmektedir. Bu bireylerin Allah'ı her türlü zorlu durumda yanlarında

¹⁵¹ Kartopu, "Yaşamı Sürdürme Nedenlerinin Tanrı Algısıyla İlişkisi", 896.

¹⁵² Ayten Uzun Kulu, *Ortaokul öğrencilerinde umut, iyimserlik ve Allah tasavvuru ilişkisi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 80.

¹⁵³ Murat Yıldız – Vehbi Ünal, "Tanrı Tasavvuru ile Engelliliğe Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişki", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/4 (Ağustos 2017), 15.

¹⁵⁴ Fatma Sağlam Demirkan, "Yetişkin Kronik Hastalarda Allah'a Bağlanma, Duygu Durumu ve Yaşam Memnuniyeti ilişkisi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2020), 472.

hissetmeleri; koruyucu, kollayıcı, şefkat ve merhametli bir Allah tasavvuruna sahip olmaları, zorluklarla başa çıkma da yardımcı olabilmektedir.

Allah tasavvuru anketinde katılımcılara sorulan hayat ne kadar zor olursa olsun Allah benden yardımını esirgemez cümlesine verilen olumlu cevap, pozitif Tanrı tasavvurunun göstergesidir. Bu düşünceye sahip olan bireylerde, hayattaki zorluklar ve olumsuz yaşam tecrübeleri ile başa çıkma durumu daha kolay hale gelebilir. Özellikle Tanrı'nın koruyuculuğu ve her türlü durumda yardımcı olması kişiyi psikolojik olarak rahatlatmaktadır. Yapıcı'nın dindarlık ve depresyon arasındaki ilişki üzerine yaptığı çalışmada, Allah'ın varlığını içinde hisseden katılımcıların ruh sağlıklarının daha iyi olduğu görülmüştür. Bu da, Allah ile olan bağın bireyin ruhsal yaşantısını önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir.¹⁵⁵

Allah'ın koruyuculuğu ile ilgili dini metinlerde birçok anlatım vardır. Ra'd suresinde "Kişinin önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alan takipçiler vardır." Ayetinde her bir insanı koruyan varlıklardan bahsedilir. Tanrı inancı olan birey bu şekilde bir düşünceye sahip olduğunda, başına gelecek zorlu durumlara karşı kendini güvende hissedecektir.

Bunun yanında inanılan dinin kişiye umut aşılması da yaşam memnuniyeti açısından önemlidir. Kişi her türlü sıkıntısını çözebilecek bir varlığa inandığında, karşılaştığı felaketlerle başa çıkması daha kolay hale gelmektedir. Ayrıca dinin sosyal ilişkiler anlamında bireye kazandırdığı birlik ruhu da yaşamdan aldığı doyuma etki edebilir.

Yaşam memnuniyeti üzerine etkili olan faktörlerden biriside inanılan Tanrı'nın yapılmasını istediği ve istemediği dini ritüellerin etkisidir. Karaçalı ve Korkmaz'ın psikolojik iyi oluş ve dindarlık üzerine yaptığı araştırmada, dini pratiklerini yerine getiren bireylerin psikolojik olarak daha iyi hissettikleri sonucuna ulaşılmıştır.¹⁵⁶ Bu durum, bireylerde dini davranışları yapmış olmanın ve inandığı Tanrı'nın isteklerini yerine getirmenin verdiği bir haz olabilir. Dini metinlerde de bu konuya sıkça değinilmiştir. Özellikle Ra'd suresinde geçen "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt onlar içindir."¹⁵⁷ Ayeti Allah'ın istediği faydalı işlerle uğraşan kimselerin mutlu olacağı yönünde bir mesaj vermiştir.

¹⁵⁵ Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, (Adana: Karahan Kitapevi, 2007), 273.

¹⁵⁶ Mesture Karaçalı - Sezai Korkmaz, "Psikolojik İyi Oluş, Yaşamda Anlam Ve Dindarlık Arasındaki İlişkiler", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Aralık 2023), 139.

¹⁵⁷ *Kur'an Yolu* (Erişim 13 Ekim 2024), Ra'd 13/29.

Bireyin yaşamdan aldığı hazzın, beklentileri ile beklentilerinin karşılanması arasında bir çizgi olduğunu kavramsal çerçeve kısmında ifade etmiştik. Ancak hayatın insanın beklentilerini sürekli olarak karşılaması mümkün değildir. Beled suresinde bu durum “Hiç kuşkusuz biz insanı zahmetli bir hayat için yarattık” ayeti ile ifade edilmiştir.¹⁵⁸ Bu durumda, kişinin karşılaştığı olaylara yüklediği anlam ve tepki, olumsuz sürecin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde oldukça önemlidir. Bununla ilgili olarak, Hacıkeleşoğlu’nun Tanrı tasavvuru ile dini başa çıkma arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, özellikle olumlu Tanrı tasavvuruna sahip olanların dini başa çıkma özelliği arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ancak korku yönelimli Tanrı tasavvuru ile olumsuz dini başa çıkma arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir.¹⁵⁹ Aynı şekilde Korkmaz’ın araştırmasında da Tanrı’ya güvenli bağlanan ve olumlu Tanrı tasavvuruna sahip olan kişilerin, psikolojik iyi oluşlarında artış olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁰

Bu konu ile ilgili yapılan diğer çalışmalara baktığımızda Karslı’nın üniversite öğrencileri üzerine yaptığı araştırmada, dinin bireyde psikolojik olarak iyi olma haline etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır.¹⁶¹ Chamberlain ve Zika’nın benzer sonuçlara ulaştığı dindarlık ile yaşam anlamı ve refah arasındaki ilişki üzerine yaptığı çalışmada, yaşam memnuniyetinin dindarlık ile önemli ölçüde ilişkili olduğu görülmüştür.¹⁶²

Şahin, Öztürk ve Ağıkaya’nın yaptığı araştırmada, aynı dine mensup olsa da farklı kültürlerde yaşayan bireylerin Tanrı tasavvurlarında bir farklılığın olup olmadığı ve bu farklılığın bireylerin yaşam memnuniyetini ve manevi olarak iyi hissetmelerini etkileyip etkilemediği incelenmiştir. Araştırmada, Almanya ve Türkiye’deki Müslümanların yaşam memnuniyetleri arasında bir fark olmadığı görülmüştür. Ancak Türkiye’deki Müslümanların Tanrı tasavvurlarının daha pozitif, manevi iyi oluş düzeyleri de daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.¹⁶³

¹⁵⁸ *Kur’an Yolu* (Erişim 13 Ekim 2024), Beled 90/4.

¹⁵⁹ Hızır Hacıkeleşoğlu, “Pozitif Şemalar ile Tanrı Tasavvuru ve Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, *Hitit İlahiyat Dergisi* 22/1 (Haziran 2023), 95.

¹⁶⁰ Nuran Erdoğan Korkmaz, “Tanrıya Bağlanma ve Psikolojik İyi Olma”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 6/12 (2012), 104.

¹⁶¹ Necmi Karslı, “Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık İlişkisi: Trabzon İlahiyat Örneği”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2019), 194.

¹⁶² Kerry Chamberlain - Sheryl Zika, “Religiosity, Life Meaning and Wellbeing: Some Relationships in a Sample of Women”, *Journal for the Scientific Study of Religion* 27/3 (September 1988), 415.

¹⁶³ Zuhâl Ağıkaya Şahin, “2015 Uluslararası Din Psikolojisi Derneği (IAPR) Kongresi”, *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 1 (2015), 122.

İnsanın dünyada ruhsal olarak daha sağlıklı olmasına neden olan faktörlerden birisi de sıkıntı, acizlik ve çaresizlik gibi durumlarda yanında hissedeceği merhametli, şefkatli bir Allah olduğu düşüncesidir. İnsanın her türlü zor durumunda yanında olduğunu bildiği bir Allah tasavvuru, bu tür başa çıkılması güç durumlarda her zaman önemli bir destekçi olmuştur. Bu sayede birey, hayatını daha anlamlı hale getirebilir.¹⁶⁴ Ancak bu durum bazen yanlış anlaşıldığında kişide ümitsizlik ve Tanrı'ya yönelik olumsuz duyguların ortaya çıkmasına neden olabilir. Özellikle Tanrı'yı yardım edici ve kollayıcı olarak tasavvur eden kişi, bazı dönemlerde başına sıkıntı geldiğinde Tanrı'ya yaptığı duaların kabul olmadığı düşüncesine sahip olur. Bu durumda kişi Tanrı ile ilgili olumsuz tasavvurlar oluşturabilir.¹⁶⁵ Bu sebeple bireyin Tanrı tasavvuru sağlıklı bir şekilde oluştuğunda, başına gelen olası zarar verici durumlarla baş etmek ve hayata karşı daha dirençli olmak kolay bir hale gelebilir.

Literatürde, pozitif Tanrı tasavvuru ile yaşam memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki olmadığı yönünde bulgulara da rastlanmıştır. Leondari ve Gialama'nın dindarlık ve psikolojik iyi oluş üzerine yaptığı araştırma, elde ettiğimiz verilerle örtüşmektedir. Araştırmanın sonucuna göre din ile depresyon ve yalnızlık arasında bir ilişki bulunamadı.¹⁶⁶ Buna sebep olan şey, yaşam memnuniyeti ve psikolojik olarak iyi hissetme durumunda, dinin dışında bazı faktörlerin etkili olması olabilir. Özellikle Green ve Elliott'un din, sağlık ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi incelediği araştırma, bu konuyu aydınlatıcı niteliktedir. Bu çalışmada, dinin sağlık ve refaha katkısının ne derecede olduğu saptanmaya çalışılmıştır. Burada amaç, sağlık ve refahı etkileyen iş, aile, eğitim ve gelir düzeyi gibi faktörlerin yanında dinin hangi konumda olduğunu açıklamak olmuştur. Araştırmada çıkan sonuçta dini bağlılığın sağlık ve refah ile bir ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Ortaya çıkan sonuç, dini pratikleri yapan bireylerin tam bağlılıkla kendilerini ibadete vermemeleri ve bunu sadece yapması gereken bir ritüel gibi algılayıp içtenliğin ortadan kalması nedeniyle olabilir.¹⁶⁷ Bunun yanında Tanrı kavramının bireylere öğretilmesinde olumsuz bir dil ve anlatım tarzı kullanılmış olabilir. Dini ibadet yerlerine girmeyen bazı bireylerde, küçüklüğünde Tanrı'nın korkutucu ve cezalandırıcı yönünün anlatılmasının etkili olduğunu görebiliyoruz. Bu da kişinin Tanrı ile olan iletişiminin, yaşamdan aldığı memnuniyete bir katkısı olmadığı yönünde düşünmesine neden olmuş olabilir. Yaşam doyumunun; hayatı anlamlandırma, eğitim, sağlık ve zenginlik düzeyi gibi diğer faktörlerle

¹⁶⁴ Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, 205.

¹⁶⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 222-223.

¹⁶⁶ Angeliki Leondari - Vasilios Gialamas, "Religiosity and Psychological Well-Being", *International Journal of Psychology* 44/4 (August 2009), 246.

¹⁶⁷ Morgan Green - Marta Elliott, "Religion, Health, and Psychological Well-Being", *Journal of Religion and Health* 49/2 (June 2010), 159.

ilgili olabileceği düşünülüğünde birey, bu anlamda bir sıkıntı ile karşılaşmamışsa, içinde bulunduğı öznel iyi oluş halini farklı yorumlamış olabilir.

Bunun yanında Negatif Tanrı tasavvurunun yaşam memnuniyeti ile arasında bir anlamlı bir farklılık oluşmamasının nedeni, yaşamdan aldığımız memnuniyetin artmasındaki etkenlerin çokluğuyla ilgili olabilir. Örnek olarak insanın yaşamdan aldığı doyuma ekonomik seviyesi, sağlık düzeyi, bireysel ve sosyal ilişkileri, yaşadığı ortam, yetiştiğı aile ve çevre faktörleri etkili olabilmektedir. Bu da bireyde negatif Tanrı tasavvuru olsa bile örnek verdiğimiz etkenlerin iyi durumda olduğu düşünülüğünde, yaşamdan aldığı memnuniyet hissinin yüksek olması beklenebilir.

Çalışmada çıkan sonuçlardan elde ettiğimiz verilerle Tanrı tasavvurunun bireyin yaşam memnuniyetine olumlu yönde etki etmesinin altında kişinin karşılaştığı zorluklar, olumsuz yaşam tecrübeleri, yakınlarını kaybetme veya hastalıklarla mücadele gibi konularda; yanında her zaman kendisini seven, koruyup gözeten, her ihtiyacında yanında olan bir Tanrı algısının oldukça etkisi olduğu söylenebilir. Yaşamın maddi tarafının yanında ruhsal olarak da desteklenmesi, bireyin hayat kalitesini artırmada önemli olduğu görülmüştür.

5.3. Cinsiyet Değişkeni ile Tanrı Tasavvuru Arasındaki İlişki

Araştırmada elde ettiğimiz verilere göre, kızların erkeklere oranla daha pozitif Tanrı tasavvuruna sahip olmalarına yönelik anlamlı bir farklılık oluşmamıştır. Ancak erkeklerin negatif Tanrı tasavvurlarının, kızlara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür. Sonuç olarak “erkeklerin negatif Tanrı tasavvurları, kızlara göre anlamlı düzeyde yüksektir” hipotezi desteklenmekle birlikte “kızların pozitif Tanrı tasavvurları, erkeklere göre anlamlı düzeyde yüksektir” hipotezi desteklenmemiştir. Literatürde bu konu ile ilgili yapılan araştırmalara baktığımızda, hipotezimizin kısmen desteklendiğini söyleyebiliriz.

Erkeklerin kızlara göre daha negatif Tanrı tasavvuruna sahip olmalarının bir nedeni de mizaç itibarıyla daha agresif olan erkeklerin, karşılaştığı zorluklar ve olumsuz yaşam tecrübeleri karşısında Allah’a yönelik kullandıkları ifadelerde daha cesur davranmış olması olabilir. Ancak kızların uysal ve ılımlı bakış açıları, bu konuda Tanrı’yı negatif görme eğiliminin önüne geçmiş olabilir. Mehmedoğlu yaptığı araştırmasında, kızların Tanrı’yı daha sevecen, koruyup kollayan, merhametli ve şefkatli olarak gördüklerini, erkeklerin ise Tanrı’yı

cezalandıran ve intikam alan özellikleri ile algıladıklarını ifade etmiştir¹⁶⁸ Bu da kızların negatif Tanrı anlayışından uzak olmalarına neden olmuş olabilir.

Erkeklerin kadınlara göre daha negatif Tanrı tasavvuruna sahip olmaları konusunda; kullanılan ölçek, araştırmanın yapıldığı bölge, inanılan din vb. birçok faktör etkili olabilmektedir. Konu Tanrı tasavvuru olduğunda kullandığımız ölçeklerin bu noktada sınırlılık arz etmesi de mümkündür. Bunun yanında cinsiyet faktörüne göre çıkan sonuçlarda, kültürel yetiştirme tarzı da etki etmiş olabilir. Özellikle erkeğin toplumsal olarak otoriter bir yapıda yetişmesi, ilerleyen zamanlarda otoriter bir Tanrı tasavvuruna yönelmesine neden olabilir. Bu durum erkekte Tanrı'yı merhamet ve şefkat ile değil de yarattıkları üzerinde istediğini yapma ve sadece güç özelliği etrafında bir Tanrı tasavvuruna sahip olmalarına neden olmuş olabilir. Fromm'un da bununla ilgili otoriter ve hümaniter Tanrı tasavvuru şeklinde bir ayrım yaptığını biliyoruz. Özellikle otoriter Tanrı tasavvuruna şiddetle karşı çıkan Fromm, bu tasavvur yapısını olumsuz olarak değerlendirmiştir. Ona göre otoriter Tanrı tasavvuru, kurumsallaşmış bir hal almıştır ve kişinin vicdani olarak zayıflamasına yol açabilir. Bu açıklamalardan yola çıkarak Fromm'un otoriter Tanrı anlayışına sahip erkeklerde negatif Tanrı tasavvuru özelliklerinin olması muhtemeldir.¹⁶⁹

Özellikle anne babanın baskıcı ve otoriter davranışlarının, bireyler üzerinde Tanrı ile ilgili tasavvur sürecini etkilediği söyleyebiliriz. Dalfidan'ın yaptığı araştırmasında bu yönde bulgulara rastlanmıştır. Anne-babanın otoriter ve baskıcı davranışları bireyin, Allah'ı daha çok müdahale eden olarak tasavvur etmesine yol açmıştır. Bunun yanında eşitlik ilkesine uygun davranan anne-babada, birey Allah'ı daha az intikam alan biri olarak tasavvur etmektedir. Bu durum ebeveynin bu konuda ne kadar etkili ve önemli olduğunu göstermektedir.¹⁷⁰

Kızlar içinde benzer durum geçerlidir. Şefkat, merhamet ve koruma duygularının kendisine hissettirildiği ailede büyüyen bir kızın, kendisini koruyup kollayan ve seven bir Tanrı tasavvuruna sahip olması gayet olasıdır. Buradan yola çıkarak kızın hümaniter bir Tanrı tasavvuruna yönelebileceği düşünülebilir. Bu da kızların Tanrı ile ilgili negatif tasavvurlara yönelmesini engellemiş olabilir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki bu durum her iki cinsiyette de olabilir. Bu durum, cinsiyet değişkeni üzerine çıkan sonuçlarla ilgili net bir şey söylememizi zorlaştırmaktadır.

¹⁶⁸ Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, 208. Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, 224.

¹⁶⁹ Çetin, "Erich Fromm'da Tanrı Tasavvuru", 91-93.

¹⁷⁰ Büşra Dalfidan, *Tanrı Tasavvuru ve Mutluluk İlişkisi* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 51.

Araştırmamda, pozitif Tanrı tasavvurunda anlamlı bir farklılık oluşmamasının nedeni, ergenlik çağındaki bireylerin kimlik ve benlik algısının yeni oluşmaya başlaması ve buna bağlı olarak Allah tasavvuru ile ilgili net ifadelerden kaçınmaları sebebiyle olmuş olabilir. Özellikle psikolojik ve fizyolojik gelişmelerin hızlı yaşandığı bu dönem, bireyin hayatı ile ilgili önemli konularda vereceği cevapları etkilemiş olabilir. Bunun yanında araştırmanın yapıldığı bölgelerin genel olarak dindar kimselerden oluşması da bu noktada etki etmiş olabilir. Bağlanma kuramını anlatırken bahsettiğimiz gibi, bireyin negatif veya pozitif Tanrı tasavvurunun oluşmasında anne ve babası ile olan bağı çok önemlidir. Katılımcıların neredeyse tamamına yakını dindar bölgelerden seçildiği için erkek ve kızların bu konuda yetiştirilme tarzının benzer olma ihtimali yüksektir. Bu da, Tanrı ile ilgili verilen cevapların birbirine yakın olmasına yol açmış olabilir.

Literatüre baktığımızda, kızların pozitif Tanrı tasavvurunun erkeklere göre daha yüksek çıktığı yönünde bulgularda vardır. Bu durum, kızların duygusal yapıları nedeniyle Allah'ı daha çok koruyucu, şefkatli ve merhametli görmelerinden dolayı olabilir. Kadınların erkeklere göre daha az saldırgan olmaları, stresle daha zor başa çıkmaları, suçluluk duygularının daha yüksek olması, bazı konularda engellenmişlik hissi yaşamaları, onları erkeklere göre dine daha çok yönelmeye sevk edebilmektedir.¹⁷¹ Bu da kadınların Tanrı ile kurdukları bağın, erkeklere göre farklılaşmasına neden olabilmektedir.

Bunun yanında ergenlik döneminde kızlarda görülen hormonal değişimlerin, duygu durumunu etkileyebileceğini söyleyebiliriz. Ergenin benliğini inşa ettiği bu süreç, bazı açılardan zorlu geçebilmektedir. Somut algıdan soyut algıya geçiş ve dünyanın gerçekleriyle yüzleşmek, ergen için güç bir durumdur. Kızların bu zorlu süreçte Allah'ı en yakınında hissetmesi ve ona bağlanması gayet doğaldır. Erkeklerde de benzer süreçler yaşansa da karşılaştığı olumsuz durumlarla baş edebilme özelliği kızlara göre daha farklı şekilde olabilmektedir. Bu da kızların Allah'ı koruyucu, seven ve merhamet eden Tanrı tasavvuru düşüncesine sahip olmasına neden olmuş olabilir.

Seyhan'ın üniversite öğrencilerinde dua tutumu ile olumlu ve olumsuz Tanrı tasavvurunu incelediği araştırmasında, kız öğrencilerin pozitif Tanrı tasavvurunun erkek öğrencilere göre daha yüksek skorlu olduğu ve erkek öğrencilerin negatif Tanrı tasavvurunun kızlara göre daha

¹⁷¹ Asım Yapıcı, "Kadın Dindarlığı Algısal Bir Yanılgı mı Yoksa Gerçeklik mi?", *Diyanet Dergisi* 207 (Ocak 2008), 19-23.

yüksek skorlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.¹⁷² Aynı şekilde Akyüz'ün 13-20 yaş arası ergenler üzerine yaptığı araştırmasında, cinsiyete göre farklılıkların bulunduğu ve genel olarak kızların erkeklere oranla daha pozitif Tanrı tasavvuruna sahip olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁷³

Mehmedoğlu'nun Allah tasavvuru ile ilgili yaptığı çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Genel olarak kızların erkeklere göre daha pozitif Tanrı tasavvuruna sahip olduğu, alt boyutlarına bakıldığında ise “teslim olunan Tanrı” dışında bütün boyutlarda kızlar erkeklere oranla daha yüksek puanlara ulaşmışlardır.¹⁷⁴ Ancak Bayraktutar'ın araştırmasında ise tam tersi sonuca ulaşılmıştır. İmam-Hatip liseleri üzerine yaptığı çalışmada erkeklerin pozitif Tanrı tasavvuru kızlara oranla daha fazla, kızların ise negatif Tanrı tasavvuru erkeklere göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.¹⁷⁵

Konu ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda, cinsiyet değişkeninin pozitif veya negatif Tanrı tasavvuruyla anlamlı ilişkisinin olmadığı görülmüştür. Asar, Lise öğrencileri üzerine yaptığı araştırmasında, Tanrı tasavvurunda cinsiyet faktörünün etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.¹⁷⁶ Yıldız'da bu konuda benzer sonuçlara ulaşmıştır. Araştırmasında her ne kadar Tanrı tasavvuru ile ilgili bazı sorularda kızlarla erkekler arasındaki fark anlamlı olsa da diğer sorularda anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.¹⁷⁷ Bunun nedeni, ergenlik çağındaki olan gençlerin fiziksel ve bilişsel değişimlerinin farklılaşmasının verdiği etkiler olabilir. Kız veya erkek olmanın bireyde biyolojik farklılıklara yol açtığı gibi ruhsal açıdan da çalkantılı olan bu dönem, bireyin Tanrı tasavvuru ile ilgili net ifadeler kullanmaktan sakınmasına neden olmuş olabilir. Ergenin kendisi, ailesi, çevresi ve geçmişte öğrendiği dini konularla ilgili girdiği arayış ve sorgulamanın, Tanrı ile ilgili düşüncelerinin değişmesinde etkili olacağını kanaatindeyiz. Bunun yanı sıra kızların, pozitif Tanrı tasavvurunun erkeklere oranla anlamlı düzeyde olmaması, bize bu konuyla ilgili farklı bir bakış açısı kazandırabilir.

5.4. Yaş ve Sınıf Değişkeni ile Tanrı Tasavvuru Arasındaki İlişki

Araştırmada, lise öğrencilerinde yaş arttıkça negatif Tanrı tasavvurunda anlamlı bir artış görülmüştür. Ancak yaşın azalmasıyla Tanrı tasavvuru arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ayrıca yapılan regresyon analizinde de erkeklerde yaşın yüksek olmasının,

¹⁷² Beyazıt Yaşar Seyhan, “Üniversite Öğrencileri Örneklemine Dua Tutumu ve Tanrı Tasavvuru”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/ 2 (2014), 190.

¹⁷³ Akyüz, Gençlerde Benlik Saygısı ve Tanrı Tasavvuru, 68.

¹⁷⁴ Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, 208.

¹⁷⁵ Bayraktutar, *İmam Hatip Lisesi Öğrencileri Örneklemine Dini Başa Çıkma ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi*, 164.

¹⁷⁶ Asar, *Tanrı Tasavvuru ve Değerler*, 116.

¹⁷⁷ Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, 224.

negatif Tanrı tasavvurunu yordadığı görülmüştür. Bu sonuç, yaş arttıkça pozitif Tanrı tasavvurunun artacağı, yaş azaldıkça da negatif Tanrı tasavvurunun artacağı yönündeki hipotezlerimizin desteklenmediğini göstermektedir. Tanrı tasavvurunun yaş değişkeniyle arasında bulunan anlamlı ilişkiden dolayı sınıf türlerine göre pozitif ve negatif Tanrı tasavvuru da incelenmiştir. Ancak istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmasa da Lise 4. Sınıfa giden öğrencilerin Lise 1. Sınıfa giden öğrencilere göre daha negatif Tanrı tasavvuruna sahip olduğu bulgulanmıştır. Buna göre yaş değişkeni ile sınıf değişkeni arasında kısmen benzer sonuçlara ulaşıldığını ifade edebiliriz.

Literatürde bu konu ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde, elde ettiğimiz sonuçlar ile benzer olmakla birlikte, aksi yönde sonuçlara ulaşıldığı da görülmüştür. Kulu, ortaokul öğrencileri üzerine yaptığı araştırmasında çalışmamızla benzer sonuçlara ulaşmıştır. Araştırmada, yaşın değişmesiyle çocuklardaki Allah tasavvurunun farklılaştığı görülmüştür. Yaşları küçük olan çocukların olumlu Allah tasavvuruna sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Bunun da yaşları itibariyle somuttan soyuta geçiş dönemi ile ilişkili olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca somut işlem döneminde olan çocukların Allah'ı her zorlu durumunda yanlarında kendilerini koruyacak bir süper güç gibi algılamaları ve soyut işlem döneminde de bilişsel farkındalığın artması sebebiyle, Allah'ın olumlu yönlerinin yanında yanlış yaptığında cezalandırması gibi yönlerinin de olduğunu anladığında, bu durumun çocuklarda yaş ilerledikçe Allah tasavvurlarının olumsuz olmasına yol açmış olabileceğinden bahsetmiştir.¹⁷⁸ Yaşın artmasıyla, pozitif Tanrı tasavvurunda bir artış görülmemesinin nedeni ergenlik çağının yaş aralığının çok sınırlı olması sebebiyle olabilir. 14-18 yaş aralığında yaptığımız bu çalışmaya yetişkinlik dönemi de eklenseydi, farklı sonuçlar elde edilebilirdi. Nitekim Akyüz'ün yetişkinler üzerine yaptığı araştırmada yaş arttıkça Tanrı ile ilgili kişinin bilgi düzeyinin artması sebebiyle Tanrı tasavvuru pozitif yöne doğru evrilmektedir.¹⁷⁹

Sami'nin yetişkinler üzerine yaptığı araştırmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Yaşın artmasıyla Tanrı tasavvurunun negatif olmasında çocukluk döneminin önemine vurgu yapmıştır. Yaptığı araştırmada, çocukların ihmal ve istismar oranlarında yaşın artmasıyla yaşantı düzeyinin de arttığı görülmüştür. Tanrı tasavvurunda, çocukluk döneminde yaşanan olayların etkisi düşüldüğünde yaş ilerledikçe orantılı olarak bu durumun Tanrı'yı tasavvur etme

¹⁷⁸ Kula, *Ortaokul öğrencilerinde umut, iyimserlik ve Allah tasavvuru ilişkisi*, 87.

¹⁷⁹ Yıldız – Vehbi, "Tanrı Tasavvuru ile Engelliliğe Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişki", 15.

sürecinde de etkili olabileceği ifade edilmiştir.¹⁸⁰ Bu yorum, Tanrı tasavvurunun oluşmasına etki eden faktörlerde anlattıklarımızı destekler niteliktedir. Çocuğun anne babası ile olan ilişkisi, ilerleyen yaşlarda Tanrı ile olan ilişkisini etkilemektedir. Anne babasıyla duygusal ve fiziksel iletişimi iyi olan çocukların, hayatının birçok alanında bunun etkisini göreceği gibi Tanrı ile ilgili olan düşüncesinde de bu durum etkili olacaktır. Çocuğun küçüklüğünde olumsuz bir yaşam tecrübesiyle büyümesi, yaş ilerledikçe Tanrı'yı olumsuz olarak algılamasına neden olmuş olabilir.

Bayraktutar, İmam-hatip lisesi öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada, yaş arttıkça sevgi ve merhamet yönelimli Tanrı tasavvurunun azaldığı, yaş azaldıkça da korku ve ceza yönelimli Tanrı tasavvurunun arttığı sonucuna ulaşmıştır. İmam hatip liselerinde dini içerikli eğitim verildiği halde sonucun bu şekilde çıkması, yaş faktörünün Tanrı tasavvurunda önemli bir etken olduğunu bize göstermektedir. Ayrıca yaş ile birlikte gelişen zihinsel ve psikolojik değişimler Tanrı'yı eskiye göre daha farklı yorumlamaya neden olabilmektedir. Bu, bireyin karşılaştığı olaylara göre değişebilir. Örnek olarak yaşı ilerledikçe hayatında yaşanan gelişmelerin olumlu yönde ilerlediği bir kimse, Tanrı ile ilgili daha olumlu bir düşünceye sahip olabilir. Ancak yaş ilerledikçe hayatında ölüm, hastalık vb. olumsuz olaylarla sık karşılaşan kimse, Tanrı'yı cezalandırıcı olarak tasavvur etmiş olabilir.

Yaş ile Tanrı tasavvuru arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalarda, yaş arttıkça pozitif Tanrı tasavvuru oranlarının da arttığı görülmüştür. Mehmedoğlu'nun Tanrı tasavvuru üzerine yaptığı araştırmada, yaş arttıkça pozitif Tanrı tasavvurunun arttığı görülmüştür. Ancak yaş ile Tanrı tasavvuru arasında çok yüksek düzeyde bir anlamlılık bulunmadığı da tespit edilmiştir. Bu sonuca ulaşılmasının nedeni olarak, Tanrı tasavvurunu etkileyen faktörlerin çok geniş bir alanı kapsaması ve yaşı bu faktörlerden sadece bir tanesi olması ifade edilmiştir.¹⁸¹

Dilmaç ve Çiftçinin 14-18 yaş grubunda Tanrı algısı ve psikolojik sağlamlık üzerine yaptığı araştırmada, yine benzer sonuçlara ulaşılmıştır. 14 yaşında olan ergenlerin diğer yaş gruplarına göre daha olumlu Tanrı tasavvuruna sahip olduğu görülmüştür. Bununla birlikte 14 yaş üzeri ergenlerde ise olumsuz Tanrı tasavvurunun arttığı yönünde sonuç elde edilmiştir.¹⁸²

¹⁸⁰ Said Sami, Çocukluk Dönemi İhmal ve İstismar Yaşantılarının Yetişkinlik Dönemindeki Tanrı Tasavvurları ile İlişkisinde Bilişsel Çarpıtmaların Aracı Rolü, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 152.

¹⁸¹ Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, 212.

¹⁸² Bülent Dilmaç - Ayşenur Çiftçi, "14-18 Yaş Grubunda Tanrı Algısı ile Psikolojik Sağlamlık İlişkisinin İncelenmesi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/1 (Mayıs 2019), 19-20.

Ergenler üzerine yapılan diğer çalışmalarda da benzer sonuçlara rastlamaktayız. Özellikle ergenlik döneminin başlarında Tanrı'ya yönelik algı ve tasavvurlar daha pozitif, ergenlik döneminin sonlarına doğru ise negatif Tanrı tasavvurunda bir artış görülmektedir. Bu durum, ergenlik dönemine geçişte bilişsel yeteneğin gelişmesiyle birlikte, Tanrı ile ilgili önceden öğrenilen bilgilerin tekrar gözden geçirilmesi etkili olmuş olabilir. Ergen, yeni öğrendiği bilgileri içinde yaşadığı bu çalkantılı dönemde yorumlarken bocalama süreci geçirmiş olabilir. Çünkü benlik algısının ve kişiliğin oluştuğu bu evrede Tanrı ile ilgili olan düşüncelerinde değişmesi gayet olası bir durumdur.

Güzel'in Fen lisesi öğrencileri üzerine yaptığı araştırmada, yaş faktörünün Tanrı tasavvuru ile anlamlı bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Özellikle 15 yaş öğrencilerinde, sevgi yönelimli Tanrı tasavvuru 16-17 yaşındakilere göre daha yüksek, korku yönelimli Tanrı tasavvurunun ise daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁸³ Bu durum, ergenliğin ilk yılları ile son yılları arasında bireyin başına gelen olayları algılama şekliyle ilgili olabilir. Hayatın anlamını sorgulamaya başlayan ergen, yaşı ilerledikçe etrafında olan bitenlere yönelik birtakım fikirler geliştirmektedir. Özellikle yakınlarını kaybetme, doğal afetler, ailede meydana gelen maddi ve manevi kayıplar vb. birçok olay artık onun için farklı yorumlanır hale gelebilir. Önceden sevgi yönelimli olarak gördüğü Tanrı, artık korku veren bir Tanrı algısına doğru evrilmiş olabilir.

Memiş'in ergenler üzerine yaptığı araştırmasında, genel olarak yaş ile Tanrı tasavvuru arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ancak sevgi ve merhamet yönelimli Tanrı tasavvurunda 13-14 yaş ile 17-18 yaşındaki öğrencilerin 15-16 yaş aralığındaki öğrencilere göre daha olumlu Tanrı tasavvuruna sahip oldukları tespit edilmiştir.¹⁸⁴ Bu durum, ergenlik döneminin ortalarına gelmesi sebebiyle Tanrı ve din ile ilgili düşüncelerin, ergenin zihninde tam anlamıyla netleşmemesine bağlı olmuş olabilir.

Tanrı tasavvuru üzerine yapılan araştırmalarda, yaş faktörü ile arasında anlamlı bir ilişki olmayan çalışmalarda bulunmaktadır. Koç, Tanrı tasavvuru ile yaş faktörünü incelediği araştırmasında anlamlı bir farklılığa ulaşamadığını ifade etmiştir.¹⁸⁵

¹⁸³ Zeynep Güzel, *"Gençlerde Tanrı tasavvuru ve huzur ilişkisi (Aksaray Abdülhamid Han Fen Lisesi örneği)"*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 53.

¹⁸⁴ Zeynep Cemile Memiş, *"Ergenlerde Ebeveyn Tutumları, Bağlanma Stilleri-Tanrı Tasavvuru İlişkisi: Antalya Örneği"*, (İsparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 60.

¹⁸⁵ Ayşe Koç, *Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 82.

Güler, yetişkinler üzerine yaptığı araştırmasında, yaş faktörü ile Tanrı tasavvuru arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır.¹⁸⁶ Güngördü'nün yaptığı çalışmada da yaş ile Tanrı tasavvuru arasındaki ilişkide her ne kadar farklılık eğilimi gözükse de anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur.¹⁸⁷ Bu sonuçlar, bizi yaşın Tanrı tasavvuruna etki etmediği düşüncesine yönlendirmektedir. Ancak Tanrı ile ilişkili olan aile, okul, çevre, kültür, eğitim vb. faktörler birlikte düşünüldüğünde, konuya daha geniş perspektiften bakma imkânı bulabiliriz.

Literatürde yaş ile Tanrı tasavvuru arasında farklı sonuçlara ulaşılmasının nedeni, araştırmanın çeşitli sosyo-kültürel çevrelerde yapılmış olması olabilir. Ayrıca katılımcıların yetiştiği aile ve çevre ortamı ile küçükken yaşadığı bazı olumsuz yaşam tecrübeleri olabileceği düşünüldüğünde, bu sonuçların farklılaşması gayet olasıdır. Bu konudaki etkenlerin çeşitliliği nedeniyle yaptığımız bu çıkarımların, durumun birkaç yönüne işaret edeceğini düşünüyoruz. Gelecekte yapılacak olan çalışmalar, konunun daha iyi anlaşılmasında katkı sağlayacağı olacaktır.

5.5. Lise Türü ve Tanrı Tasavvuru Arasındaki İlişki

Araştırmada, lise türlerine göre pozitif ve negatif Tanrı tasavvurunda anlamlı farklılıklar beklemekteydik. Elde edilen veriler sonucunda, hipotezimiz kısmen desteklenmiştir. Buna göre İmam-hatip lisesinde okuyan öğrencilerin diğer liselerde okuyan öğrencilere göre pozitif Tanrı tasavvuru oranları, anlamlı şekilde daha yüksektir. Ancak negatif Tanrı tasavvuruna baktığımızda ise lise türleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığını görülmektedir. Asar'ın lise öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. İmam-Hatip lisesine giden öğrencilerin sevgi ve merhamet yönelimli Tanrı tasavvuru, Anadolu lisesine giden öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksektir. Ancak korku ve ceza yönelimli Tanrı tasavvurunda ise anlamlı düzeyde bir farklılık görülmemiştir.¹⁸⁸

İmam-Hatip lisesinde okuyan öğrencilerin pozitif Tanrı tasavvurunun yüksek olması, öncelikle İmam-Hatip lisesine çocuğunu gönderen ailelerin dindar bir kimliğe sahip olması ile ilgili olabilir. Bu durum, öğrencilerin dindar ailede büyümeleri nedeniyle, küçüklüğünden itibaren din anlatımı veya din ile ilgili içeriklerle bir şekilde karşılaşmasını sağlayabilir. Bunun yanında İmam-Hatip müfredatında okutulan derslerin birçoğunun, dini içerikli olmasının da

¹⁸⁶ Özlem Güler, Tanrı' Ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı ve Günahkarlık Duygusu (Yetişkin Örneklem), (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 139.

¹⁸⁷ Melek Güngördü, *Allah'a Atfedilen Özellikler ile Depresyon Arasındaki İlişki Üzerine Bir Çalışma*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 214.

¹⁸⁸ Çiğdem Asar, *Lise Öğrencilerinin Tanrı Tasavvuru ile Değer Yönelimleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Yalova Örneği*, (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 73.

önemli etkisi olduğu söylenebilir. Negatif Tanrı tasavvurunda anlamlı bir farklılaşma görülmemesinin nedeni ise öncelikle örneklem yetersizliği ve çalışmanın benzer sosyo-kültürel çevreye ait öğrenciler üzerine yapılmasından kaynaklı olmuş olabilir. Dini içerikli derslerin az olması, bilgi eksikliği nedeniyle, diğer liselerde okuyan öğrencilerin Tanrı ile ilgili düşüncelerinde net ifadeler kullanmaktan sakınmış olmasına neden olmuş olabilir. Ayrıca diğer liselerde okuyan öğrencilerin ders yoğunluğunun pozitif bilimlere üzerine olması, metafizik alanla ilgili düşüncelerinde daha çekingen davranmalarını sağlamış olabilir.

Yıldız ve Göregen'in lise öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada da yine benzer sonuçlar elde edilmiştir. Lise türleri arasında korku yönelimli Tanrı tasavvuru oranlarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ancak sevgi yönelimli Tanrı tasavvurunda ise Anadolu lisesine giden öğrenciler Anadolu İmam-Hatip ve Meslek Teknik Anadolu lisesine giden öğrencilere göre puanları daha düşüktür.¹⁸⁹ İmam Hatip liseleri dışında eğitim alan öğrencilerin daha çok modern ve seküler bilgilerle donatılması ve yaşamını buna göre şekillendirmesi Tanrı algısını etkiliyor olabilir. Bu da Tanrı'nın özellikleri üzerine düşünüldüğünde, bazı özelliklerinin bireyi kısıtlayıcı olduğu yönünde bir fikre sevk edebilir. Özellikle Tanrı'nın her şeyi bilmesi ve tüm yarattıklarını gözetim altında tutması, bireyin özgürlüğünü kısıtlayan bir durummuş gibi algılanabilir. Bu da, bireyi Tanrı ile ilgili olumsuz duygu ve düşüncelere yönlendirebilir.¹⁹⁰ Sosyal çevrenin bu konudaki rolü yadsınamaz. Özellikle okul arkadaşlığı, bireyin benliğinin ve kişiliğinin gelişiminde çok önemlidir. Diğer liselerde okuyan öğrencilerin, genel itibarıyla dini bilgi düzeyi düşük olduğu varsayılırsa, din ve Tanrı ile ilgili konularda birbirlerini etkilemeleri de muhtemeldir.

Baytemur'un araştırmasında da lise türlerine göre Tanrı tasavvuru puanlarında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Çalışmaya göre İmam hatip lisesi öğrencilerinin Tanrı tasavvurunu yansıtan puanları, diğer lise öğrencilerine göre daha yüksek çıkmıştır. Bunu da öğrencilerin din içerikli eğitim almaları ve dindar aileler tarafından okula gönderilmiş olmaları sebebiyle olabileceğini belirtmiştir.¹⁹¹ İmam Hatip öğrencilerinin diğer lise öğrencileri ile Tanrı tasavvurlarının farklılaşmasının bir diğer nedeni, İmam Hatip öğrencilerinin okulda aldıkları dini eğitimin yanında, anne babaları ve bulundukları çevrenin dine olan yönelimleri olmuş olabilir. Bireyde Tanrı tasavvurunun oluşum süreçlerinde aile ve çevrenin etkisi çok önemlidir.

¹⁸⁹ Yıldız - Feride, "Ergenlerde Tanrı Algısı, Affetme Eğilimi ve Öfke İlişkisi Üzerine Bir Araştırma" 446.

¹⁹⁰ Gülfil, Ateistlerde Ölümsüz Tanrı Algısının Psiko-sosyal Açıdan Değerlendirilmesi, 1296.

¹⁹¹ Baytemur, *Lise Gençliğinde Allah İnancının Gelişimi ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler*, 53-54.

Savrun, lise öğrencilerinin dini bilgi düzeylerine göre Tanrı tasavvurunu incelediği araştırmasında, dini bilgi düzeyi yüksek olan öğrencilerin Allah'ı daha merhametli olarak algıladıkları sonucuna ulaşmıştır. Bu da ağırlıklı din eğitimi veren okullarla vermeyen okullarda okuyan öğrencilerin, pozitif Tanrı tasavvurlarında bir farklılık olduğunu göstermiştir. Ancak, cezalandırıcı Allah tasavvurunda ise anlamlı bir farklılık görülmemiştir.¹⁹²

Tanrı tasavvuru ile lise türü arasında anlamlı ilişki bulunmayan araştırmalarda mevcuttur. Koç, ilahiyat fakültesi öğrencileri ile diğer fakülte öğrencileri arasında yaptığı araştırmasında, ilahiyat fakültesi öğrencileri ile diğer fakültede okuyan öğrencilerin Tanrı tasavvurlarında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır.¹⁹³ Sonucun bu şekilde çıkması, araştırmanın yapıldığı coğrafyada yaşayan insanların çoğunluk olarak belli bir dini inanca sahip olmasından kaynaklı olabilir.

Araştırma, Müslümanların çoğunlukta olduğu coğrafyada yapıldığından Tanrı'ya inanma oranı oldukça yüksektir. Bu durumun lise türlerine göre negatif Tanrı tasavvurunda bir farklılık çıkmamasında önemli rolü olabilir. Diğer liselere giden öğrenciler dini içerikli eğitimi fazla almamış olsalar bile ailelerin dindar bir yapıya sahip olduğunu düşünmekteyiz. Bu da, öğrencilerin Tanrı ile ilgili düşüncelerinin negatif olmaması yönünde etkili olabilir.

5.6. Anne-Babanın Eğitim Düzeyi ile Tanrı Tasavvuru Arasındaki İlişki

Araştırmada, öğrencilerin anne-babalarının eğitim düzeyi ile Tanrı tasavvuru arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuç olarak, sadece negatif Tanrı tasavvuru faktöründe anlamlı farklılık bulunduğunu görülmüştür. Buna göre, anne babası; ilkokul terk, ilkokul-ortaokul, lise ve dengi eğitim düzeyine sahip öğrenciler, anne babası; üniversite/lisans, yüksek lisans veya doktora düzeyinde eğitimi olanlara göre daha negatif Tanrı tasavvuruna sahiptir. Bu sonuç, “anne-babanın eğitim düzeyi ile Tanrı tasavvuru arasında anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki hipotezimizi destekler niteliktedir.

Literatürde bu konu ile ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda, benzer sonuçlar olmakla birlikte farklı bulgulara rastlayan araştırmalarda mevcuttur. Yıldız'ın ilköğretim öğrencileri üzerine yaptığı araştırmasında, çalışmamızla benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Annesi okuma yazma bilmeyen öğrencilerin, annesinin eğitim düzeyi yüksek olan öğrencilere göre korku ve kaygı yönelimli Tanrı tasavvuru oranları daha yüksek çıkmıştır. Ancak aynı fark babanın eğitim

¹⁹² Savrun, *14-18 Yaş Arası Lise Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru Ağrı Örneği*, 78.

¹⁹³ Koç, *Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı*, 83.

düzeyi ile korku ve kaygı yönelimli Tanrı tasavvuru arasında bulunamamıştır.¹⁹⁴ Bu, çocuk yetiştirmede kültürel olarak annenin daha etkin olması nedeniyle olabilir.

Annenin çocuğun Tanrı tasavvurunun oluşma sürecindeki etkisi oldukça önemlidir. Yapılan çalışmalarda, anne çocuğuyla güvenli bağlanma gerçekleştirdiğinde bu durum, Tanrı tasavvurunun da o yönde şekillenmesine etki ettiğini gösteriyor.¹⁹⁵ Bağlanma kuramında anne ile çocuk arasındaki bağın ilerleyen yaşlarda birçok faktör üzerinde etkili olabileceği ifade edilmiştir. Bu da, bize annenin bu süreçteki rolünün ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Tanrı tasavvurunun oluşumunu etkileyen faktörler arasında anne-baba her zaman baş roldedir. Çavdar'ın yaptığı araştırmada annelerini otoriter ve baskıcı olarak algılayan bireylerde negatif Tanrı tasavvurunun daha yüksek olduğu görülmüştür.¹⁹⁶ Bu durum annenin çocuğun Tanrı algısındaki rolünün ne kadar önemli olduğunu bize göstermektedir.

Gündüz'ün çalışmasında da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Annesi ilkokul mezunu olan katılımcıların, annesinin eğitim düzeyi daha yüksek olanlara göre Tanrı tasavvuru daha negatif çıkmıştır. Aynı şekilde babanın eğitim seviyesi arttıkça katılımcılarda Allah'tan korkma yönelimi azalma göstermiştir.¹⁹⁷ Aynı şekilde Yıldıoğan'nın mülakat yöntemiyle yaptığı araştırmada, anne babalarının eğitim düzeyi düşük olan çocukların Tanrı ile ilgili olumsuz ifadeleri daha çok kullandıkları tespit edilmiştir.¹⁹⁸ Bu, anne babanın eğitim seviyeleri arttıkça Tanrı hakkındaki bilgilerinin artması nedeniyle olabilir. Ayrıca eğitim seviyesi yüksek olan bir ailenin din ve Tanrı anlatımı pedagojik olarak daha sağlıklı bir yapıda ilerleyebilir. Ebeveynlerin bilgi düzeyleri, din gibi hassas bir konuda örneklik olma açısından oldukça önemlidir.

Memiş'in farklı lise öğrencilerinden oluşan bir grupta yaptığı araştırmasında, anne-babanın eğitim düzeyi ile pozitif Tanrı tasavvuru arasında anlamlı bir farklılaşma görülmüştür. Ancak negatif Tanrı tasavvurunda bu farklılaşma görülmemiştir. Buna göre anne-babanın eğitim düzeyi düştükçe öğrencilerin Tanrı tasavvurlarının daha pozitif olduğu tespit edilmiştir.¹⁹⁹ Bu durum, anne-babanın eğitim düzeyi ile Tanrı hakkındaki bilgi düzeylerinin farklılaşmasından

¹⁹⁴ Mualla İpek Yıldız, *İlköğretim Öğrencilerinin Tanrı İmgesinin Belirlenmesi ve Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 104-111.

¹⁹⁵ Bulut - Yıldız, "Tanrıya Bağlanma Biçimlerinin Beş Faktör Kişilik Özelliklerine Göre Yordanması", 82.

¹⁹⁶ Yasemin Çavdar, *Tanrı Tasavvuru, Psikolojik İyi Oluş ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişki Üzerine Nicel Bir Araştırma*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 67.

¹⁹⁷ Fatma Gündüz, *Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım*, (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 45.

¹⁹⁸ Çiğdem Yıldıoğan, *7-12 yaş arası çocuklarda Tanrı tasavvuru Kırşehir/Çiçekdağı ilçesi örneği*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 65.

¹⁹⁹ Memiş, *Ergenlerde Ebeveyn Tutumları, Bağlanma Stilleri-Tanrı Tasavvuru İlişkisi: Antalya Örneği*, 64-67.

kaynaklı olabilir. Her ne kadar anne-baba bildiğimiz anlamda yüksek düzeyde bir okul okumamış olsa da bir dini inanca sahip olduğu düşünöldüğönde, din ve Tanrı hakkındaki bilgi düzeylerinin iyi durumda olduğu varsayılabılır. Bu da öğrencilerin Tanrı ile ilgili ifadelerinde daha olumlu bir tablo çizmesine neden olmuş olabilir.

SONUÇ

Tanrı tasavvuru belli bir dini inanca sahip olan her insanda ortaya çıkan bir durumdur. Özellikle geçmişten günümüze ilkel diyebileceğimiz dinlerden semavi dinlere kadar dini inançların temelinde Tanrı tasavvuru olduğunu söyleyebiliriz. İnsan, bu tasavvuru bebeklikten itibaren zihinsel gelişimine paralel olarak aile, sosyal çevre ve bazı faktörlerin etkisiyle oluşturmaktadır. Araştırmamız insanın gelişim evrelerinde önemli rol oynayan ergenlik dönemi özelinde bu konuyu ele almıştır. Bireyde fizyolojik ve psikolojik değişimlerin yaşandığı, kimlik algısının ve benlik saygısının oluşmaya başladığı ve yetişkinliğe bir geçiş aşaması olan bu çalkantılı dönemde, ergenlerin dini inanç ve Tanrı tasavvuru gelişimi önem arz etmektedir.²⁰⁰

Tanrı inancı ve algısının insan hayatının birçok yerinde etkisini görebiliyoruz. Ancak bu araştırmada özellikle öz düzenleme ve yaşam memnuniyeti ile olan ilişkisini ortaya koymayı amaçladık. Tanrı tasavvuruyla ilgili olabilecek bazı değişkenlerin ergenlerin hayatında ne gibi etkilerinin olduğu konusu da özellikle literatüre yapacağı katkı ve bireysel ve toplumsal hayatta ergenlerin Tanrı tasavvurlarının gelişimi ile ilgili fikir vermesi açısından oldukça önemlidir.

Araştırmada, Lise öğrencilerinde öz düzenleme, yaşam memnuniyeti ve Tanrı tasavvuru arasındaki ilişki incelenmiştir. Bununla birlikte yaş, cinsiyet, lise türü ve anne babanın eğitim durumu gibi demografik değişkenlerin öz düzenleme, yaşam memnuniyeti ve Tanrı tasavvuru arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Veri toplama sürecinde Öz Düzenleme Ölçeği, Yaşam Memnuniyeti Ölçeği ve Allah Tasavvuru Ölçeklerini kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin analiz sonuçlarını şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Analiz sonuçlarına göre Pozitif Tanrı tasavvuruna sahip öğrencilerin yaşam memnuniyeti oranları ile ilgili anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Buna göre pozitif Tanrı tasavvuruna sahip ergenlerde yaşam memnuniyet düzeyleri daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
2. Negatif Tanrı tasavvuruna sahip öğrencilerin yaşam memnuniyeti oranları ile ilgili anlamlı ilişki tespit edilememiştir. Buna göre negatif Tanrı tasavvuruna sahip ergenlerin yaşam memnuniyeti düzeyleri arasında herhangi bir farklılığa rastlanılmamıştır.

²⁰⁰ Yapıcı, "Müslüman Türk Kültüründe İnanç Gelişimi (Bir Model Denemesi)", 104-105.

3. Pozitif Tanrı tasavvuru ile öz düzenleme arasında anlamlı bir ilişki görülmüştür. Bu sonuç, lise öğrencilerinde pozitif Tanrı tasavvuruna sahip olmanın, öz düzenleme becerilerindeki artışa etkisi olduğunu göstermektedir.
4. Negatif Tanrı tasavvuru ve öz düzenleme arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç ise bize negatif Tanrı tasavvuruna sahip olan lise öğrencilerinin öz düzenleme becerilerinde bir azalma olduğunu ifade etmektedir.
5. Cinsiyet dağılımına göre pozitif Tanrı tasavvurunda anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Buna göre kızların erkeklere göre daha pozitif Tanrı tasavvuruna sahip olmalarına yönelik anlamlı bir farklılık oluşmamıştır.
6. Cinsiyet dağılımına göre negatif Tanrı tasavvurunda anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre erkeklerin negatif Tanrı tasavvurlarının, kızlara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür.
7. Yaş faktörü ile pozitif Tanrı tasavvuru arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Ancak negatif Tanrı tasavvuru ile yaş faktörü arasında anlamlı bir ilişki görülmüştür. Ayrıca yapılan regresyon analizinde de erkeklerde yaşı yüksek olmasının, negatif Tanrı tasavvurunu yordadığı görülmüştür. Buna göre, lise öğrencilerinde yaş arttıkça negatif Tanrı tasavvurunda anlamlı bir artış görülmüştür. Ancak yaşı azalmasıyla Tanrı tasavvuru arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
8. Sınıf türlerine göre pozitif ve negatif Tanrı tasavvurunda güçlü düzeyde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmasa da Lise 4. Sınıfa giden öğrencilerin Lise 1. Sınıfa giden öğrencilere göre daha negatif Tanrı tasavvuruna sahip olduğu görülmüştür.
9. Lise türüne göre pozitif Tanrı tasavvurunda anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Özellikle İmam-Hatip lisesinde okuyan öğrencilerin diğer liselerde okuyan öğrencilere göre pozitif Tanrı tasavvuru oranları daha yüksektir. Ancak negatif Tanrı tasavvuruna baktığımızda ise lise türleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığını görmektedir.
10. Anne ve babalarının eğitim düzeyine göre Tanrı tasavvuru arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuç olarak sadece negatif tanrı tasavvuru faktöründe anlamlı farklılık bulunduğunu görülmüştür. Buna göre, anne babası; ilkökul terk, ilkökul-ortaokul, lise ve dengi eğitim düzeyine sahip öğrenciler, anne babası;

üniversite/lisans, yüksek lisans veya doktora düzeyinde eğitimi olanlara göre daha negatif Tanrı tasavvuruna sahip olduğu bulgulanmıştır.

Sonuç itibariyle öz düzenleme, yaşam memnuniyeti ve Tanrı tasavvuru arasında ilişkiyi konu edindiğimiz araştırmada temel hipotezlerimizin bir kısmı desteklenmekle birlikte bir kısmı desteklenmediği görülmüştür.

Öz düzenleme, yaşam memnuniyeti ve Tanrı tasavvuru üzerine Türkiye’de herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Yapılan literatür incelenmesinde yurt dışında da bu konu ile ilgili araştırmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Araştırmanın verdiği sonuçları daha iyi anlamlandırabilmek adına bu konu üzerine yapılan çalışmalar katkı sağlayıcı olacaktır.

Araştırma ergenler üzerine yapıldığı için belli bir yaş aralığını kapsamaktadır. Özellikle diğer yaş aralıklarında yapılacak araştırmalar konuya bütüncül bakmamıza yardımcı olacaktır.

Yapılan araştırma özelinde sadece öz düzenleme, yaşam memnuniyeti ve Tanrı tasavvuru arasındaki ilişki incelenmiştir. Tanrı tasavvuru ile ilgili olabilecek diğer değişkenler arasındaki ilişki üzerine araştırmalar yapılması gerekmektedir.

Araştırmanın yapıldığı coğrafyanın çoğunluğu, Müslüman bireylerden oluşmaktadır. Tanrı tasavvuru ile ilgili daha kapsamlı bilgiye ulaşabilmek adına diğer dini kültürlerle kıyaslamalı çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akın, Ahmet – Yalnız, Abdullah. “Yaşam Memnuniyeti Ölçeği (YMÖ) Türkçe formu: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 14/54 (2015), 95-102. <http://dx.doi.org/10.17755/esosder.68461>
- Akyüz, Züleyha. *Gençlerde Benlik Saygısı ve Tanrı Tasavvuru*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Albayrak, Ahmet. *Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği*, Uludağ: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Alakoç, Devlet vd. “Özdüzenleme Becerilerini Desteklemede Okul Öncesi Öğretmenlerinin İnançları: Özdüzenleme Bilgi, Tutum Ve Öz Yeterlik Ölçeği Türkçe’ye Uyarlama Çalışması”. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 24/2 (Eylül 2023), 1324-1350. <https://doi.org/10.17679/inuefd.1170178>
- Apaydın, Halil. "Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 / 12-13 (Nisan 2001), 319-337.
- Arı, Ramazan vd., *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Konya: Mikro Yayınları.
- Asar, Çiğdem. *Tanrı Tasavvuru ve Değerler*, Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2021.
- Asar, Çiğdem. *Lise Öğrencilerinin Tanrı Tasavvuru ile Değer Yönelimleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Yalova Örneği*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Aybey, Salih. “Ailenin Dini Değerleri Aktarmadaki Rolü ve Bu Süreçte Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/2, (2018), 544-560.
- Aydın, Betül. “Benlik Kavramı ve Ben Şemaları”. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 8/8 (Ekim 2013), 41-47. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruaebd/issue/363/2026>
- Aytar, Abide Güngör vd., “Anne Kişiliği ve Çocuğun Mizaç Özelliği”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/3 (2014), 237-250. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/202505>
- Ayten, Ali. *Psikoloji ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Bacanlı, Hasan. “Tanrı ve Peygamber Kavramları”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (İstanbul: 1995/2).

- Bahadır, Abdülkerim. *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Bahadır, Abdülkerim. "Ergen Kişiliği Bağlamında Din-Kişilik İlişkisi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/14 (2002), 111-123.
- Bayraktar, M. Faruk. "Ailenin Eğitim Görevi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 2, (1995), 117-142.
- Bayraktutar, Merve. *İmam Hatip Lisesi Öğrencileri Örnekleminde Dini Başa Çıkma ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Baytemur, Kevser. *Lise Gençliğinde Allah İnancının Gelişimi ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Bingöl, Orhan. "Genel Bağlılarıyla Sosyal Hizmet ve Toplum", *Mavi Atlas* 5 (Ekim 2015) 69-77, <https://doi.org/10.18795/ma.5394>.
- Bland D. Earl. "An Appraisal of Psychological & Religious Perspectives of Self-Control". *Journal of Religion and Health* 47/ 1 (Mart 2008), 4-16. <https://www.jstor.org/stable/40344418>
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2000.
- Bulut, Meryem Berrin. Yıldız, Murat. "Tanrıya Bağlanma Biçimlerinin Beş Faktör Kişilik Özelliklerine Göre Yordanması". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44/1, (Haziran 2018), 79-98.
- Bowlby, John. *Bağlanma*, çev. Tuğrul Veli Soylu, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012.
- Canan, Sinan – Acungil, Mustafa. *Dijital Gelecekte İnsan Kalmak*, İstanbul: Tutukitap, 2. Baskı, 2018.
- Burger, Jerry M. *Kişilik*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Caballero, Adriana vd., "Mechanisms contributing to Prefrontal Cortex Maturation during Adolescence". *Neurosci Biobehav Rev.* 70, (Kasım 2016), 4–12.
- Ceyhan, Şafak. *Konservatuvar Ortaokul Devresi Flüt Öğrencilerinin Çalgı Öğrenme Sürecine Albert Bandura'nın Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Yaklaşımlar* Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanatta Yeterlilik Tezi, 2019.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Chamberlain, Kerry. – Zika, Sheryl. "Religiosity, Life Meaning and Wellbeing: Some Relationships in a Sample of Women". *Journal for the Scientific Study of Religion* 27/3 (September 1988), 411-420.

Chess Stella - Thomas Alexander. *Temparament Theory and Practice*, New York: Brunner/Mazel, 1996.

Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019.

Cüceloğlu, Doğan. *İçimizdeki Çocuk*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001.

Clark, Walter Houston. “Çocukluk Dönemi Dini”, çev. Neda Armaner, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/01, (1981), 175-185.

CRESWELL John Ward. *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, çev. ed. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013.

Csikszentmihalyi, Mihaly. *Mutluluk Bilimi*, çev. Barış Satılmış. Ankara: Buzdağı Yayınevi, 2021.

Çamur, Demet Zihni. *Cloninger’in Mizaç ve Karakter Envanteri ile Akıskal’ın Temps-A Ölçeğine Göre Mizaç Özellikleri ile Ağrı Eşiği ve Toleransı Arasındaki İlişki*. İstanbul: Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıpta Uzmanlık Tezi, 2016.

Çayır, Celal. “Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma”, *Bilimname: Düşünce Platformu* 2/27 (2014), 59-88.

<https://bilimname.erciyes.edu.tr/sayilar/201402/20140203.pdf>

Celal Çayır, “Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2, (2013), 25-60.

https://isamveri.org/pdfdrg/D02042/2013_2/2013_2_CAYIRC.pdf

Çavdar, Yasemin. *Tanrı Tasavvuru, Psikolojik İyi Oluş ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişki Üzerine Nicel Bir Araştırma*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Çetin, Özer. “Erich Fromm’da Tanrı Tasavvuru”. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/3 (Aralık 2018), 75-98. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/41986/441149>

Çın, Ahmet. “İlk Çocukluk Döneminde Çocuğun Din Eğitimi ve Ailenin Din Eğitimine Etkisi (Diyarbakır Örneği)”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 19/74 (Nisan 2020), 692-709.

Jacob Cohen, *Statistical Power Analysis for The Behavioral Sciences*, (Newyork, Routledge, 2nd Edition, 1988.

Dalfidan, Büşra. *Tanrı Tasavvuru ve Mutluluk İlişkisi*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

- Demirkan, Fatma Sağlam. “Yetişkin Kronik Hastalarda Allah’a Bağlanma, Duygu Durumu ve Yaşam Memnuniyeti İlişkisi”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2020), 449-482. <https://doi.org/10.46353/k7auifd.712455>
- Desmond, Scott A. vd. “Religion, Self Control, and Substance Use” *Deviant Behavior* 34/5 (May 2012), 384–406. <https://doi.org/10.1080/01639625.2012.726170>
- Dilmaç, Bülent – Çiftçi, Ayşenur. “14-18 Yaş Grubunda Tanrı Algısı ile Psikolojik Sağlamlık İlişkisinin İncelenmesi”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/1 (Mayıs 2019), 14-28. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/736147>
- Düzgüner, Sevde. *Dine Psikolojik Yaklaşımda Değişimin Dinamikleri*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Eker, Cevat. “Öz-Düzenlemeli Öğrenme Modellerine Karşılaştırmalı Bir Bakış”. *Journal of Turkish Studies* 9/8 (Ocak 2014), 417-433. <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=7222>
- Fromm, Erich. *Erdem ve Mutluluk*, çev. Ayda Yörükcan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 1994.
- Forsyth, James. *Psikolojik Din Kuramları*, çev. Metin Güven, ed. Mustafa Ulu, Kayseri: Kimlik Yayınları, 2007.
- Fox, Emily – Riconscente, Michelle. “Metacognition and Self-Regulation in James, Piaget, and Vygotsky”. *Educational Psychology Review* 20/4 (December 2008), 373-389. 10.1007/s10648-008-9079-2
- Freud, Sigmund. *Uygarlık, Din ve Toplum*, çev. Selçuk Budak, Ankara: Öteki Yayınları, 1997.
- Gander, Mary J. – Gardiner, Harry W., *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, çev. Ali Dönmez vd., (Ankara: İmge Kitapevi Yayınları 2007).
- Frijns, Michiel. *Determinants of Life Satisfaction*. Holland: Maastricht University, School of Business and Economics, Published Final Thesis, 2010. https://www.academia.edu/1183520/DETERMINANTS_OF_LIFE_SATISFACTION
- Geçgin, Ercan. *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi*, Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Gevrekci, Aslıhan vd. *Çocuğumuzun Ruh Sağlığında Önemli Aktörler*. Ankara: Neyir Matbaacılık, 2017.

Göregen, Feride - Yıldız, Mualla. "Ergenlerde Tanrı Algısı, Affetme Eğilimi ve Öfke İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". *Dini Araştırmalar* 24 / 61 (Aralık 2021), 427-458. <https://doi.org/10.15745/da.1005027>.

Güler, Abdurrahim – Tacoğlu, Tuğça Poyraz. "Amerika’da Yaşayan Kültürlerde Etnik, Kimlik Kültürleşme, Dindarlık ve Bunların Yaşam Memnuniyetine Etkisi". *Akademik Bakış Dergisi* 63, (Ekim 2017), 59-70. <https://dergipark.org.tr/en/pub/abuhbsd/issue/35955/403421>

Güler, Çağatay – Çobanoğlu, Zakir. *Sosyal Çevre*, (Ankara: Aydoğdu Ofset, Birinci Basım, 1994.

Güler, Özlem. *Tanrı’ ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı ve Günahkarlık Duygusu (Yetişkin Örneklem)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Gülfil, Derya. "Ateistlerde Ölümsüz Tanrı Algısının Psiko-sosyal Açısından Değerlendirilmesi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8/2 (Haziran 2019), 1289-1312. <https://doi.org/10.15869/itobiad.489478>

Güloğlu, Berna – Gül, Aydın. İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Öğrenilmiş Güçlülük ve Otomatik Düşünce Biçimi Arasındaki İlişki, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33/33 (2007), 157-168. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunefd/issue/7805/102349>

Gündüz, Fatma. *Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Güngördü, Melek. *Allah’a Atfedilen Özellikler ile Depresyon Arasındaki İlişki Üzerine Bir Çalışma*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Gürses, İbrahim– Kılavuz, M. Akif. "Ericson’un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişimin Önemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2, (2011), 153-161.

Gürses, İbrahim. "Din Eğitimi Kişilik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (Haziran 2007), 79-122. <https://dergipark.org.tr/en/pub/uluifd/issue/13485/162922>

Güzel, Zeynep. "Gençlerde Tanrı tasavvuru ve huzur ilişkisi (Aksaray Abdülhamid Han Fen Lisesi örneği)". Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Green, Morgan – Elliott, Marta. "Religion, Health, and Psychological Well-Being". *Journal of Religion and Health* 49/2 (June 2010), 149-163. <https://www.jstor.org/stable/20685259>

- Krejcie, Robert V. – Morgan, Daryle W. “Determining Sample Size for Research Activities”. *Educational and Psychological Measurement* 30/3 (1970), 607–610. <https://doi.org/10.1177/001316447003000308>
- George, Darren – Mallery, Paul. *IBM SPSS Statistics 26 Step By Step: A Simple Guide and Reference*. Newyork: Routledge, 16nd Edition 2019.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Memiş, Zeynep Cemile. “Ergenlerde Ebeveyn Tutumları, Bağlanma Stilleri-Tanrı Tasavvuru İlişkisi: Antalya Örneği”. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- McCullough, Michael E. – Carter, Evan C. “Religion, self-control, and self-regulation: How and why are they related”. *American Psychological Association* 1 (2013), 123-138. <https://doi.org/10.1037/14045-006>
- Shariff, Azim F.– Norenzayan, Ara. “Mean gods make good people: Different views of God predict cheating behavior”. *International Journal for the Psychology of Religion*, 21/2 (April 2011), 85-96. <https://doi.org/10.1080/10508619.2011.556990>
- Hacıkeleşoğlu, Hızır - Karaca, Faruk. “Ebeveyn Tutumlarının Tanrı Tasavvuru ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* -/53 (Haziran 2021), 195-236. <https://doi.org/10.21054/deuifd.895310>.
- Hacıkeleşoğlu, Hızır. *Ebeveyn Tutumları ve Kişilik Özelliklerinin Tanrı Tasavvuru ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Hacıkeleşoğlu, Hızır. “Pozitif Şemalar İle Tanrı Tasavvuru ve Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”. *Hitit İlahiyat Dergisi* 22/1 (Haziran 2023), 73-102. <https://doi.org/10.14395/hid.1248630>.
- Haldun, İbn-i. *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Hayta, Akif. Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı tasavvuru Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme, *Değerler Eğitimi Dergisi* 8/20, (Aralık 2010), 39-79.
- Hayta, Akif. *Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2017. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Hayta, Akif. “Anneden Allah’a: Bağlanma Teorisi ve İslâm’da Allah Tasavvuru”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/12, (2006), 29-63.

- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 10. Basım, 2013.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2. Basım 2016.
- İpek, Muammer. “İslam Kültürü Açısından Çevre-İnsan Kültürü Üzerine”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/3, (2014), 227-240.
- Jung, Carl Gustav. *Analitik Psikoloji*. çev. Erol Güngör. İstanbul: Payel Yayınları, 2006.
- Jung, Carl Gustav. *Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri*. çev. Kamuran Şipal. İstanbul: Cem Yayınevi, 1998.
- Jung, Carl Gustav. *Anılar, Düşler, Düşünceler*. çev. İris Kantemir. Can Yayınları, 2009.
- Jung, Carl Gustav. *Keşfedilmemiş Benlik*. çev. Canan Ener Sılay. İstanbul: İlhan Yayınevi, 1999.
- Karaçalı, Mesture - Korkmaz, Sezai. “Psikolojik İyi Oluş, Yaşamda Anlam ve Dindarlık Arasındaki İlişkiler”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Aralık 2023), 128-147. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2023.9.2.01>.
- Kartopu, Saffet. “Yaşamı Sürdürme Nedenlerinin Tanrı Algısıyla İlişkisi”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/2, (2014), 887-903.
- Kaya, Mahmut. “Tasavvur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Karslı, Necmi. "Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık İlişkisi: Trabzon İlahiyat Örneği". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2019), 173-205. <https://doi.org/10.32950/rteuifd.549409>
- Koç, Ayşe. *Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Koç, Mustafa. “Din Psikolojisi Araştırmalarında Ergenlik Dönemi Üzerine Türkçe Yapılan Çalışmalarla İlgili Bir Literatür İncelemesi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2005), 41-69.
- Korkmaz, Nuran Erdoğan. “Tanrıya Bağlanma ve Psikolojik İyi Olma”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 6/12 (2012), 95-112. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/20188/mod_resource/content/1/A.1.%20Tanr%C4%B1ya%20Ba%C4%9Flanma%20ve%20Psikolojik%20C4%B0yi%20Olma.pdf

- Kökçü, Hamza. *Üniversite Öğrencilerinde Aile İçi Dini Aktiviteler Dini Tutum ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki*, İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Kısa, Cihad. *Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2013. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Koç, Mustafa. “Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi”, *Ekev Akademi Dergisi* 9/25, (2005), 75-88.
- Kulu, Ayten Uzun. *Ortaokul öğrencilerinde umut, iyimserlik ve Allah tasavvuru ilişkisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kurt, Adile Aşkın. (ed.). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 1. Basım, 2013.
- Leondari, Angeliki – Gialamas, Vasilios. “Religiosity and Psychological Well-Being”. *International Journal of Psychology* 44/4 (August 2009), 241–248. <https://doi.org/10.1080/00207590701700529>
- Laurin, Kristin vd. “Divergent Effects of Activating Thoughts of God on Self-Regulation” *Journal of Personality and Social Psychology* 102/1 (October 2011), 4-21. <https://doi.org/10.1037/a0025971>
- Onay, Ahmet. “Batı’da Sosyal Çevre ve Din, Danimarka’da Müslüman Türk Toplumu”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/33, (Haziran 2017), 139-170.
- Orhan, Filiz – Dağcı, Abdullah. “Ergenlikte Dini Kimliğin İnşası: Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2015), 116-132.
- Oruç, Cemil. “Erken Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* (Ankara: 2013/8).
- Özbaydar, Belma. *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Baha Matbaası, 1970.
- Özer, Esin. “Mesleki Ve Teknik Lise Öğrencilerinde Temel Benlik Değerlendirmesi ve Öz-Düzenleme Arasındaki İlişki / The Relation Between Core Self Evaluation and Self Regulation In Students Who Study Vocational And Technical High Schools”, *Asya Öğretim Dergisi* 4/2 (Aralık 2016), 11-22. <https://dergipark.org.tr/en/pub/aji/issue/31254/340366>
- Özer, Melek – Özlem, Özsoy Karabulut. “Yaşlılarda Yaşam Doyumu”. *Turkish Journal of Geriatrics* 6/2 (2003), 72-74. http://www.geriatri.dergisi.org/uploads/pdf/pdf_TJG_146.pdf

- Piaget, Jean. *Çocukta Zihinsel Gelişim*, çev. Hasan Portakal, İstanbul: Cem Yayınevi, 1999.
- Piaget, Jean. *Çocuğun Gözüyle Dünya*, çev. İsmail Yerguz, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2013.
- Piaget, Jean. *Çocuğun Ahlaki Yargısı*, çev. İdil Dünder, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, Birinci Basım, 2015.
- Plotnik, Rod. Psikoloji'ye Giriş, çev. Tamer Geniş, İstanbul: Kaknüs Yayınları 2009.
- Pintrich, Paul R. "The Role of Motivation in Promoting and Sustaining Self-Regulated Learning", *International Journal of Educational Research* 31/6 (1999), 459-470. [https://sci-hub.se/10.1016/s0883-0355\(99\)00015-4](https://sci-hub.se/10.1016/s0883-0355(99)00015-4)
- Rounding, Kevin vd. "Religion Replenishes Self-Control". *Psychological Science* 23/6 (June 2012), 635-642. <https://www.jstor.org/stable/41489750>
- Ryff, Carol D., "Happiness Is Everything or Is It? Explorations on the Meaning of Psychological Well-Being", *Journal of Personality and Social Psychology* 57/6 (1989), 1069-1081. https://www.academia.edu/36709109/Happiness_Is_Everything_or_Is_It_Explorations_on_the_Meaning_of_Psychological_Well_Being
- Sami, Said. *Çocukluk Dönemi İhmal ve İstismar Yaşantılarının Yetişkinlik Dönemindeki Tanrı Tasavvurları ile İlişkisinde Bilişsel Çarpıtmaların Aracı Rolü*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024. 152. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Santrock, John W., *Yaşam Boyu Gelişim*, çev. Galip Yüksel, (Ankara: Nobel Yayınları 2018).
- Sağır, Rukiye. *Ergenlerde Dindarlık, Öz Denetim ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Sağlam, İsmail. "Bazı Öğrenme Kuramları ve Din öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2009/2).
- Savrun, Meryem. *14-18 Yaş Arası Lise Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru Ağrı Örneği*, Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Sayar, Kemal - Tüzün, Olcay. "Bağlanma Kuramı ve Psikopatoloji", *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi* 1/19, (2006), 24-39.
- Seyhan, Beyazıt Yaşar. "Üniversite Öğrencileri Örneklemine Dua Tutumu ve Tanrı Tasavvuru". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/ 2 (2014), 175-204. https://isamveri.org/pdfdr/D03296/2014_2/2014_2_SEYHANBY.pdf

Schunk, D. H - Zimmerman, B. J. “Influencing children’s self-efficacy and self-regulation of reading and writing through modeling”. *Reading and Writing Quarterly* 23/1 (December 2006), 7-25. <https://doi.org/10.1080/10573560600837578>

Spates, C. Richard – Kanfer, Frederick. “Self-monitoring, self-evaluation, and self-reinforcement in children's learning: A test of a multistage self-regulation model”, *Behavior Therapy*. 8/1 (1977), 9-16. https://www.researchgate.net/publication/223060466_Self-monitoring_self-evaluation_and_self-reinforcement_in_children%27s_learning_A_test_of_a_multistage_self-regulation_model_1

Şahin, Adem. “Ergenlerde Dindarlık- Benlik Saygısı İlişkisi”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/19 (Ağustos 2005), 187-198. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/neuifd/issue/19701/210443>

Şahin, Zuhâl Ağılkaya. "2015 Uluslararası Din Psikolojisi Derneği (IAPR) Kongresi". *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 1 (2015), 115-124. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/379750>

Vergote, Antonie. “Ergenlikte Din”, çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/01 (1981), 583-592.

Winnicott, Donald Woods. *Başlangıç Noktamız Ev*, çev. Nüket Diner, Nur Nirven, (İstanbul, Pinhan Yayıncılık 2014).

Lev Vygotsky, *Düşünce ve Dil*, çev. Semih Koray, Ankara: Kaynak Yayınları, 1985.

TDK. Erişim 26 Ağustos 2024. <http://sozluk.gov.tr>

TUİK, Türkiye İstatistik Kurumu. *Yaşam Memnuniyeti Araştırması* (Şubat 2022). https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/yasam_memnuniyeti_arastirmasi_2021.pdf

Tümekaya, Songül. “Ailesi Yanında ve Yetiştirme Yurdunda Kalan Ergenlerin Umutsuzluk Düzeylerinin Karşılaştırılması” *Türk Eğitim Bilimler Dergisi* 3/4, (Aralık 2005), 444-459.

Uslu, Helin Aburşu. *Çocuk ve Ergenlerde Yıkıcı Duygudurumu Düzenleyememe Bozukluğu ile Majör Depresif Bozukluğun Klinik, Mizaç ve Uyku Özelliklerinin Karşılaştırılması*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıpta Uzmanlık Tezi, 2024.

Uslu, Nurefşan Bulut. “Farabî ve Aristoteles’te Mutluluk Ahlâkı”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2 (Temmuz 2018), 469-480. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kusbd/issue/38953/410223>

Uysal, Veysel vd. “Ergenlerin Tanrı Algılarıyla Sosyal Kaygı ve Umut Düzeyleri Arasındaki İlişkiler”, *Öneri Dergisi* 11/42 (Ağustos 2014). <https://doi.org/10.14783/od.v11i42.5000065534>

Üredi, Işıl– Üredi, Lütfi. “İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Öz-düzenleme Stratejileri ve Motivasyonel İnançlarının Matematik Başarısını Yordama Gücü”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/2 (Ocak 2014), 250-260.

Yapıcı, Asım. “Müslüman Türk Kültüründe İnanç Gelişimi (Bir Model Denemesi)”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Din Psikolojisi Özel Sayısı* (Nisan 2016), 83-113. <https://doi.org/10.21054/deuifd.282806>

Yapıcı, Asım. *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Soysyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Kitapevi, 1. Basım, 2007.

Yapıcı, Asım. “Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”. *İlahiyat Akademi* 12 (Aralık 2020), 1-44. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ilak/issue/58981/798713>

Yaşın, Tuğba. *Kişilik Özellikleri ve Psikolojik Sermayenin Psikolojik İyi Oluş, Akış Deneyimi, İş Tatmini ve Çalışan Performansına Etkileri*, Ankara: Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016. <http://acikerisim.baskent.edu.tr/bitstream/handle/11727/2490/10114328.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012).

Yıldız, Mualla İpek. *İlköğretim Öğrencilerinin Tanrı İmgesinin Belirlenmesi ve Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Yıldız, Murat. *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları, 2007.

Yıldız, Murat – Ünal, Vehbi. “Tanrı Tasavvuru ile Engelliliğe Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişki”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/4 (Ağustos 2017), 8-21. <https://doi.org/10.15869/itobiad.329846>

Yıldıoğan, Çiğdem. *7-12 Yaş Arası Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Kırşehir/Çiçekdağı İlçesi Örneği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Yüce, Fatma. *Gençlerde Dini Yönelim ve Kişilik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Zurnacı, Şükran Öztürk. *İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinde Allah Tasavvuru*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

EKLER

EK: 1 KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Değerli Öğrenciler

Bu anket, lise öğrencilerinin Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı/Allah Tasavvurları arasındaki ilişki hakkında bilgi toplamak amacıyla “Tanrı Tasavvuru Ölçeği” “Öz Düzenleme Ölçeği” ve “Yaşam Memnuniyeti Ölçeği” temel alınarak hazırlanmıştır.

Anket formunda yer alan sorulara, içtenlikle cevap vermeniz sonuçların tutarlılığı ve bilimselliği açısından çok önemlidir.

Katılımınız için teşekkür ederiz.

1) Cinsiyet: Erkek () Kadın ()

2) Yaş (.....)

3) Okul Türü: İmam Hatip Lisesi () Anadolu Lise ()

4) Sınıf Düzeyi: 9. Sınıf () 10.sınıf () 11. sınıf () 12.sınıf()

EK: 2 TANRI TASAVVURU ÖLÇEĞİ

Aşağıdaki ifadelere ne oranda katılıp katılmadığınızı lütfen işaretleyiniz.		Kes inli kle ru m	Ka tıl mı yo ru m	Ka ra rsı zı m	Ka tılı yo ru m	Kes inli kle yo ru m	Ka tılı yo ru m
1	Evrendeki her şeyi yaratan Allah'tır.						
2	Allah bana iyi bir ana-baba gibi yol gösterir.						
3	Yanlış yaptığım zaman Allah benden yüz çevirir.						
4	Allah'ın sesi bana ne yapacağımı söyler.						
5	Allah bana daima vakit ayırır.						
6	Olayları içinden çıkılmaz hale getirsem bile Allah'ın onları düzelterek bilirim.						
7	Allah'ı ruhumun derinliklerinde hissedebilirim.						
8	Allah beni ancak görevimi mükemmel bir şekilde yaptığımda sever.						
9	Dua etsem bile Allah'tan yardım gelmez.						
10	Allah daima benimle beraberdir ve bana nereye gideceğimi gösterir.						
11	Allah insanların yapıp ettiklerine çok fazla müdahale etmez.						
12	Yardım istediğimde Allah bana yardım eder.						
13	Allah bana yardım ettiği için güçlü bir insanım.						
14	Hayatım altüst olduğunda Allah onu yeniden düzenler.						
15	Sıkıntılarımı gidermesi için Allah'tan yardım isterim.						

16	Allah'ın rahmeti herkes içindir.					
17	Hayat ne kadar zor olursa olsun, Allah yardımını benden esirgemez.					
18	Allah bana uzakta olduğu hissini verir					
19	Gerçekleri görmem için Allah bana yol gösterir.					
20	Allah dünyanın kendi kurallarına göre işlemesine karışmaz.					
21	Allah'ın beni ismimle bildiğini hissedirim.					
22	Bazen Allah'ı nerede arayacağımı bilemiyorum.					
23	Bazen Allah'ın beni terk ettiğini hissedirim.					
24	Allah bütün ihtiyaçlarımı karşılar.					
25	Allah bana hiçbir zaman el uzatmadı.					
26	Allah'tan daha merhametli hiç kimse düşünemiyorum.					
27	Allah beni her türlü bela ve musibetten korur.					
28	Allah'ın rahmetine inanmakta zorlandığım zamanlar oldu.					
29	Allah benimle ilgili her şeyi bilir.					
30	Ne kadar günah işlersem işleyeyim Allah beni affeder.					
31	Allah'ın şefkat ve merhameti yalnızca birkaç kişi içindir.					
32	Allah istediği şeyi istediği şekilde yaratır.					
33	Allah beni öldükten sonra tekrar diriltecektir.					
34	Allah dilediği kimseye dilediği kadar verir.					
35	Allah beni her durumda görür.					
36	Günah işlediğimde Allah beni alçaltır.					
37	Hayattaki engelleri Allah'ın yardımıyla aşarım.					
38	Yaptığım her şeyden Allah'ın haberi vardır.					
39	Allah yaptıklarımın dolayısı beni hesaba çekecektir.					

40	Allah uyacağım kuralları belirlemiştir.					
41	Allah yaptığım kötülükler için beni hemen cezalandırır.					
42	Allah'ın affı sınırsızdır.					
43	Zenginliği de fakirliği de Allah verir.					
44	Allah istediğini yaşatır, istediğini öldürür.					
45	Allah evrenin düzenine karışmaz.					
46	Allah kalbimden geçeni bilir.					
47	Allah dilediğine azap eder, dilediğini bağışlar.					
48	Allah nefsimin bana fısıldadıklarını bilir.					
49	Allah'ın bana şahdamarımdan daha yakın olduğunu isterim.					
50	Bence Allah insanlara birtakım sınırlar koymuştur.					
51	Allah'ın beni her zaman kontrol ettiğini hissedirim.					
52	Hayatın zorluklarını Allah'ın armağanı olarak görürüm.					
53	Allah ile bir dost gibi konuşabilirim.					
54	Hayat yolculuğunu sürdürebilmem için Allah bana güç ve cesaret verir.					
55	Allah benim için daima hazır ve nazırdır.					
56	Allah yaptığım en küçük iyiliğe bile karşılık verecektir.					
57	Bazen Allah'ın beni sevip sevmediğinden şüphe ederim.					
58	Allah beni büyütüp yetiştirir.					
59	Mükemmel olmadığımı biliyorum, ama Allah beni her halükarda sever.					
60	Üstüme düşeni yapar, gerisini Allah'a havale ederim.					

61	Kendime saygımın tek kaynağı, Allah'ın bana olan sevgisidir.					
62	Allah bana kaldıramayacağım kadar çok yük yüklemmez.					
63	Dua ederken sanki Allah ile konuşuyormuşum gibi hissederim.					
64	Allah intikamını her durumda alır.					
65	Allah'ın beni sevdiğini bildiğim için iyi bir insan olmaya çalışıyorum.					
66	İnandığım sürece Allah kalbimi doğruya yöneltecektir.					
67	Allah benden yapamayacağım şeyler ister.					
68	Bazen Allah'ın bana zulmettiğini hissederim.					
69	Beni koruyup kolladığı için Allah'a güvenirim.					
70	Kötü şeyler yaptığımda bile Allah'ın beni hala sevdiğini bilirim.					
71	Hak ettiğimde Allah benden intikam almaktan hoşlanır.					
72	Allah'ın benimle ilgili çok özel planı olduğunu hissederim.					
73	Bazen Allah'ın beni artık sevmediğini hissederim.					
74	Allah'a her durumda güvenirim.					
75	Hakkında yanlış düşünsem bile Allah beni sevmeye devam eder.					
76	Allah'ın sevgisi benim için sonsuz mutluluk kaynağıdır.					

EK: 3 ÖZ DÜZENLEME ÖLÇEĞİ

1	2	3	4	5
Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne katılıyorum ne katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum

1.	Herhangi bir problem durumunda çözüm yolları üretebilirim.	1	2	3	4	5
2.	Zorluklar hedeflerime ulaşma konusunda beni yıldırmaz.	1	2	3	4	5
3.	Günlük hayatta hissettiğim duyguların farkında olurum.	1	2	3	4	5
4.	Olumlu duygularımı kolaylıkla ifade edebilirim.	1	2	3	4	5
5.	Doğru davranışlara karar verebilirim.	1	2	3	4	5
6.	Herhangi bir problem durumunda mantıklı kararlar veririm.	1	2	3	4	5
7.	Bir problemin çözümü için birden fazla çözüm yolu düşünebilirim.	1	2	3	4	5
8.	Hedeflerime ulaşmak için ilerlemelerimi izlerim.	1	2	3	4	5
9.	Hedeflerime ulaşmamda yararlı olacak bilgileri zihnimde tutabilirim.	1	2	3	4	5
10.	Herhangi bir hedefe ulaşmak için planlar yaparım.	1	2	3	4	5
11.	Herhangi bir eylemin sonuçlarını düşünmede başarılı olurum.	1	2	3	4	5

EK: 4 YAŞAM MEMNUNİYETİ ÖLÇEĞİ

Lütfen aşağıdaki yaşam alanlarındaki memnuniyetinizi değerlendiriniz.	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Orta düzeyde	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
1. Ekonomik durumumdan memnunum.					
2. Aile yaşamımdan memnunum.					
3. Sağlık durumumdan memnunum.					
4. Sosyal hayatımdan memnunum.					
5. Manevi yaşantımdan (dini, ruhsal vb.) memnunum.					
6. Hayat standartlarımdan memnunum.					
7. Aldığım eğitimin kalitesinden memnunum.					
8. İşimden memnunum. (çalışmayanlar boş bırakacak)					

Karar: 97191

KARAR(ISSUE NUMBER): 28.11.2023/

T.C.
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI
VE
BİLİMSEL YAYIN ETİK KURULU
(SOCIAL SCIENCES UNIVERSITY OF ANKARA
INSTITUTIONAL ETHICS COMMITTEE OF SOCIAL SCIENCES AND
HUMANITIES RESEARCH AND PUBLICATION)

ETİK ONAY BELGESİ
(CERTIFICATE OF ETHICS APPROVAL)

Araştırma Yöntemi (Research Method)	Anket Çalışması Veri Kaynakları Taraması
Araştırmanın Adı (Study Title)	Lise Öğrencilerinde Öz Düzenleme, Yaşam Memnuniyeti ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi
Sorumlu Araştırmacının Adı Soyadı (Principal Researcher Name Surname)	ERSAN NURULLAH YILDIZ
Karar (Committee Decision)	UYGUNDUR

e-imzalıdır
Prof. Dr. M. Hakan TÜRKÇAPAR
Başkan (Chair)

e-imzalıdır
Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ
Üye(Member)

e-imzalıdır
Prof. Dr. Sutay YAVUZ
Üye(Member)

e-imzalıdır
Prof. Dr. Mehmet Emin BİLGE
Üye(Member)

e-imzalıdır
Prof. Dr. Aslı AKAY
Üye(Member)

e-imzalıdır
Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK
Üye(Member)

e-imzalıdır
Prof. Dr. İsmail ÇAKIR
Üye(Member)

Belge Takip Adresi : <https://turkiye.gov.tr/ebd?eK=5451&eD=BSP4KE19Z3&eS=97191>

Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. Maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.